

GOVERNMENT OF INDIA

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

CALL NO.

636.1095402/Hag/Pr

Acc 19950

D.G.A. 79.

A384

✓

□

BIBLIOTHECA INDICA:
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, No. 1250.

THE FARAS-NĀMA
OF
HASHIMĪ

19950

EDITED IN THE ORIGINAL PERSIAN WITH ENGLISH NOTES

BY

LIEUT.-COLONEL D. C. PHILLOTT, F.A.S.B.,

Secretary and Member Board of Examiners; Fellow of the Calcutta

University; Translator of the Bāz-Nāma-yi Nāshī, &c. &c.

Editor of the Qur'ān 's-Sayyād, &c. &c.

CALCUTTA.

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 1, PARK STREET.

1910.

A384

GEN

Acc.

Date

Ch.

19950

24-7-63

636.2095402

Has | phi.

INTRODUCTION

No animal has had a more interesting ancestral history than the horse. No animal has appealed more strongly to the imagination of mankind. None has played a more important part in the history of civilisation. Whether we trace its ancestry back to the little fox-like animal with five toes that was its remote progenitor, or study its place in art and literature, or investigate its influence on war and commerce, we find an interest that attaches to no other animal save man himself.

The rude but life-like pictures scrawled by Neolithic men on the walls of caves in southern France seem to afford evidence that the horse was domesticated more than 20,000 years ago. Even at that early period two breeds or wild races were distinguished by the shape of their heads and the grace or clumsiness of their limbs, and despite the confusion produced by all these centuries of cross-breeding it is still possible to distinguish the descendants of what were once in all probability different wild races or species. In the remoter parts of north-western Europe, for instance, the so-called Celtic Pony is still found, exhibiting ~~characters that ally it~~ to the asses and zebras and also to the only indigenous wild horse that now exists, Prjevalsky's Horse of Central Asia. There can be little doubt that breeds just as interesting as the Celtic Pony exist in many parts of Asia.

Colonel Phillott has asked me to write an introductory note to the Persian treatise on horses that he is publishing in the Bibliotheca Indica. I wish that I could read this treatise, for its garnered store of traditional knowledge must include much that is curious and much that is of real interest to the biologist. It is only in Europe and North America that the breeds of horses have been investigated by modern scientific methods, but there is much to be learnt even by the most

strictly scientific persons from Oriental treatises on domestic animals, although of course these treatises contain much that is merely fanciful and much that is based on theories that modern science has rejected. I can only hope, therefore, that Colonel Phillott with his unrivalled knowledge of the technical terminology of everything connected with oriental sport and oriental domestic animals, will one day see his way to furnish a translation of Hāshimī's *Faras-Nāma*. It would certainly be of great use to students of zoology and of folklore, who are seldom blessed with his linguistic powers.

INDIAN MUSEUM, CALCUTTA.)
August, 1910.)

N. ANNANDALE.

PREFACE.

Some confusion exists regarding the real authorship of this *Faras-Nāma*. Ethé writes:—

2980.

“ *Farasnāma* (فرسانمه).

This work is in substance identical with the *فرسانمه هندی*, described in Bodleian Cat., Nos. 1864-1866. Rien ii. p. 482, and F. Mehren, p. 16, No. XXXIX, but it differs, like the second British Museum copy, from the common version, made under the superintendence of ‘Abdallākhān Bahādur Firūzjang, in Shāhjahān’s reign, in the most important point, that it was translated (from the old Sanskrit work *Sālihotra*) more than 200 years before that time,¹ viz., A.H. 926, Jumādā II (A.D. 1520, May-June); see fol. 5^b, ll. 3 and 4, by Ibn Sayyid Abū-alḥusain, with the epithet Hāshimī; see fol. 5^a, last line, at the request of Shamsaldīn Muzaffarshāh, i.e., Muzaffarshāh II, king of Gujarāt (who reigned from A.H. 917 to 932 = 1511—1526). As we now possess two copies with the same earlier date, and have, moreover, in the present copy further details as to the names of the translator and his royal patron (which are wanting in the British Museum copy owing to the absence of the preface), we must come to the conclusion that either ‘Abdallākhān Bahādur Firūzjang himself, or at least the Pandits he employed for the translation, committed a flagrant plagiarism, by reproducing almost verbatim this older translation, without acknowledging their indebtedness to it in any way. The introductory part, containing extracts from the older Persian book *فرسانمه فارسی* is wanting in this copy (it is the one little addition the later translators have added on their own account): but the preface opens with exactly the same verse:

¹ This is, I think, a slip for, “more than 100 years.”—Ed.

اسپ و کورت چون زین کند دانا * ه که گوید نخست حمد خدا

This preface, containing the praise of God, of Muḥammad, and of Sultān Muẓaffarshah (the last section naturally being left out in the latter version), as well as a part of the chapter *نظم کتاب* (on ff. 5^b-6^a), and the short epilogue at the end, are written in mathnawī-baits, all the other parts in prose. The *two kisms* are arranged exactly as in Abdallāhkhān Bahādur's version: the *first*, on fol. 6^a is headed: *در معرفت انوار و بیان علامات* (on the knowledge of horses and their good and bad signs), and contains twelve babs: the *second*, on fol. 28^a, is headed: *در علاج ورس به علت* (on the treatment of horses in every kind of disease) and is subdivided into thirty-eight babs.

" No date. College of Fort William.

" No. 2250, ff., 64, ll. 14: Nasta'liq; size 8 $\frac{3}{4}$ in. by 4 $\frac{3}{4}$ in."

Briefly then, the real author is *Zayn' al-'Abidīn bin Sayyid Abū l-Husayn*, who wrote under the *takhallus* of *Hāshimī*: he wrote and translated the work in A.H. 926 (A.D. 1519) at the direction of *Shams' al-Dīn Muẓaffar Shāh* II, King of Gujerat, who reigned A.H. 917 to 932 (A.D. 1511--1526).

The plagiarist is *'Abd 'Allāh Khān Bahādur Fīrūz Jang*, who died in A.H. 1054 (A.D. 1644), in the reign of Shāhjahān.

In the *Hāshimī* MS., the *ḥamd* and *na't* are in verse, and the opening line is. —

اسپ و کورت چو زین کند دانا
ساز گوید نخست حمد خدا

Hāshimī's name first appears where he begins to eulogise his patron:—

بعد حمد خدا وعت رسول
هاشمی آن بود نشان قبول
که بگوئی ندای ظل الله
بکشائی زبان بمحدث شاه

'Abd 'Allāh's MS. opens with the first couplet of Hāshimī followed by a *ḥamd* and *na't* in prose.

The prefatory portions of the two MSS. vary considerably but they agree from the point :—

دَلالِ اَوَّلِ دَرِ مَعْرُوفِ اَصْلِ وَ مَوْجِ زَنَہایِ اَسْمِیَانِ وَ نِیایِ نِیکِ وَ دَلِ آئِ

Hāshimī's verses are freely used by 'Abd' 'Ulah but the lines containing the *takhalluṣ* (Hāshimī) are invariably omitted. 'Abd' 'Ulah therefore appears to be not only a plagiarist but a bad plagiarist.

The present edition has been printed from a transcript made from a MS. in the State library of Hyderabad, Dekhan, and it has been collated with the following five MSS.

- (1) A finely written *nasta'liq* copy ('Abd' 'Ulah) dated 29th *Rabī' -l-Awwal* A.H. 1197, in possession of the editor
- (2) A modern transcript (*Hāshimī*) made for the editor in A.D. 1900 for an old MS. in the possession of the late Shāh-zāda Sultān Jang of Kohat,
- (3) A copy (*Hāshimī*) in ordinary *nasta'liq*, bound up with two other *Paras-Nāmas*; undated; probably not more than 100 years old; in possession of the editor.
- (4) A *shikasta* copy (*Hāshimī*) dated 28th *Ramāzān* A.H. 1129, formerly in the College of Fort William and now in the library of the Asiatic Society of Bengal.
- (5) A *shikasta* copy ('Abd' 'Ulah) without date, probably not more than a hundred years old, in the Imperial Library, Calcutta.

In spite of the plagiarism, the name of Hāshimī is known to every old-fashioned horse-dealer in the Panjab.

My acknowledgments are due to Muḥammad K: zum Shī-rāzī, Persian Instructor, and to Mr. R. F. Azoo, Arabic Instructor, of the Board of Examiners, for continuous help in seeing the work through the press.

INDIAN MUSEUM, CALCUTTA. }
September, 1910. }

D. C. P.

1 The first three or four pages are missing.

بسم الله الرحمن الرحيم

بنام خدایی که توسن افلاک را گرد مرکز خاک دایر گردانیده -
و رافض حکم او بر اسب سپهر روز و شب از مایه و مهرزین نهاده - و جلاجل
کواکب برو بسته تا در جستجوی او یک نفس از تک و دو باز نه ایسند -
و از کثرت نکاپو اگر نعل سوده گردد از هلال مه نو دیگوش دهد - تا از
گردش آمد و رفت باز نماند *

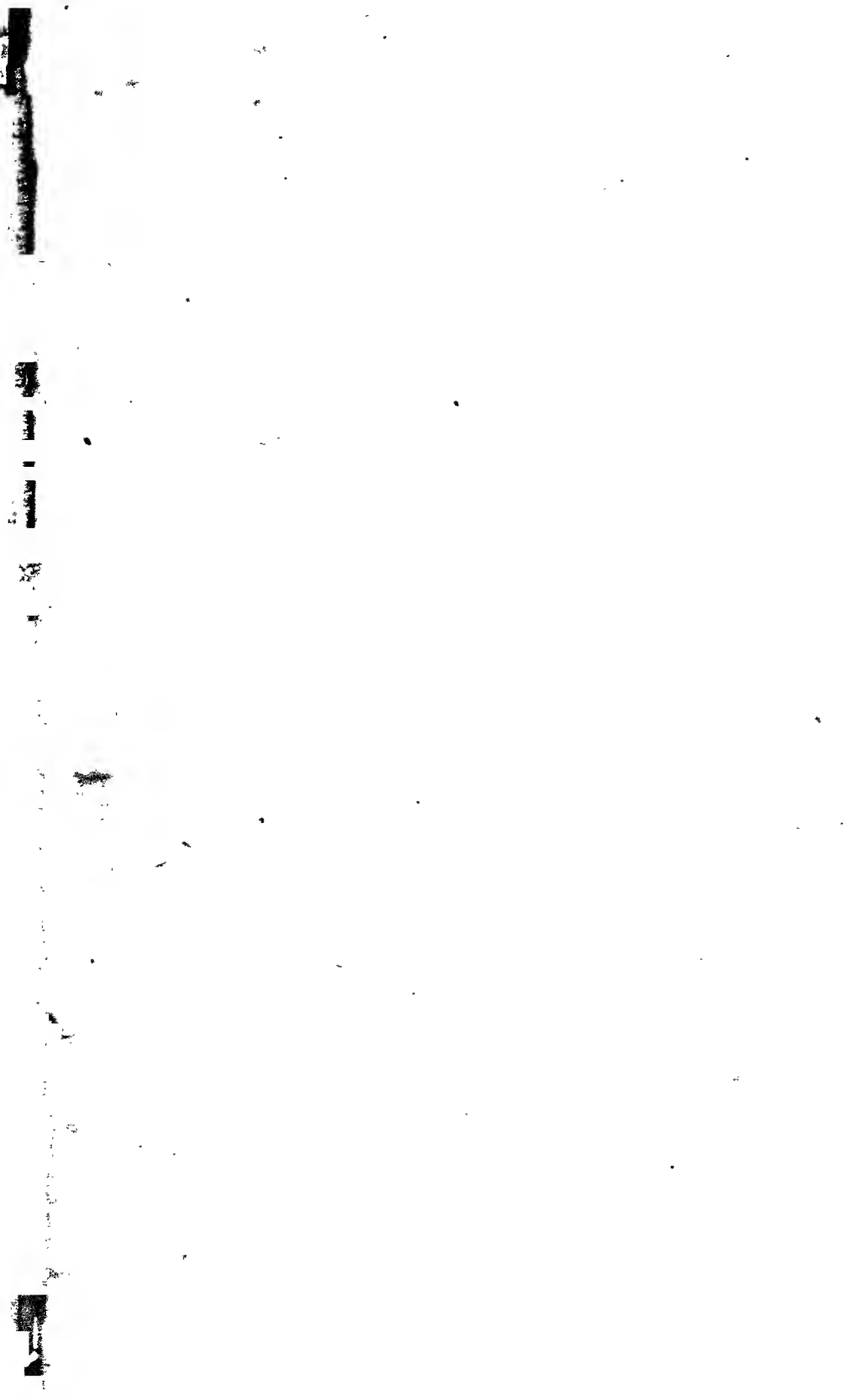
* مثنوی *

ای بحکم تو برده نقه و مایه بید لیلی بسوی منزل راه
کردگار باحق آن نبی بنماز و نیاز نیم شبی
که رسائی بلطف بیدش از پیش اسب مقصود من بمنزل خویش
مربک جهد من بکن رهوار در ره شرع سبد مختار
در نعت سید المرسلین و خاتم النبیین محمد مصطفی
علی الله علیه و آله و سلم

* نظم *

احمد مرسل آن پیمبر پاک محرم خاص خلوت لولاک
شهباز مقام او ادنی سید هاشمی رسول خدا
نور حق آفتاب عالم تاب صاحب تاج منبر و محراب
حکیم او کرده تا بروز قیام بر سر توسن زمانه لجام
شهبازی که مرکب بختش برده از ده فلک برون رخش
کرده چون عزم راه بگرانش لامکان شد مکان جولانش
دوستان خدا ز خیل تواند دینی و آخرت طفیل تواند
از خدا باد صد درود و سلام بر تو و آل و بر صحابه تمام

حد و عد بیرونست - و باین سبب میل و رغبت تمام بر اسپان تیزگام خوشخرام دارند - و باوجود آنکه اسپ بسیار هر روز انعام و بخشش میشود - در پایگاه خاصه از اسپان عربی و رومی و عراقی و ترکی و کچی از هر قسم قریب بدوازده هزار اسپ در طویلها موجود و حاضر میباشد - و همه مانند تازی نژاد و ترکی زاد پرورش می یابند * مثنوی *

همه تازی نژاد و ترکی ذات پرورش یافته بدهن و نبات
 هریکی همچو کوه وقت سکون بلکه از دوه در شکوه فزون
 ایک برده باندی و تیزی گرو از باد در سبک خیزی
 از نه فعل شان رگرددش راه گرد غیرت نشسته بر رخ ماه
 همه گیتی نورد و عالم گیر در جهان شان کسی ندیده نظیر
 لهذا در این امر مبادرت نموده از عهده این کار بر آمد *

بر خداوند عقل و فراست پوشیده نیست - که این علم شناختن اسپ قابل و لائق ملوک نامدار و خواقین با اقتدار است - اکثر عقلا اتفاق دارند که بعد از انسان از حیوانات هیچ چیز شریف تر از اسپ نیست - چنانچه حق تعالی انسان را بر تمام مخلوقات فضل و شرف نهاده - اسپ را بر حیوانات دیگر فضیلت داده است - و صورت آنرا نکوتر از صورت‌های حیوانات دیگر آفریده - و مرکب انبیا و ملوک ساخته - که بواسطه سواری او بر اعدا ظفر می یابند * در فضیلت اسپ و اجر غازیان آیات و احادیث بسیار آورده شده - چنانچه حق تعالی میفرماید *وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لَنَرَكُمُوهَا وَزِينَةً* - اسپ را بر حیوانات دیگر مقدم ذکر کرده اند - و سواران بزیفت ستوده * و در احادیث آمده که انصار ساکنان مدینه از رسول الله صلی الله علیه و سلم سوال کردند - که " میخواستیم که بدانیم که از طاعتها و اعمال کدام نزد حق تعالی جل و علا اوجب و افضل است - تا دانسته

بر ارباب عقل و اصحاب دانش پوشیده ماند که کتاب در معرفت
اسپان و علامات محمود و مذموم و دانستن علل و امراض که اسپ پیدا کند
و معالجه آنها حکمای هند بزبان سنس کُرت شانزده هزار شلوک یعنی
بیت در زمان سابق تصنیف کرده اند - و آن لغت را بغیر پندتَن دانا کسی
نمیداند - بنابر آن فواید آن مستور مانده بود * در ایام خلافت بغداد
حضرت ملک رفعت - ملک خصلت - مشغری خامیت - کیوان
سطوت - بادشاه جم جاه - خلائق پناه - مروج دین محمدی - شاهنشاه
عادل - الخاقان ابن الخاقان والسلطان ابن السلطان ابو المظفر شهاب الدین
محمد صاحب قرآن ثانی شاه جهان بادشاه غازی خلد الله ملکه و سلطان
پندتَن که در زبان سنس کُرت دانا بودند کتاب شالهور که فرسنامه هندی
باشد جمع ساخته * هنگامیکه این بنده درگاه خلائق پناه سید عبد الله
المخاطب بعبد الله خان بهادر فیروز جنگ بغزوات کفار و رانای چیتور -
که در آن زمان رانای امر سنگه ولد رانای پرتاب سنگه ابن رانای اودی سنگه
بود و به بزرگی میان زمینداران آن کوهستان سر از نخوت میزد مشغول بود -
و از برکت توجهات ظاهری و باطنی بادشاه دین پناه فتوحات نصیب روزگار
این نیازمند درگاه خادم خلق الله گردید - چند صندوق کتاب هندی
بدست غازیان لشکر بادشاه اسلام افتاد - و ازان جمله یکی شالهور اسپان بود
که عبارت از فرسنامه باشد - آنرا بزبان فارسی ترجمه نموده * اگرچه در زبان
سابق فرسنامه از نظم و نثر نوشته اند ولی اکثر موافق باین کتاب میباشد * چون
توجه شریف بادشاه اسلامیان - بمقتضای این آیه کریمه - الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا
وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْثَرُ دَرَجَةٍ عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ
هُمْ الْغَائِزُونَ - و جد و جهد ایشان بر کفار و دشمنان دین سید الابرار از

جستن در تو نهادم - و ترا فراخ روزی کردم و مبارک دیدار - ترا بر سوزان
دیگر فضل نهادم و خداوند ترا بر تو مهربان گردانیدم - و من مردانی
بیافریدم که بر پشت تو مرا تسبیح و تکبیر و تهلیل گویند - و هر مردی که
بر پشت اسپ تکبیر و تهلیل چنان بگوید که اسپ بسفود او نیز بگوید *

چون فرشتگان صفت آفریدش اسپ شنیدند - گفتند - یارب ما
فرشتگان تو ایم ترا تسبیح و ترا تحمید میگوئیم ما را پاداش آن چیست -
پس ایزد تعالی بیافرید برای ایشان اسپان ابلق که گردنهای ایشان
چون گردنهای شتران بخشی بود - ایزد تعالی هر دو خواهد که در حرب
مدد فرستد بر این اسپان سوار فرستد *

پس ایزد تعالی اسپ را بر زمین فرستاد و اسپ بر چهار دست
و پا بایستاد و بانگ کرد - ایزد تعالی گفت - که برکت من بر تو باد
تا روز قیامت - نسل از تو گیرند *

چون آدم علیه السلام را بیافرید جمله اشیاء و حیوانات نروی عرضه
کرد و فرمود یا آدم بگو این چیزها هر چه خواهی - چون آدم علیه السلام
اسپ برگزید - ایزد تعالی عز و جل گفت - که یا آدم چیز را برگزیدی که
عزت و فرزندان تو در دست - و ترا فرزندان باشند و او را نذاج که تا روز
قیامت برکت من بر تو و بر او باد - بعز و جل من قسم که بیافریدم هیچ
صورتی بهتر از تو و اسپ - و نزدیک من دوستر از تو و ازو چیزی نیست
یا آدم! یکی از خاصیات و برکات اسپ آنست - در خانه که اسپ باشد
دیو در آنجا نرود - مرگ مغاجات نباشد - و برکت و نعمت باشد * نزد
ابلیس هیچ آوازی دشمن تر از آواز اسپ نیست * اگر مالک او را
واقعۀ پیش آید - از آن به چهل روز قبل بالهام ایزد تعالی او را معلوم شود *

بدان مشغول شویم - این آیت نازل شد إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ
فِي سَبِيلِهِ عَمَّا كَانُوهُمْ بِذِيانٍ مَرْصُوعٍ * پیغمبر علی الله علیه و سلم
میفرماید - که عزیز ترین مکانی در دنیا پشت اسپان نازیست *

حکایت

از مامون خلیفه پرسیدند که نیکوترین چیزها در دنیا چیست -
جواب دادند که سواری بر اسب نیکو است * و از اردشیر بابکان^۱
منقول است که اگر ملوک و بزرگانرا سواری اسب نه بودی ایشانرا
بر سائر مردمان فضیلتی نداشتندی *

باب اول در آفرینش اسپان

امیر المؤمنین اسدالله الغالب علی ابن ابی طالب^۲ رضی الله
عنه روایت میکند - ده از پیغمبر علیه السلام شنیدم - و این خبر از اخبار
مشهور است - که ایزد سبحانه تعالی خواست که اسب را بیافریند -
باد جنوب را گفت که من از تو چیزی میخواهم آفرید که اندر آن عز
باشد دوستان مرا و ذل باشد دشمنان مرا * باد جواب داد که خداوند
حکم و فرمان تراست * پس ایزد تعالی اسب را از باد جنوب بیافرید
و گفت خیر و برکت اندر موی و بیشانی تو بستم - و غنیمت گیرند
بر پشت تو - و در تو خامعیت بسیار است - و سلامت از پیش دشمن

^۱ Ardashīr-i-Bābakān, called by Roman historians Artaxerxes, the first king of the Sāsānian dynasty, reigned from A.D. 223 to 238

^۲ The fourth of the Orthodox Caliphs (*Al-Khulafā' u'r-Rāshidūn*). A.H 35—40. A.D. 656—661.

بخورد مشکین یا کمیت که پیشانی او و لب زیرین او و دست چپ او و هردو پای او سفید باشد - و برونشید بر چنین اسپ - و بغزات رود فصح یابد - و غنیمت گیرد *

^۱ بدانکه اسپ بر سه قسم است یکی عذیق - دوم هجین - سیوم مَقرِف * عذیق آن اسپ را گویند پدر و مادرش هردو عربی باشند - و هجین آن اسپ را گویند پدرش عربی باشد و مادرش عجمی - و مَقرِف آن اسپ را گویند که پدرش عجمی و مادرش عربی باشد *

بدانکه رسول خدا صلی الله علیه و سلم از اعرابی سوید نام اسپ خرید - نام آن اسپ مرتَجَز بود - پیغمبر صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم شتاب شتاب میرفت - و آن اعرابی پس ماند - خریداری برای اسپ خود کسی دیگر پیدا کرد که آن کس را خبر نبود که رسول خدا صلی الله علیه و علی آله و سلم اسپ را خریده و اعرابی آواز کرد بر رسول خدا صلی الله علیه و سلم که " این اسپ میخوری بهتر و الا بکسی دیگر میفروشم " - رسول خدا صلی الله علیه و سلم فرمود که " من از تو خریده ام " - اعرابی گفت که " قسم است که تو نخردی گواه بیار بر خریدن " - پس خزیمه اصحابی گفت که " من گواه ام که رسول خدای خریده " - فرمود " چه طور گواهی میدهی که حاضر نبودی؟ " - خزیمه گفت که " ما شما را راست گو میدانیم در خبرهای آسمانی و زمینی و خبرهای غیب - پس چه طور راست گو ندانیم در خریدن تو اسپ را؟ " - پس پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم بخزیمه گفت

^۱ The next twenty-one lines are omitted from five MSS.

در باب فضیلت اسپ - روایات بسیار است اما زیاده

برین گنجایش درین مختصر نیست زیرا که غرض کلی از تألیف این کتاب معروف اسپ است و شناختن علت و امراض و معالجه آن *

چون در کتاب سنسکریت هر ورق را مخصوص از برای یکچیزی قرار داده اند - و آن ورق بمنزله باب است - بنابر آن بر اعداد اوراق آن کتاب باب و فصل این نسخه شریف را مزین ساخت و فصلی از کتاب فرستاده که در زمان سلطان محمود غزنوی نوشته بودند نیز داخل این نسخه شریف گردانید *

در تعریف اسپ از جمله این است که در وقت شب قیز بین تر و شنونده تر از اسپ حیوانی دیگر نیست - و از جمله حیوانات فراخ روزی تر از اسپ نیست * از جمله حیوانات چهار حیوان در بهشت رود - اسپ غازیان - و شتر صالح^۱ - و خر عزیر^۲ - و سگ اصحاب کف * پیغمبر علیه السلام اسپ را در ردای مبارک خود جو دادی و از ردای خود سر و روی پاک کردی و فرمودی - چنانکه فرزندان خود را بی تعویذ نمیدارید اسپانرا نیز ندارید که چشم زخم کار نکند * پیغمبر علیه السلام میفرمایند هر که اسپی در طوبله بغداد و محافظت او را بجان کوشد و از بهر رضای خداوندی و نیت غزات و جنگ با کفار داشته باشد ثواب عظیم باو عاید گردد * پیغمبر علیه السلام فرمود - هر که اسپ

^۱ The she-camel of the prophet Sālih, who was sent to the tribe of Thamūd. His story is told in Qur. vii, 74 et seq.

^۲ Al-Uzayr, Ezra. Ezra and his ass were restored to life after they had been dead a hundred years. See Qur ii, 259.

One MS. has خر عیسى

گرفتن میسر نشد - بعد ازان مصلحت بران فرار گرفت که دیوان را فرستاده
 آب آنچشمه قهپی سازند و آن چشمه را از شراب پر کنند - چون چنان
 کردند - اسپان شراب از آن چشمه خورده عست شدند - بعده هزار دیو
 هریکی یک اسپ را از موی پیشانی گرفته بخدمت سلیمان علیه السلام
 آوردند - جمله را فرمودند که بکشند - بکشتن مشغول شدند * تا فرود رفتن
 آفتاب نه صد اسپ بدین طریق کشتند - حضرت جبرئیل علیه السلام
 در رسید - و گفت - یا سلیمان دست از کشتن این جانوران بدار که ایزد
 تعالی آفتاب را ازینجهت باز داشته تا نماز عصر را یعنی نماز دیگر را
 بوقت ادا نمائی * سلیمان علیه السلام از حق درخواست تا پرهامی باقی
 ماندگانرا بسد * اصل اسپ تازی یعنی عربی ازان صد اسپ است *
 دیگر صفت آنکه اسپ چگونه باید داشتن * دانشمندان این صنعت
 چنین گفته اند که اسپ روز جنگ یک رنگ باید و بهترین رنگها کمیت
 باشد - فراخ روی - و دلیر - و قوی پشت - و فراخ پیشانی - و فراخ
 کتف - و فراخ سینه - و کوتاه پشت - و استخوان دم دراز - و فراخ شکم -
 و فراخ دهن - و فراخ سرین - سیاه چشم - سیاه زانو - سیاه پوز -
 سیاه خصیه - سیاه دم - سیاه سم *

حکایت

حجاج یوسف به ابن القریه^۱ گفت - اسپی برای روز جنگ من
 خوشکن^۲ - او جواب داد که محمد مرزبان - که او واقف از کار این کار

^۱ *Al-Hajjāj ibn Yūsuf ath-Thaqafī*, governor of 'Irāq under the Omayyad Caliph 'Abd'ul-Malik ibn Marwān; died in the reign of Al-Walīd in the year A.D. 714, A.H. 85.

^۲ *Ibn'ul-Qirriyyah*, a great orator who lived in the time of Al-Hajjāj, and was executed by him in A.H. 84.

^۲ انتخاب کن خوش کن *Khush kun*

”تو تنها صاحب دو گواه هستی و برای کسی که یک خزیمه گواهی بدهد بس است او را“ - بعده رسول خدای صلی الله علیه وسلم اسپ را به اعرابی واپس داد - و گفت ده ”خدا برکت نکند در اسپ تو“ - آن اسپ روز دوم بمرد - این ترجمه از حیوة الحیوانات آورده شده است *

حکایت

ابوهریره رضى الله عنه ميگويد - كه پيغمبر عليه السلام اسپ ارجل - يعني پای - چپ - سفید - را مكروه داشتی و دوست نداشتی - و آنكه دست و پا^۱ خلاف يك ديگر بود - آنرا اشكيل خوانند - آنرا نيز كراهيت داشتی * طبيعت اسپ و آدمي هر دو يك است - ايزد تعالى هر دو را بيك مزاج آورده است - و هر علت كه آدمي را باشد همان علت اسپ را نيز است - همان علاج كه آدمي را كنند همان علاج اسپ را فرمايد * حق تعالى سه چيز در اسپ نياورده - يكي زهره - اگر زهره بود هيچ آدمي را زهره آن نه بودی كه بر اسپ نشستی - و ديگر غدود - اگر غدود داشتی هميشه رنجور بودی - ديگر شتالنگ^۲ - اگر شتالنگ داشتی نيك نتوانستی دويد *

حکایت

در وقت سليمان عليه السلام هزار اسپ با پر بود كه در عالم مي پریدند - و در هر مرغزاری كه خوشتر بودی ميچريدند - و چشمه كه دران آب شيرين بود هر روز درانجا فرو آمدندی و آب ازان چشمه ميخورندى * سليمان عليه السلام را ازين حال خبر كردند - عفریت ديو را بفروستاد تا آن اسپانرا بكيرد و بيارد - و هر چند عفریت ديو سعی كرد

۱ Dust toreleg : pā hindleg.

۲ شتالنگ ankle.

رخش^۱ رستم - شب‌دیز^۲ پرویز - گلگون^۳ اسفندیار - سمند^۴ کیخسرو -
کمیت^۵ فریدون - ابلق^۶ نوشیروان *

حکایت

پیغمبر علیه السلام میفرماید که چون ایرد نعالی بر بندۀ نیکوئی کند
او را چهار چیز کرامت نهد - مرکب رهوار^۷ - و خانۀ فراخ خوش هوا -
و همسایۀ نیکو خلق - و جفت حلال با جمال و پارسا *

ای عزیز اگر خواهی که اسب بیکو را از بد فرق کنی اول بدندانش
نیکو نگاه کن - اگر در هنر اسب خطا کنی وی در دندان نیکو خطا
نکني * سیاه مژه و سیاه^۸ چشم چون راه رود بسوی چپ و راست
نگردد - و در راه رفتن دست بلند دارد - اما اسب کر و گنگ و چپ
دست و شب کور نباید خرید *

اگر خواهی که بدانی شب کور است^۹ یا نه - گلیم سیاه در شب بر
زمین بینداز و بر بالای آن ریسمان سفید یا مهرۀ سفید بيفکن - و اسب را
بر بالای آن بران - اگر شب کور بود نترسد و بر گلیم بگذرد - و اگر شب کور
نبود چون ریسمان و مهرۀ سفید را به بیند رم کند و از گلیم نگززد - و اگر

^۱ *Rakhsh* رخس obs. : probably strawberry roan.

^۲ *Shab-diz* شب دیز said to have been "black as night."

^۳ *Gulgūn* obs., colour unknown.

^۴ *Samand*, dun with black mane and tail.

^۵ *Kumayt* bay.

^۶ *Ablaq* piebald and skewbald.

^۷ *Rahwār* ambling.

^۸ سیاه مژه و سیاه چشم there appears to be an omission in the text.

^۹ شب کوری night-blindness is one of the عیوب خمسۀ مشهور in horses.

است از مادر و پدر - و از رایشان و استادان این فن است - از وی پرس - پس محمد مرزبان را طلب داشت و گفت - خوشکن اسپى از طویلهای من که در روز جنگ برای سواری من بکار آید - محمد مرزبان^۱ جمیع اسپان طویله را به نظر درآورد و گفت - اگر جنگ را خواهی کمیت یک رنگ - و اگر سیر مرغزار را خواهی خنگ^۲ - و اگر هیبت را خواهی مشکین - و اگر سیر سبزه را خواهی ابلق - و اگر شکار را خواهی بور^۳ - و اگر دوانیدن را خواهی سمند - و اگر راه رفتن را خواهی گلگون - و اگر چوگان را خواهی سرنگ *

بدانکه بهترین اسپان همه کمیت است - و بادشاهان عجم اسپ کمیت را درست داشتندی * اسپ باید که دور بین - و دور شنو - و پر نشاط - تیز باشه - و از تازیانه ترسان - چنانکه اگر باتش رانی در در رود - و اگر بآب اندازی راست شنا کند - و اگر بزنی بی آرام گردد - و چون از پشت فرود آئی روباه باشد - و چون سوار شوی شور شود و علف زود خورد - و هر اسپى که بدین صفتها یافته شود بغایت نیک باشد *

حکایت

چنانچه در عالم بادشاهان بزرگ را نام مانده اسپان نیک را هم نام مانده است - خنگ^۴ خسرو - سیاه جمشید - جرد^۵؛ بهرام - بور بیژن -

^۱ محمد مرزبان not traceable. *Al-Marzubān*, the name of a noted family

^۲ *Khing*, obs.; any white or light-coloured horse; vide p. ۱۳ and note.

^۳ *Būr* some shade of chesnut; term obsolete in India but current amongst the Baluchis.

^۴ *Jurda* 'vide' p. ۱۳ note ۱.

اکفون نامها و رنگهای اسپان را بنویسم * سیاه^۱ - کمیت - مسکین^۲ -
 بقرة - بوز - سر خفگ - گل خفگ - سرنگ - ابلق - جرده - ابرش -
 و سمند * اما اسب ارجل و اشکیل و ابلق نباید خرید - که هر سفیدی که
 بر اسب بینی - بر هر اندام که باشد - آن عیب بود * یکرنگ از همه بهتر
 بود * و از همه رنگها کمیت بهتر باشد * مسکین چنان باید که سیاه و روشن
 بود - و در چشم او هیچ سرخی نباشد - زیرا که اسب سیاهی که سرخی در
 چشمش باشد از عیب بزرگ خالی نباشد - یا گرنده و لکدن و یا سرافشان
 بود - اگر در طویله یک جای بزد شود و سوار پی کم یابد آدم گیر شود - و کسی
 را بکشد * و از بوز پرهیز کن که او بدسم و ناصبور^۳ بود - و چشم بخم باو زود
 خورد و کار کند * و اسب ابرش نیک باشد اما بدسم بود - و نکوما و بسوما

^۱ *Siyāh* is not a colour applied to horses: by it the author probably means a dull black.

Mushkin "black or brown" properly means also that the horse's coat is shiny: the term is used by both Persians and Indians.

Kumayt amongst Arabs, Persians and Indians is "bay."

Boz; obsolete in India: it is apparently the Turki word "grey": amongst Indian horse-dealers it appears to have been applied to a light grey or to a white horse with black hoofs and black points.

Ablaq "piebald" is also incorrectly applied to a skewbald: the latter is sometimes called *lāl ablaq* in Urdu.

Surang in India "chestnut."

Samand Persian and Indian "dun with black points."

Abrash in Arabic means having in the coat hairs of a different colour from the body: amongst Arab horse-dealers, however, it means "flea-bitten grey," the *magasī* of Persians and Indians.

Arjal ارجل Ar. "having one hind-foot or leg white" in Hindi *jamdūt* or "messenger of death."

شکل this is probably *ishkil* a horse with the off-fore and near hind white: in Arabic the form مشکول is used for horses having certain white stockings, but different authorities put them on different legs. In the *Zinat* 'l-*khayl*. اشکیل is a horse with a 'reach' but no other white on its body: very unlucky.

Surkhing (old) i.e., *khing* inclining to *surkh*, probably nutmeg grey.

گلخنگ not traceable but = *khing* inclining to *gul*

Jurda جرده (obsolete) was probably a dun with a dun mane and tail.

بدسم و ناصور^۲ meaning not clear: perhaps ناصور is an error for ناصبور

In one MS. ناهور.

خواهی بدانی چپ دست^۱ هست یا نه چند بار در آب و دروازه خانه بران - اگر دست راست پیش نهد راست دست بود - و اگر دست چپ پیش نهد چپ دست بود * و اگر خواهی که بدانی گنگ است یا نه - از مادیان چند بار بگذران - اگر آواز کند گنگ نباشد *

اکنون تمام هفرهای اسپان را بیان کنم - از عقب اسپ بدو گز فاصله باید ایستاد - و سنگریزه بر اسپ باید انداخت - اگر از جای برنجهد - سوار باید شد و تازبانه باید زد - و اگر اسپ در سواری تو تنگدل میشود و جلدی میکند بدانکه بغایت نیک است - هر هنری که از او خواهی بیایی و قیمت آن اسپ را کسی نداند - و الله اعلم *

باب دوم اندر رنگهای بهتر اسپان و عیب و مرض و سواری آموختن

بدان ای عزیز - بهترین چیزیکه پادشاهان و جمله لسکریان بدان محتاج اند و آرایش و شکوه مملکت و فتوح ممالک بسته بدانست وجود اسپ است که پادشاهی بی آن نتوان کرد - و ملک و ولایت بی او نتوان گرفت * نخستین چیزی که اسپ را بدان بشناسد رنگ است - که هر کس اسپ خود را بدان رنگ بشناسد *

by horse-dealers a horse with the off fore-foot white is styled. the present author, however, by *chap-dast* means "left-footed." i.e., crossing a threshold, etc., with the 'left' foot first. Many Muslims still make a point of starting off on the right foot when going on a journey, and of always crossing a threshold with the right foot first. A horse with the near fore white is, in India, called *gul-dast*.

^۲ *برنجهد*; one MS. has *بجهد*. apparently the idea is to see whether the horse is sluggish or nervous and alert.

^۳ *Tunuk-dil* (Indian Persian) one that cannot keep a secret; also means spirited. Here it apparently means "impatient."

باب چهارم - در معرفت علامات اسپان دونده و نشانها که دلالت بر جلدي و زورمندی اسپ کند *

باب پنجم - در صفت گام زدن و دویدن او *

باب ششم - در معرفت نشانههای مضموم و شوم که در بعضی اسپ میباشد *

باب هفتم - در بیان معرفت خصلت اسپ و تعریف فراست او *

باب هشتم - در بلندی فد اسپ و درازي و سطرې و غنخامت و دانستن نیک و بد آن - و شناختن بوی عرق - در این چهار فصل است *

باب نهم - در معرفت اجزاس و ذات اسپ - این نیز چهار فصل است *

باب دهم - در خاصیت طبایع افراس و دانستن آن *

باب یازدهم - در معرفت آنکه اسپ در هر فصل چه علت پیدا کند - و بیان بیماریها در هوای مختلف *

باب دوازدهم - در آداب خوید و نخود تر و موه سبز و دانستن آنکه اسپ را در هر ولایت چه غله باید داد *

باب اول در معرفت اصل و فرع رنگهای اسپان و بیان عیب و هنرهای آن

استادان این فن خصوصاً سالوتری^۱ که بانی این علم است چنین گوید که در میان رنگهای اسپ چهار رنگست اصل و باقی فرع *

¹ *Sālutrā*, (Sk. *Sālūhōtra*). The sage who first wrote on veterinary science in Sanskrit. Some say he was the farrier of Indra, the King of the Gods.

وازش پشه و مگس ناصبور بود - و شیر ازو ترسد و او از آواز شیر باک ندارد - و بر پشت او شکار شیران توان کرد * خفگی که چون نفقه^۱ سفید بود فش و دم و سم و دست و پا و خصیه سیاه بود - بدین صفت که یاد کردم اگر بدست آید - بغایت نادر و بی مثل بود * اما استادان این فن چنین گفته اند که اسپ ابلق و ابرش نباید خرید که جهان از حادثه و واقعه خالی نیست - سواران اسپ در میان لشکر پیدا و انگشت نما باشد - یک رنگ سزوده و بی آفت است * آنچه از فرسنامه فارسی انتخاب نموده شد تا اینجا مسطور گردید - اکنون آمدم بر سر فرسنامه هندی که از کتابهای سنسکرت بزبان فارسی ترجمه کرده شد *

دوازده باب در معرفت افراس و بیان علامات نیک و بد که دروست و سی و هشت باب در دانستن علت ها که اسپ پیدا کند و معالجه آن *

فهرست ابواب دوازده گانه

باب اول - در معرفت اصل و فرع رنگهای اسپ و بیان نیک و بد آن *

باب دوم - در بهفروزی^۲ یعنی پدچهای^۱ که بر اعضای اسپ عید باشد و بیان نیک و بد آن *

باب سوم - در معرفت سال اسپ و شناختن دندان او *

^۱ *Naqra*, Urdu, and *nugra*, Persian, is a kind of albino: it has white or cream-coloured hair, mane, and tail, white eyelashes, white hoofs and a pink skin; sometimes the eyes are white.

^۲ *Khing*, a term obsolete in India and Persia, was also some kind of white or cream horse; probably a white horse with white mane and tail, but black hoofs and a dark skin. It appears also to be a general term for all whites and light greys.

^۳ *Bhānvarī*, etc., Hindī, is a 'feather' or whorl in a horse's coat. There are endless names for such 'feathers' according to their position: some are lucky and some unlucky.

و اگر خال سفید بر تهی گاه^۱ اسپ افتد خوشی و راحت بدو رو دهد -
و اگر این خال بر جانب گردن اسپ واقع شود صاحب آن مالدار و توانگر
گردد - و اگر بر ساغری^۲ افتد نیز مبارک داند *

سیوم رنگ سرخست - آن را بور^۳ خوانند - و هذدوان سون برن گویند -
سرخي او مانند زعفران ناسوده یا مانند گل انار یا بلون خون یا مثل
رنگ لاله^۴ باشد آنرا سرخي گویند *

بور چون زعفران ناسوده * سرخي گل انار بنموده

اگر اسپ سرخ یک رنگ باشد که تمام پهلوهای او موافق افتد
مبارک است - سوار آن در حدگ ظفر یابد و اگر این نشانیها که در
اسپ سیاه مذکور شد بر اسپ سرخ افتد همان نتایج که بر اسپ سیاه
مذکور شد بر اسپ سرخ نیز دهد *

چهارم رنگ اسپ که آنرا زرده^۵ گویند - و هذدوان سب برن^۶ گویند
و زردی او باید که برنگ شعله آتش یا مثل زردی که در گل نیلوفر است
باشد یا برنگ زریض - و پوست آن باید که هم رنگ موی اسپ باشد -
و گویند که بهترین رنگها این چهار رنگ است که مذکور شد - و اهل این
صنعت اسپ یک رنگ را بسیار ستوده اند - و رنگ اصل همین چهار

^۱ *Tuḥi-gāh*, the flanks.

^۲ *Sāghiri*, the portion covered by the tail is also, as here, colloquially applied to the quarters.

^۳ *Būr*, obsolete in India, and rare, if not quite obsolete in Persia, seems to have been a general term for chesnut. This term is, however, still used in Baluchistan.

Shon-baran, Sanskrit, means of the colour of blood.

^۴ *Lāla* is the common red poppy. It is generally translated tulip, which may also be correct. Persians and Afghans, however, all call the common red poppy *lāla*. Another reading is *lākha*.

^۵ *Zarda*, dun, a general term.

^۶ *Sub-baran*, probably 'subaran,' of golden colour.

اول سفید که آن را نقره گویند و هذدوان سیت^۱ برن و عرب ابیض گویند - یعنی سفیدی که مثل مروارید یا مانند شیر باشد یا شبیه بماه یا نقره یا مانند برف باشد *

نقره خفگی سفید چون در ناب * بسفیدی چو شیر یا مهتاب اگر اسپ سفید یک رنگ باشد که پهوڑیها^۲ همه موافق افتاده باشد آن اسپ بی بها است و بسیار مبارک و ستوده است - و در هر ملک که باشد اهل آن ملک همه خوشوقت و خوشحال باشند - و سوار او در روز نبود بر اعدا ظفر یابد *

نوع دوم رنگ سیاه که بتازی ادهم گویند و هذدوان کشن^۳ برن نامند و بخشیان^۴ مشکین نویسند - رنگ او مثل ابر سیاه بلون زنبور یا بگونه درده یا برنگ کویل^۵ باشد و این جانور در هند است *

اسپی چون سواد دیده بغور * بسیاهی چو هذدوی^۶ زنبور

اگر اسپ سیاه یک رنگ بی نشان که همه بهوریهای او موافق افتاده باشد این اسپ مبارک را شمرند - و سوار او در حرب بر دشمن الجته غالب شود - و اگر این اسپ را گوش و چشم و سم سفید افتد آنرا نیز مبارک دانند - و صاحب آن اسپ دولت مند بود - و اگر این اسپ سیاه یک رنگ را خال سفید بر شکم افتد مالک آن صاحب فرزند دینه گردد -

^۱ *Sit-baran* (Sk. *sit* = white, and *barṇa* = colour) white.

^۲ *Bhānuvarī, bhaunrī*, etc., Hindī, a feather or whorl in the coat of a horse.

^۳ *Kishun-baran* (Sk. *krishna* = black, and *barṇa* = colour) black.

^۴ بخشیان; probably an error in the text.

^۵ *Hindī* "The Indian Koel" (*Eudynamis orientalis*, Jer.). The male is a glossy black. By Anglo-Indians the term Koel is often incorrectly given to the common Hawk-Cuckoo or "Brain-fever Bird" (*Hierococcyus varius*, Jer.).

^۶ هذدوی: the author means the black bee.

دانند - و اسپى كه روى و گام او و قضيـب او سرخ باشد و تمام اعضاى او برنگ مهـو^۱ باشد اين نيز مبارك است - آن را گـرگ گويند و متوسط است اما بى عيب است - و اسپى كه پوست او سرخ باشد و هر دو چشم چغـر^۲ باشد آنرا نيز مبارك دانند و متوسط است - و همين اسپ را اگر دو چشم و روى و بيني و شكـم و پشت نقطهـاى سرخ و سياه افتاده باشد آنرا بزبان سنسـكـرت^۳ گويند يعنى خـروس - و اين قسم اسپ را اگر چشم و يال و دم او سفيد باشد و پوست و چشم و مقعد و چهار سم سياه باشد آنرا كـرونـج^۴ گويند - اين را نيز مبارك دانند - اسپى كه پوست و بشـم و يال و چشم و دم و مقعد و چهار سم برنگ گل سندـريره^۵ باشد آنرا سندـوركه^۶ گويند مبارك اسپ است - اسپى كه پوست و روى و خصيه سرخ باشد و يال و دم و پشم سفيدى و سرخى آميخته باشد آنرا سينـه پوست^۷ گويند - و آن نيز مبارك است - و اسپى كه رنگ او سفيد باشد و اندك مـايه زردى درو آميخته باشد - و پوست بدن و يال او سرخ باشد آنرا گـور^۸ گويند و اين نيز مبارك شمارند - و اسپى كه تمام سفيد باشد و اندك سياهى درو نمايان باشد آنرا

^۱ Mahū.ā مهـو (connected with the Sanskrit madhuka). *Bassia Latifolia*. A liver-chesnut is by Indians called mahū,ā surang.

^۲ Chaghar wall-eyed. Amongst Indian horse-dealers a horse with two wall-eyes is چغـر. if only one eye is wall-eyed the horse is called طـانـي. *Adam-chashm* is an obsolete Indian term for چغـر

^۳ Sanskrit word omitted in all five MSS.

^۴ كـرونـج karonj, (Sk. karanja), "a kind of brown nut," also brown colour.

^۵ گل سندـوریه, *Sindurīā* flower. The deep red flower of the plant *Sindurī*.

^۶ سندـوروك 'sindūraka,' 'Vermillion.'

^۷ سينـه پوست, probably meant for *sitra*, (Sk. *svitra*). 'white-skinned' as in white leprosy.

^۸ گـور or كـودـو: in Sanskrit 'gaura' means fair of complexion or pale yellow.

رنگ است - و رنگ دیگر فرع این رنگها است * * بیت *

زرد زردیش چون زردی ز * که بود روشنی در اهل نظر

اگر اسپ زرد و یکونگ است و تمام بهورها موافق افتاده باشد بسیار ستوده و مبارک است - و اگر امثال خال سفید که در اسپ سیاه و سرخ مذکور شد - اگر اسپ زرد داشته باشد همان نتیجه داند *

فصل در بیان رنگهای مختلف که بزبان سنسکرت موافق رنگ نامی قرار داده اند

چنانچه اسپ که یال و دم و پشم یکونگ باشد و پوست آن برنگ دیگر باشد آنرا بزبان سنسکرت انورن^۱ گویند - این اسپ را مبارک دانند - و سوار او در حرب بر دشمن غالب آید - اسپ که یال و دم و پشم چندق رنگ داشته باشد بزبان سنسکرت پید برن^۲ گویند این را نیز مبارک دانند - اسپ که یک رنگ باشد و خالهای او برنگ دیگر چه سرخ و سیاه و سفید و زرد داشته باشد آنرا بزبان سنسکرت چتر^۳ گویند - و این اسپ را مبارک شمارند - اسپ که پشم او سفید باشد و یک جای او برنگ دیگر افتاده باشد آنرا بزبان سنسکرت سار^۴ گویند و مبارک دانند - اسپ که یال و دم و پشم او سفید باشد و چشم و خصیه و پوستی که قضیب در اوست و لب بالا و مقعد و چهار سم او برنگ گل کنول باشد بزبان سنسکرت او را کرب^۵ گویند و میمون

^۱ Anubaran, "of similar colour."

^۲ بهید برن Bhedbaran, "of different colours."

^۳ چتر chitar, (Sk. chitra), "variegated."

^۴ سار sār, in Sanskrit means 'cream.'

^۵ کرب kark, (Sk. karka), "white horse."

و سرخی او برابر باشد آنرا مردود کال رومک^۱ گویند این نیز میمنت دارد -
 و اسپى که پشم و یال و دم او به سیاهی و سفیدی آمیخته باشد آنرا رش^۲
 گویند آن نیز خوب است - اگر همین اسپ رنگ سیاهی غالب داشته
 باشد آنرا کال رشکه گویند - این را نیز خوب شمرند - و اگر همین اسپ
 سفیدی غالب داشته باشد سده رشکه^۳ گویند - این نیز مبارک است -
 اسپى که سفیدی و سرخی و سیاهی برابر آمیخته باشد و چشم و پوست
 و سم سیاه باشد آنرا تیررش^۴ گویند - مبارک است - و اسپى که پوست
 او سیاه باشد و پشم و تمام بدن او سرخ و سفید باشد پاتل^۵ گویند
 مبارک است - و اگر در این اسپ سرخی غالب باشد آنرا راکت پاتل^۶
 گویند این نیز میمون شمرند - و اگر همین اسپ را یال و دم زرد و سیاه
 باشد آنرا چکر داک^۷ گویند - بسیار خوب است - و اگر اسپى که پشم او
 زرد و سفید باشد و پوست او سیاه باشد و یال الوان باشد آنرا کنجریته^۸
 گویند - بسیار خوب دانند - اسپى که پشم او سیاه و سرخ و زرد باشد
 و پوست او سرخ باشد آنرا کورنگه^۹ گویند - مبارک است *

^۱ *Mirdā* S. light in colour.

^۲ رش or رس probably *raśak*, a general term for both horse and elephant. Perhaps here it means a horse of elephant colour.

^۳ کال رشکه; *kāl raśak*, 'black horse.'

^۴ سده رشکه; *śit raśak*, 'white horse.'

^۵ تیررش (Sk. *triraśaka*) a horse of three colours.

^۶ پاتل (Sk. *pāṭal*, 'rose colour') mixture of white and red.

^۷ راکت پاتل; (Sk. *rukta pātāl*) a mixture of white and red, in which red has a deeper shade. (*rukta* 'red,' *pātāl* 'pink,')

^۸ چکر داک; probably *chakravāk*, in Sanskrit, 'a horse whose body is yellow, feet white and eyes black.'

^۹ کنجریته and کنجریته not traceable. کنجریته

^{۱۰} کورنگه; probably 'kuranga' an antelope.

دهوم برن^۱ گویند آنرا نیک شمارند - و اسپى که رنگش سفید یا سرخ باشد و یال و دم او زرد تمام باشد آنرا مونج کیش^۲ گویند - این را هم مبارک دانند - اسپى که تمام بدن او سفید باشد یا سرخ یا زرد و دم او سیاه باشد آنرا است کیش^۳ گویند این نیز مبارک است - و اگر همین اسپ را پشم او سفیدی و زردی آمیخته باشد آنرا سدارتهکه^۴ گویند - و اگر سرخی و زردی آمیخته باشد آنرا بهپرو^۵ گویند این نیز مبارک است - اگر سیاهی یا سرخی آمیخته باشد آنرا دهومر^۶ گویند خوب نیست - اسپى که رنگ او سرخ باشد یا سفید یا سیاه یا زرد باشد و یال او رنگهای متعدد داشته باشد آنرا مشرکیش^۷ گویند - مبارک دانند - و اگر همین اسپ را دم الوان باشد آنرا مشروال^۸ گویند و مبارک دانند - اسپى که تمام بدن او سرخ باشد و سیاهی اندک آمیخته باشد و پوست و چشم و یال و دم و سم و مقعد او سیاه باشد آنرا بزبان سنسکرت رومک^۹ گویند و مبارک است - و اگر سیاهی او بیشترک باشد آنرا کال رومک^{۱۰} گویند بسیار خوب داند - اسپى که سیاهی

^۱ دهوم برن *dhūm baran*, (Sk. *dhūma*, smoke), smoky colour.

^۲ مونج کیش (Sk. *munja kesh*), with *munja*-like hair. *Mūnja* is a grass. *Saccharum Mūnja*. and *kesh* hair

^۳ است کیش *asit kesh*, (Sk. *asita* 'black' and *kesh* 'hair').

^۴ سدارتهکه Sk. *siddhārthaka*, 'white mustard' the colour of which is pale yellow.

^۵ بهپرو Sk. *bubhru*, deep brown or tawny colour. The colour of the horses of Indra.

^۶ دهومر *dhūmar*, (Sk. *dhūma*, smoke). *lit.* colour of fire seen through smoke. Another reading is خوب است.

^۷ مشرکیش *miśra kesh*, (Sk. *miśra* 'mixed', *kesh* hair), having hairs of a mixed colour.

^۸ مشروال probably *miśra bāl*, having a tail of a mixed colour.

^۹ رومک word not traceable. In Sanskrit *rūma* is tawny.

^{۱۰} کال رومک *kāl* of course means black.

* فرد *

زرد زرنشان آهو چشم * همچو آهوش برم و دازک پشم
 آتسی تند خوی و گرم نهاد * در دریدن سبق بود از باد
 گوز خوبی درو نشان باشد * الاق خدمت شهران باشد
 هاشمی چون بود دکو اختر * شاه دارد بروز لطف نظر

فصل در معرفت رنگهایی که آنرا عیب دانند و مبارک نشمرند

اسپی که رنگ او برنگ دود یا برنگ خاستر یا برنگ فاخته
 و یا شغال یا موش باشد آن اسب را مذموم دانند و پسندیده نشمرند -
 اسپی که تمام اعضای او سیاه باشد و دمش سفید ناپسندیده شمرند - اسپی
 که رنگ او با رنگ آهو سیاه باشد و شکمش سفید نامبارک است - و اسپی
 که سه پای او سفید باشد و پیدش سفید نباشد معیوب و مذموم دانند -
 و دیگر اسب ارجل^۱ بسیار مذموم و در شامت از همه بدتر است - و گویند
 هر کس که بر اسب چغین سوار شود همینکه مغلوب و مغلوب باشد و اگر
 بجنگ رود البته شکست یابد یا بیفتد و گردنش بسکند - و در پائگاه هر که
 باشد صاحب او مدام غمگین و شکسته خاطر و عیاذاً بالله مغه *

بدانکه ارجل آنرا گویند که تمام اعضای او یک رنگ باشد و یک
 پای او سفید باشد - و یا برنگ دیگر باشد^۱ نحس است * * نظم *
 اسب ارجل مخر که باشد شوم - از نشاندن ترا دهم معلوم
 همه اعضای او بود یک رنگ * غیر یک پا که باد با رب لنگ
 در مصافی که باشد آن معیوب * گردد البته صاحبش مغلوب

^۱ Ar. in practice is applied to a horse with a white stocking on a hind leg. It, however, properly means having one stocking of any color on a hind leg.

دیگر اسپى که هشت جای او بدین تفصیل سفید باشد یعنى چهار دست و پای و سیفه و پیشانی و سر و گوش و دم او سفید باشد - بسیار بفال مبارک دانند - و استادان این فن و صنعت گفته اند که این اسپ بهر ملک و زمین که قدم نهد سوار او مالک آن ملک و زمین گردد - و در مصاف همیشه مظفر و منصور باشد - دیگر اسپى که پیشانی و چهار دست و پای او سفید باشد خجسته دانند - و گویند صاحب او دایم پرمال و خوشحال باشد - دیگر اسپى که چهار دست و پای او و پیشانی و سیفه او تا بعد شکم سفید باشد مبارک است و پسندیده - و دیگر اسپ زرد که چهار دست و پای او سفید و چشمهای او مائل بسفیدی باشد مبارک دانند و نادر باشد - اسپى چنین لایق بادشاهان باشد که سوار شوند - دیگر اسپ نقره که گوش راست وی سرخ باشد یا سیاه مبارک دانند - و گویند که در پائگاه هر که چنین اسپى باشد بمبارکی قدم او اسپان بسیار دران پائگاه جمع شوند و صاحب این اسپ همیشه سرخ روى و دوست کام باشد و بهر مصاف که رود دشمنان مغلوب شوند و بر ایشان ظفر یابد - دیگر اسپى که بزنگ خروس باشد و چشمهایش بچشم کبوتر ماد مبارک دانند - نادر بود و لائق بادشاهان باشد و استادان این فن گویند که اسپ زرد که چشم او سیاه باشد و متحرک بود مانند چشم آهو و پنتش کوتاه باشد و موی او نازک و درخشنده بود البته دونده و تیز باشد - و گویند در دوندگی از باد بگذرد - اگر اتفاقاً سه پیچ^۱ بر سیفه او بود و رای پیچهای معهود بر سیفه اسپ میباشد در غایت مبارک باشد البته بادشاه بر وی سوار شود و سوار او ظفر یابد و هرگز غمکین نشود *

۱ P., for the Hindi "a feather." پیچ

* بیت *

هشت نوع است پیچ موی ورس
که نداند بغیر دانا کس

نوع اول بشکل گردش پیچ آب بود و اکثر پیچ موی بر تن اسپ
ناین نوعیت و انواع دیگر نادر واقع شود *

نوع دوم بصدف ماند *

نوع سیوم مانند غنچه بیم شکفته بود *

نوع چهارم بانثر زبان گاؤ ماند که بر تن گوساله ایسیده باشد *

نوع پنجم از انبوهی موی مانند نافه آهو بود *

نوع ششم بشکل هزار پای باشد *

نوع هفتم بنعلین چوبی ماند *

نوع هشتم مثل پس نعلین چوبی *

چون معرفت اشکال پیچهای هشت گانه موی اسپ حاصل شد -
بدانکه پیچ موی بر ده محل اعضای اسپ واقع میشود - اگر برین ده
محل که ذکر خواهد شد یکی کم باشد عیب دانند * بیان ده محل پیچ
موی فرس این چنین است *

هست یک پیچ بر لب زیرین * دو بر زیر تهی گه است به بین
دو بسینه بود دو بر سر هم * دو بر اطراف ناف زیر شکم
هست پیچ دگر به پیشانی * این ده البته هست نادانی
گر ازین ده یکی بود کمتر * عیب باشد نه نزد اهل هنر

فصل در ذکر سفیدی پیشانی و بیان نیک و بد آن

استادان این فن چنین گفته اند که غره^۱ اسپ اگر بشکل گل فیلوفر بود یا مانند ماه یا بشکل چیزی باریک کشیده همچو شمشیر باشد پسندیده و مبارک باشد - اگر بشکل فن می سر بود یا پیچ در پیچ مانند زنجیر آن اسپ معیوب و مذموم باشد - اگر اسپ سفید و یا مائل سیاهی بوده باشد و کام و زبان و چشم و خصیه و سم و دم سیاه باشد آن نیز بیک نیست - و بر اسپ سفید گل های کلان سیاه و سرخ اگر باشد نیک نیست *

فصل در معرفت گل که از هر رنگ بر اسپ باشد و در بیان نیک و بد آن

بدانکه اهل تجربه اگر بر اسپ نقره خنک گل سیاه باشد پسندیده دانند - اگر بر اسپ بور گل زرد یا سفید بود آنرا نیز مبارک دانند - و ستوده شمارند - و اگر بر اسپ زرده گل سرخ یا سفید باشد ستوده است - و اگر بر اسپ سیاه گل سفید بود مبارک شمرند - گویند که اسپ بهر شکل که باشد بر گل سفید و سرخ باشد مبارک دانند و باقی گل سیاه بهر رنگ اسپ که باشد بد و ناپسندیده باشد *

باب دویم در بیان پیچهای موی اعضای اسپ و بیان نیک و بد آن

بدانکه پیچ موی فرس هشت نوع میباشد باشکال مختلف *

^۱ Ghurra in Pers. and Urdu is a general term for any white patch on the forehead. In Ar. it is white on the forehead larger than a dirham.

ذکر پیچهای که اگر بر اسب اتفاق افتد در مبارکی و نامبارکی یکسان باشد

و آن سه پیچ یا چهار پیچ است که در زیر کاکل اسب بر ناصیه اش واقع شود و زائی آن یک پیچ معهود که ذکر کرده شد * دیگر دو پیچ است که بر اطراف گردن زیر بال اسب واقع شود - و پیچ دیگر بر فرق اسب میان گوشها - پیچ دیگر در بن گوشها - این پیچها که مذکور شد اگر بر اسب باشند یا نباشند تفاوتی نیست *

ذکر پیچهای که اهل تجربه آنها عیب شمرند

اول پیچ قالم^۱ است که آنها همدوان کاکدی گویند^۲ و در اصطلاح عوام برزه^۳ پیچ خوانند - و برزه سر دوش اسب باشد - و در هند این محل را درازگاه گویند و آن پیچ در غایت مذموم و بدترین نشانست - آورده اند که هر کس اسب چغین داشته باشد دایم شکسته حال و پریشان روزگار بود - آخر فقیر و محتاج گردد و سوار او در مصاف مغلوب و مذکوب باشد - دیگر در جایی که تنگ کشند اگر پیچ واقع شود نامبارک دانند - و گویند اگر کسی را چنین اسبی باشد در پانگاه او دیگر اسب جمع نشود

* قطعه *

فرس تنگ پیچ و زانو پیچ * مخوش یکدرم که لوزد هیچ
گر بود برزه پیچ بد اثر است * از نشانهای شوم شوم تر است
دیگر در میان سوراخهای بینی اسب یا زیر پیشانی اگر پیچ واقع شود

^۱ قالم، a word that occurs several times, is probably an error for قالع Ar., the name of an ill-omened feather on a horse's back, under the saddle.

^۲ کاکدی Hindi; Sk. *Kākudī*, a horse having a feather on its 'hump,' from *kakud* ککد a hump.

^۳ برزه پیچ The word برزه is not traceable.

ذکر پیچها یعنی بهموری‌ها که اگر اتفاقاً واقع شود اهل تجربه آنها مبارک دانند

و از اجمله پیچ دیم^۱ است که همدوان آدرا دیومن گویند - و جای
او در زیر گلولی اسب بود - این پیچ را در غایت مبارک می‌دانند -
چنانکه گویند اگر بر زن اسپى که پیچهای نامبارک و علامات مدموم باشد
این پیچ در گلولی او بود از مبارکی این آن پیچهای نامبارک اثر دهد *
و سوار او البته در جنگ مظفر و منصور باشد *
پیچ دیم بود نفال نکو * جای این پیچ است زیر گلو
هر نه او را چنبد بود فرسی * نگردد بی خوشی و نفسی
شودش پائگاه و مال زیاد * کام دل یابد و رسد نمراد
دیگر سه پیچ که آنها مبارک دانند - یکی فروتر از گلو بمقدار نیم شبر یا
یک شبر و پیچ دیگر بر بازو و پیچ سیوم بر بالای هر تپه گاه زیر
فرج^۲ اسب باشد - دیگر اگر بر سینه اسب غیر آن دو پیچ معبود که
مذکور شد سه پیچ یا چهار پیچ واقع شود در غایت مبارکی باشد -
و گویند اسپى که بر سینه این پیچها داشته باشد پادشاه بروی سوار
شود و سوار او همیشه مظفر و منصور گردد و اعداء مقهور - در پائگاه
هر که باشد اسپان بسیار از مبارکی قدم او جمع شوند - اهل عرب گویند
هر که اسپى داشته باشد که از این نشانیها یکی بران بود هرگز
غمکین دسد *

^۱ H. : Sanskrit 'deramani' (lit., 'a divine jewel'), a twist of hair on a horse's throat

^۲ فرج: other readings are فرجک - فرجک: they are probably all copyist's errors for فرج or فرجش an obsolete word for کفل "the quarters of a horse, etc."

و اگر دیله بود سیاهی مویش سفیدی مائل شود پیراست و علامات اسپ جوان برعکس این باشد - و این جزویست - کلی آدست که از شناختن دندان معلوم شود *
* فرد *

باید اول شناختن سنش * نایابی و فوف بر سنش^۱
بدانکه اسپ بی دندان از مادر بزاید و در میان یکماه چهار دندان او برآید - دو دندان زیر و دو دندان بالا - و آن دندانها که نخست برآید - اهل عرب ثنایا^۲ گویند - و در میان پنجمه^۳ چهار دندان دیگر برآیدش زیر و زیر بر اطراف ثنایا و آنرا بتازی واسطات^۴ گویند - و چون هشت ماه شود چهار دندان دیگر برآیدش و آنرا رباعیات^۵ گویند *

بدانکه در هشت ماه چنانکه ذکر شده شد دوازده دندان پیشین اسپ برآید و هموار کند - و سال اسپ ازین دوازده دندان معلوم شود - تا یک سال دندانهای مذکور سفید باشند و مانند مروارید یا برگ شیر و املس بود - چون دندان اسپ تمام سفید و هموار باشد بدانکه یک سال است و در عرب این اسپ را حولی خوانند - چون شروع در سال دوم کند سفیدی دندانش بقدر تغییر یابد - چون دو سال شود آن سفیدی تمام

^۱ The first *sinn* means "tooth" and the second "age."

^۲ ثنایا. pl. of تَنَبَّة, the central incisors, four in number, two above and two below.

^۳ واسطات is used by several Urdu writers on the horse: none of the Arab authorities, however, give this as the name of any of the horse's teeth. All agree that next to the ثنایا come the four called رباعیات, then the قوارح, then the اُنباب, and last the eight اضراس.

^۴ رباعیات, the four teeth next to the ثنایا, two above and two below. See preceding note.

^۵ حَوَلِيّ Ar, a foal of one year old, a yearling. Kurra كُرَّة P. is in India a foal up to one month old.

نامبارک است و مذموم دانند - دیگر زیر چشمهای اسپ آنجا که اشک روان شود - و بر رخسارهایش و بر نعلها و بر شانه‌ها - و زیر پیه قالم و فروتر بر زانوهایش و بر ساقها و ساعدها و بر پس رانهایش و بر دنبالهای چشمهای او و بر شقیقه‌هایش و بر اطراف بین چشم - برین محل‌های مذکور اسپ اگر یک پیه یا دو پیه واقع شود آن اسپ را شوم و مذموم دانند و معیوب شمارند - و از خریدن اسپ که یکی ازین پیه‌ها داشته باشد اجتناب و احتراز باید کرد - و اگر اسپ خوب بود که به همه هفتها آراسته باشد و از خریدن او چاره نبود و بر او یک پیه نامبارک ازینها که مذکور شده است باشد بغیر پیه قالم که نامبارکی او بهیچ حال دفع نشود خرید کند - و اگر ناچار خرید کند مقدار آن پیه مذموم پیه‌چ از زر بسازند و آن پیه بد را بدین پیه زر داغ کنند - چنانچه اثر آن پیه بد نماید و آن پیه زرین را بفقرای مستحق خیر کند که آن پیه بد اثر ندهد و آن نامبارک بمبارکی بدل شود *

هاشمی هر که بگذرد از زر * نرسد ز آفت زمانه ضرر

خیر کن تا نیامد است بلا * مستحق را بده ز بهر خدا

عده رد بلا کند ز تو زود * شاه پیغمبران چنین فرمود

باب سیوم در معرفت سال اسپ

و این از شناختن دندان اهل تجربه معلوم کرده اند - و از روی و از موی اسپ نیز میتوان دانست - اسپیی که موی اعضای او نازک و براق نه باشد و پرزه دار و درشت بود - و استخوان پیشانی‌ش برآمده و پشت چشمش در گود افتاده باشد - و اگر خفک^۱ بود مکسی شود -

^۱ The context here indicates that *khink* was a grey.

ثغایا مطلق برود و زرد شود - زردی مانند انگبین یا مثل زردیخ - ولی بر سر دندان‌های واسطات و رباعیات اندکی سیاهی باشد - و آن اسپ را در هفت یارو کناره^۱ گویند - چون ده ساله شود سیاهی از سر دندان‌های واسطات نیز مطلق برود و آن اسپ را کناره گویند چون یازده سال شود سیاهی از سر دندانهای رباعیات مطلق برود و سر هر دوازده دندان مذکور زرد شود چنانچه مذکور شد - از پنج سالگی تا هشت سالگی سر دندان‌های اسپ سیاه باشد - و از نه سالگی تا یازده سالگی بتدریج زرد گردد - چون دوازده شود نا چهارده ساله باز آن زردی بتدریج سفید شود - سفیدی مثل جغرات^۲ یا مانند شیر - و چون پانزده شود تا هفده ساله در آن سفیدی نقطه‌های زرد افتد مانند تخم خردل سفید که آنرا بزبان هندی سرشف گویند یا دانه کودره^۳ * چون هجده ساله شود تا بیست سال آن نقطه‌های زرد باز سیاه شود - سیاهی مثل مگس - و چون بیست و یکساله شود تا بیست و سه ساله باز آن سیاهی بتدریج سفید گردد - و سفیدی بیخ^۴ خورده و چون بیست و چهار ساله شود تا بیست و شش سال بجای آن سفیدی کوی افتد عمیق و گردد و دندان‌های اسپ کج شود - و چون بیست و هفت ساله شود تا بیست و نه سال دندانهای اسپ بجنبش آمده باشند - و چون سی ساله شود تا سی و دو سال دندانهای بجنبش آمده بیفتد و اسپ از خوردن بماند و نماند *

هاشمی در سرای کون و فساد از قوی خلقت ضعیف نهاد

۱ بارو کناره^۱ not traceable; in text a horse of nine years. In Urdu a horse nine years old and upwards (or according to some ten years and upwards) is styled *male-panj*.

۲ جغرات *jughrāt, Turki*, a special kind of milk.

۳ کودره^۳, *kodra*, a kind of small grain (like millet), *Paspalum scrobiculatum*.

۴ بیخ خورده^۴ meaning not clear.

تغیر پذیرد - و فارسیان این اسب را *ناکند*^۱ گویند - چون بر در سال و شش ماه بگذرد دندانهای ثنایا که نخست برآمده باشد بنیاد افتادن کند - و اول دو دندان زیرینش بیفتد و باز برآید - و آنرا *دوک*^۲ گویند - چون هر چهار بیفتد و باز برآید و هموار شود سه ساله شود - چون بر سه سال و شش ماه بگذرد واسطاط بنیاد افتادن کند - و چون هر چهار بیفتد و باز برآید و هموار شود چهار ساله شود - و چون شش ماه در چهار سال بگذرد دو دندان رباعیات بنیاد افتادن کند - چون هر چهار بیفتد و باز برآید و هموار شود بدانکه پنجساله است - تا بعد پنج سالگی چنانکه مذکور شد هر دوازده دندان پیش اسب بیفتد و باز برآید - و بعد ازان بنیاد افتادن دندان باقی ماند *

بدانکه حد عمر طبعی اسب سی و دو سال است * تا پنج سال که دندان بیفتد و باز برآورد اسب را داخل *کره* شمارند - باقی بیست و هفت سال دیگر به جنس نشان بر سر دندانهای اسب پیدا شود هر سه سال نوع دیگر چنین که ذکر کرده خواهد شد * بر سر این دندانها که بار دوم برآید کوی باشد طولانی و درمیان آن کوی سیاهی باشد - چون اسب بر شش سال رسد کوی بر دندانهای ثنایا پر شود و هموار کند - چون سالهای او تا هفت سال رسند کوی که بر سر دندان واسطاط باشد پر کند - چون هشت سال شود کوی که بر سر دندانهای رباعیات باشد هموار کند - ولی آن سیاهی تا هشت سال بر سر دندانهای دوازده گانه اسب باشد * چون اسب شروع در نه سالگی کند سیاهی از سر دندان

^۱ *Nā-kand*, in *Urdu* a foal up to two years old; a Persian word, *lit.* meaning unbroken, untrained, unriden.

^۲ *دوک dok* Hindi, generally pronounced *duwak*, in text a foal two and half years old, but in India usually from a two to three year old.

علامات قوت او یکی آنست که در روزی یک نوبت پیشاب کزد و در آن وقت چنان زور کزد که آن پیشاب از میان دستهای او بیرون آید - اسپه که بدین صفات موصوف باشد البته قیز و چست و چالاک و درنده بود - و قوی هیکل و یکرنگ باشد و باید که به تخصیص کمیت که تحمل برگستوان سنگین داد و بهمه سختیها صبور است * نظم *

ای که خواهی ز بهر روز نبرد	مرکبی را نبرد گردون گرد
که ز سنگینی سلاح بجنگ	نشود مانده و نباید تنگ
رو کمیتی طلب قوی هیکل	که بود سینه پهن گرد کفل
کفل او به پشت پیوسته	دست قدرت بهم گره بسته
گردن او دراز و کوتاه پشت	بیم رانش بود غلیظ و درشت
گردن او کشیده چون طاوس	خوش خرامی بنار همچو عروس
دایرایی بشکل آن دلبر	کفلی فره و میان لاغر
جز بومف چنین میان و سرین	نیست در شعر بنده غث و سمین
چشمهایش سیاه چون پرزاغ	وندان شب ز نور کرده چراغ
بصفت همچو دیده آهو	متحرک بود در دیده او
هر دو چشمش بروشنی بنظر	چون ستاره بود بوقت سحر
لب و بینی او بود باریک	گوشها کوچک و بهم نزدیک
چون قلم تیز - کرده پیوسته	گوئیا گوش از سرش رسنه
همه دندانهای او هموار	همچو شکلی ز لوله شهوار
موی اعضای او ز سر تا دم	نرم و رخشنده همچو ابریشم
گوئی از روغن است چرب شده	یا مگر کاغذی است مهر زده
گر نشینند مگس بر اعضایش	لغزد از موی چرب او پایش
خصیه اش کوچک و کشیده شکم	همه اعضای او مناسب هم

هرچه حادث شود نامر قدیر همه یابد ز حال خود تغییر
 نبود غیر ایزد متعال که نگردد بهیچ حال زوال
 هرکه آمد برون ز کوی عدم باز گشتش بود بسوی عدم
 آنکه او هست و بود و خواهد بود در همه حالتی بود موجود

باب چهارم در معرفت نشان‌های اعضای اسب خوب که دلالت کند بر چالاکی و روندگی او در روز جنگ و تحمل او بر گستوان سنگین را و لایق بودن سواری پادشاهان

اولاً اسب باید که یک رنگ باشد و سرش کوچک بود و چشمش
 مانند چشم آهو سیاه و متحرک بود و بینی و لبش باریک و پوست
 آن تنگ و سوراخ‌های بینی کشاده و دندانهای او هموار و گوش کوچک
 مانند سر قلم کشیده و دهانش کوچک و گردنش دراز و بیخ گردنش باید که
 گزده باشد و گلوگاه باریک مانند گردن طاووس کشیده و کوتاه پشت و کمر
 باریک و کفل گرد و باید که پشت و کفل او بهم پیوسته باشد چنانکه از هم فرق
 نتوان کرد - بیخ رانهای او باید که درشت و غلیظ بود و بین الفخذین کشاده
 و خصیه‌اش کوچک و شکم بر کشیده و سینه پهن و قلمهای پایش دراز
 و خشک و قوی بود و از رگ و پی و گوشت بر قوایم وی نبود و سمهای
 بزرگ و سیاه و سطر باشد - باید که تمام اعصاب او هموار باشد چنانکه گویی
 تراشیده اند و موی قدش چرب و نرم و درخشان بود مانند ابرویشم و از

اسب خوش گام چو براه رود دست و پا بر زمین کشاده نهد
 آرمیده بود براه چو پیل نشکند گام گر رود صد میل
 همچو طاؤس باشد او بخرام برکشد گردن و کشاید گام
 باید اول بگام آرامش که توانی شمرد هر گامش
 چون در آید ز گام در رفتار چست باشد بسان باد بهار
 دست بردارد او سبک از جای چون کسی کو نهد بر آتش پای
 خواهد آرد چو پای بنهد پیش شرق تا غرب در تصرف خویش
 بنماید رهش چنان بنظر که نوردد زمین بپایک سر
 گرم خیزد چنان بزور از جای که زمین بر کند بقوت پای
 رود از وی چو گرم گشت قرار چو دل عاشقان ز فرقت یار
 تیزی او ز برق باشد بیش نکذرد وقت دو ز سایه خویش
 در دویدن بود چو باد سبک نخورد او ز چابکی چابک
 خواهد اندر دویدن آن چالاک که به پرد چو مرغ بر افلاک
 آن هذر هاش زان نکو باشد که رگ غیرتی درو باشد
 هاشمی هر کرا بود غیرت نخورد از جفای مردم لت
 وانکه بی غیرت است لت خوار است در نظرهای مردمان خوار است

باب ششم در معرفت نشانهای شوم و علامات مذموم که در بعضی اسپان میباشد

بدانکه اسپه که او را شاخ باشد مثل انگشت ششم که بر دست
 بعضی مردم بود یا مانند تعوید که در زیر حلق گوسفند مادر زاد باشد
 یا مانند استخوان نوزک^۱ خام ماند یا بشکل دانه چینه^۲ باشد یا سخت

۱ نوزک the mango.

۲ دانه چینه; other readings are جنر and بخود

کَلک پایش بود قوی و دراز	پای تا فرق او همه با ساز
نبود گوشت بر توایم وی	گنده باشد ولیک از رگ و پی
چار سَمّش بود بزرگ و سیاه	خورد گاهش بقدر هم کوتاه
فرسی کو بدین نشان باشد	گرم خیز و سبک عنان باشد
در دویدن بود چو باد شمال	تیز چون طبع هاشمی بخمال
مرکبی زین نمط چو یابد مرد	شکند قلب دشمنان نه نبرد
تا ابد در جهان مظفر باد	ملک اسکندرش مسخر باد
نیست اسپ چنیس بهیچ مکان	جز که در بارگاه شاه جهان

باب پنجم در صفت گام زدن اسپ و دویدن او

اهل این صنعت گام رفتن اسپ را تشبیه برای رفتن پیل کرده اند و گویند که اسپ باید که بگام رفتن آرمیده بود و گام شمرده نهد و گشاده چنانکه در راه رفتن پای از دست بگذراند - و چون بخرامد مانند طاووس گردن بلند دارد و گام زند - چون از گام در رفتار آید چنان دست و پای بسرعت از زمین بردارد که گوئی بر آتش میروید بنظر چنان نماید که گوئی پای او بر زمین نمی‌رسد مثل رفتار اسو یا دراج و خواهد که روی زمین را در تصرف دست و پای خود آرد - و چون از جای برگذشت و خواهند که بدوانند دست و پای چنان بزور از جای بردارد که پنداری زمین را بر میکند و درهم می‌پیچد و در دویدن خواهد که از سایه خود بگذرد و از تیز روی گرد زمین را بپاشاند و بر آسمان ببرد - اسپیکه گام و راه و دو او این چنین باشد فایاب و نادر است *

* نظم *

صفت گام و راه اسپ شنو بعد ازان گوش کن حکایت دو

باب هفتم در معرفت خصائل اسپ اصیل و تعریف فراست و وفاداری او

بدانکه -

* مصرع *

از فراست فرس بود مشتاق

فرس را از فراست گرفته اند - اسپیکه اصیل بود و از زمین^۱ خوب باشد همیشه
هشیار باشد بمرتبه^۲ که در دشت تاریک از راه دور چون نظرش بر اندک
چیزی می افتد یا آوازی شنود بحس در یابد - چنانکه فردوسی گوید
درین معنی *

پی مورچه بر پلاس سیاه بشب بیند آواز دو فرسنگ راه
و دم علم سازد و گوشها قلم کند و آن طرف تیز بگردد و پا بر زمین زند -
چنانکه سوار را ازان آگاه کند - دیگر خاصیت اسپ اصیل آنست که
آرمیده و آهسته باشد - غصه نکند و لکد نوزد و بدندان نگیرد و تا گرم
نکفی تند نشود و چون بر کنیش تند و تیز گردد و چالاک بود - و چون
آهسته کنی در ساعت از قندی و قیزی باز آید و فرمانبرداری باشد و هرچه
سوار خواهد آن کند و موی اعضا خرد همیشه پاک و براق دارد و پای
در سرگین و خلیش^۳ نفهد و از جای ناپاک محترز بود و میل بعلف
ناپاک نکند - اسپي که این خصائل داشته باشد زحمتی نشود - و در
روز مصاف اگرچه زخم مهلک خورد نیفتد تا سوار را بمنزل رساند و این
صفت نبود مگر در اسپ تازی اصیل *

^۱ زمین is here the equivalent of the Hindustani کھیٹ *khet* "a breeding district of horses."

^۲ خلیش mud, clay.

بود مانند سر شاخ گوسفند و اگر کوچک باشد بنخن ماند و جای شاخ در میان یال اسب بود یا در میان کاکلش یا بر فرقش میان گوشها یا پهلوی گوشها آنجا که شاخ گاؤ و گوسفند روید یا بر پیشانییش زیر کاکل - اهل تجربه گویند در خانه یا در ملک یا در شهر که اسب شاخ دار باشد آن خانه و آن شهر خراب گردد عیاذاً بالله منه *

دیگر اسپیی که بر اطراف غلاف قضیب دو پستان باشد مثل سر پستان گاو آن نیز در نامبارکی همچو اسب شاخدار است - اسپیی که در میان گوش او یا در پهلوی گوشش گوش دیگر روئیده باشد کوچک آنرا معیوب و مذموم دانند - اسپیکه کام و زبان او سیاه باشد مذموم است - اسپیکه دندانهای او از عدد معهود کم یا زیاده باشد نامبارک و ناپسندیده است - اسپیکه دندانهای زیر و بالایش از هم گذشته باشد شوم دانند و عیب دارند و خصیۀ اسب دو مهره دارد - اگر از عدد معهود بیش یا کم باشد نامبارک و شوم دانند *

بدانکه اسب بی خصیه و بی دندان از مادر زاید و کره که با خصیه یا با دندان از مادر زاید در خانه نباید داشت *

دیگر اسپیکه چشم او بچشم خوک ماند یا بچشم بوزینه میمون نباشد - اسپیکه در موی اعضای او فاصله باشد مانند فاصله که در موی فرق آدمیست نامبارک است - اسپیکه خوردگاه^۱ او دراز باشد تا بحدیکه چون سر دست بر زمین رسد عیب دانند و نامبارک شمردند - اسپیی که موی او درشت و پرزه دار^۲ باشد ناپسندیده است - زیغهار اسپیی که یک ازین عیبهها داشته باشد خرید نه نمایند که اهل تجربه مطلق منع کرده اند *

pastern. or خوردگاه^۱

shaggy پرزه دار^۲

باب هشتم در معرفت حد بلندي قد اسپ
و درازي از سرتا بيخ دم و کشادگي دور شکمش
و بيان عيب موی و اعضای و تعريف
آوازش و دانستن نيک و بد عرق
او و اين باب مشتمل است
بر چهار فصل

فصل اول در معرفت بلندي و درازي و غلظت اسپ

بدانکه حد بلندي و قد اسپ صد انگشت است و حد درازيش از
سرتا بيخ دم صد انگشت و شصت باشد و حد غلظت دور شکمش مقدار
قد صد انگشت بود *

بدانکه ازین بلند نرو دراز و کشاده تر نميسود و حد بزرگيش اين مقدار
است که مذکور شد و اسپي که بدین بلند و درازي و کشادگي بود نادر
است و جنس اول است *

و بلندي جنس دريم مقدار نود انگشت است و درازيش صد و چهل
انگشت و کشادگي دور کمرش مقدار بلندي قد باشد *

جنس سيوم بلندي قدش هشتاد انگشت و غلظت چنانکه مذکور
شد مقدار بلندي قد بود - و هر اسپي که ازین مقدار مذکور کم باشد در
حساب نيست او را داخل اسپ بزرگ بشمرند - و طريق پيمودن دور

* نظم *

اسپ قازي که او بود پُرکار
 مگس اربیند از دو منزل راه
 دم علم سارد و دو گوش قلم
 دست و پا سرزمینی زند چندان
 باشد او آرمیده پیوسته
 وز کُنی گرم گردد آن تیزی^۱
 چون برزم آردش سوار و دلیر
 تا نیارد سوار در منزل
 چون رساند سوار را بمکان
 نه نهد در خلیش و سرگین پای
 همچو آئینه دارد آن چالاک
 باشد او پاک خوار و پاک لقا
 نه لکدن بود نه دندان گیر
 فرسی این چنین نکو خصلت
 اینچنین اسپ خوب فعل و لطیف
 هاشمی هرکه او امیل بود
 گر بری رنج در ترقی او
 اندکی گر کنی با احسان
 مشکلی گر بر روزگار افتد
 اصل نیکو گهی خطا نکند

در همه حالتی بود هشیار
 بفراست شود ازان آگاه
 تیز بیند در انطرف هر دم
 که سوارش وقوف یابد ازان
 مهربان و انیس و آهسته
 همچو برق جهنده از تیزی
 گر خورد زخم کاری از شمشیر
 در نیفتد ز پای آن پردل
 افتد او بر زمین و بدهد جان
 محتسز باشد از پلییدی جای
 موی اعضای خود هر آینه پاک
 نخورد چیزهای بد اصلا
 در امیلان بود کجا تقصیر
 هرکه او را بود زهی دولت
 باشد اصلش ز نجد یا ز قطیف
 در همه صورتی جمیل بود
 نشود ضائع آن سر یک مو
 بنهد مفتی ز تو بر جان
 جان دهد بهر تو چو کار افتد
 اصل بد با کسی وفا نکند

^۱ Tizi for tūzi, Arab.

فصل سیوم در بیان تعریف آواز اسپ و بیان نیک و بد آن * بدانکه اسپ اصیل را آواز ناواز شیرِ مادد - بلند و مهیب می باشد مانند رعد - یا مثل آواز فیل می باشد تیز و کشیده - این نوع آواز اسپ ستوده است - و مبارک دانند و نیک شمرد - اسپ که آواز او نه آواز شتر مراند یا مانند آواز شغال یا با آواز خر باشد آن اسپ را نهال شوم شمرد *

فصل چهارم در بیان عید و هفتر عرق اسپ * آورده اند که نوبی خوی اسپ خوب و اصیل چون نوبی صندل آید یا مثل نوبی شگوفه نعرک یعنی ابهه خام بود یا نبوی گل مراند یا نبوی شیر یا جفروت یا عمل یا نبوی خس که ازو خس خانه سازند ^۱ - و عرق اسپیکه بد اعمل و ناسوده بود ندمان چون نوبی دول پیل آید یا مانند نوبی سیر باشد یا نبوی مثل ماهی *

باب نهم در اجناس افراس

اهل این علم اسپ را چهار جنس دانسته اند - جنس اول را نسبت به برهنه داده اند - و جنس دوم را کهنتری و جنس سیوم را وئس خوانند - جنس چهارم را شیور گویند - و هر یکی از این اجناس مذکور را صفتی علیحده باشد *

فصل اول در تعریف اسپ که از جنس برهنهست - و این جنس اسپ اکثر بزرگ نقره باشد و کبوتر چشم ^۲ بود و خوش شکل و خوش قطع

^۱ جنس خانه Urdu. is a cool room in which the window is covered with a *khaskhas tūtī*.

^۲ کبوتر چشم apparently means with eyes like a *gyrah-būz* or tumbler-pigeon. i.e., black and white, the white showing all round the pupil

شکمش چنان باشد که ریسمان از ناف ناز نهد ناف برسانند و آن ریسمان را بپیمایند که معلوم شود - و طریق پیمودن ده او آن باشد که یک سر ریسمان در سم اسب آید؛ که حد موی است بگیرد - و سر دیگر بر سر دوش برسانند - بجائیکه کوهه^۱ زین دهند و آن ریسمان را پیمایند و طریق پیمودن درازي او هم بدین سبیل است - یک سر ریسمان را در دنبال چشم اسب بگیرد و سر دیگر در پنج دهنش برسانند و آن ریسمان را پیمایند که واضح گردد *

فصل دریم در نیاج عیب و هنر موی اعضای اسب * استادان این فن گفته اند اسب بهر رنگ که بود گوباش - ناید که موی اعضای او نازک و چرب و درخشنده باشد که خوب است اگرچه صد عیب دروست - چون موی اعضای بدین صفات مذکور باشد عیبش بهتر مبدل گردد - فرسی که تن او چرب باشد چون در او نظر بکفی دل بدیدنش مائل بود - چنانکه نخواهی که چشم از او برگیری - و تعریف موی اسب که چه نوع باشد در باب چهارم گفته شد - اسپیکه موی تن او درشت و پرزه دارد و دراز بود اگر هزار هنر درو باشد بهیچ بیزد بلکه آن اسب را شوم دانند و دل نخواهد که درو نظر نفي - استادان این علم گویند نیک و بد موی اسب از شستن بهتر معلوم شود و وقت شستن او صبح باشد یا پسین *

فرس از صد هزار عیب دروست گر بود موی او نکو نیکوست
موی او از بود دراز و درشت شوم باشد بقال باید کشت

به طبیعت وجود آن سرکش
 گرم ناشد همیشه چون آتش
 چون گرمی وجود او جوشد
 همچو شیر دنده خوروشد
 از دهنی دمان بود مشکوه
 از صفتش نلرزه افتد کوه
 به هراسد ز بیل و ده از شیر
 رو نگرداند از خورد شمشیر
 نهد ویدر و سبک رود چالاک
 غصه دار و لکد زن و بیبک
 تر سر کوه در روز چو پلنگ
 گر بدزیا رسد بود چو نهنگ
 در جهانی ناآتشش چو شرار
 چون سمندر بود میانه ناز
 مرسی کین نشانهاست درو
 باشد از بهر روز جنگ نگو

فصل سیوم در تعریف اسپى که از جنس ویس بود - و این جنس
 اسپ بیشتر پرغه^۱ باشد و سریع السیر بود و گردنش پهن و کوتاه بود و دوز
 شکمش غلیظ - و اگر چشمهای این جنس اسپ زرد باشد گویند که در شراب
 خوردن چنان مائل بود که اگر در ظرفی کنند و پدش او نهند همچو آب

^۱ پُرهه subs. and adv., ambling. Another reading is شرغه *shirgha* (Pushu ?) "dun with light mane and tail."

و خوش افعال و از علیق پاک خورد و خود را پاک نگاه دارد و همیشه ساکن و آرمیده و خوش خوی بود و از عرق او بوی خوش آید - لکد زرد و دندان نگیرد و فرما بیدار باشد و هرچه سوار او خواهد آن کفد و بد انجام نباشد - اکثر بیدار باشد و در برداشتن کجیم سنگین و سلاح متحمل باشد و آواز او تند باشد مانند رعد * اسپى نه ندین صفات موصوف بود او را از جنس بهمن دانند *
* مثنوی *

جنس بهمن نصورت است نکو نبود هیچ فعل بد در او باشد این جنس اسپ دم آزار ساکن و آرمیده و پرکار نبود بد رقم هیچ مکان متحمل بزیر بار گران بود او پاک خوار و پاک منش پاک باشد همیشه موی تفش تند و چون رعد باشدش آواز همه اعضای او بود با سار نرم و رخشنده باشد او را پسم نقره خنکی^۱ بود کموتر چشم

فصل دوم در تعریف اسپ که از جنس کهتری باشد - این اسپ چالاک و دونده و جهنده و تیز و غصه زر و جنگجوی و تندخوی بود - اندام او بخاصیت همیشه گرم باشد - لکد زرد و دندان گیرد و از پیل و شتر و آتش و آب و زخم شمشیر نترسد و از هیئت او تکبر فهم شود - آواز او مانند آواز شیر تند و بلند و مهیب بود - بیشتر این جنس قوی هیکل باشد و کمیت بود و صورت و شباهت خوب داشته باشد *

* مثنوی *

بیشتر جنس کهتری است کمیت

بشمار وصف او در این نه بیت

^۱ Nuqra-khing is the same as nuqra.

و هر چه بخورد تضم بسود - در راه روشن مایه شود و سلاح سفیدین بر داشتن
 ندواند و بخوردن چیزهای شور و ترش مایه بود * اما سپی که بلغمی
 مزاج بود علامت او آنست که موی تضادش در و چوب بود و درختشده
 باشد و بر بدن او را عیال مایه بود و چاک و بند و پیر باشد و دم خوار
 بود - اما اسپی که مزاج صفراوی نشده باشد علامت او آن است که
 بخوردن چیزهای تیز مائل بود و غصه و ز و نندخوی و دوده و جهنده باشد
 و علف بسیار خورد و موی قن او سراق و نازک بود و الله اعلم بالصواب *

باب یازدهم در دانستن آن که اسپ در هر فصل چه زحمت پیدا میکند و تیمار او چون باید کرد و این مشتمل است بر چهار فصل

فصل اول در آداب تیمار اسپ در هوای بهار

بدانکه در طبیعت اسپ هر بلغم و اخلاط بد که در هوای سرما جمع
 شوند در فصل بهار غلبه کفزد و ظاهر شوند و اسپ را اذیت رسانند - درین
 هوا علف خشک و کنگرا باید داد و آب چاه خوراندن مناسب باشد -
 درین فصل شیرینی و روغن نباید داد که مولد بلغم و اخلاط بد باشد - برگ
 نیم و نمک سنگ دهند و برگ بانسه تا شه که دافع بلغم و اخلاط بد است -
 از ادویه چیزهای تلخ نیز مناسب باشد و هر روز گرانیدن مفید بود *

¹ Kanqar, a common wild vegetable, much liked by Persians: it is said to be a species of artichoke.

² In India horses are fattened on sugar, oil, butter, etc.

نیاشامد و از راه دور مرادده نشود و در گرفتگی و تشنگی مجبور باشد - اسپه
 ده درو این خصائل بود اورا وئیس گویند *
 * نظم *

موسی کو بود ز جنس ویس * عائل می بود : طبع خسیس
 باشد این جنس پیرغ و خوشهاله * سوی منزل رو سرعت ماه

فصل چهارم در ذکر اسپه که جنس شیور است یعنی شیودر
 نقل باشد - و این نوع اسپ نخوردن چیزهای دایاک میل کند - سرگین
 و چوپ و گندگی بخورد و در پیساب و سرگین و خلیش نخسپد و بغلطد
 و آن خوش دارد و گنده دهن و چابک خوار باشد و پیوسته جسمهای
 او آلوده بود و بنظر بد نماید و این جنس اسپ ضعیف خلقت و خورد
 باشد و الله اعلم *

جنس بقال چون بود دم ذات چوب و سرگین خورد بجای نبات
 باشد او گند دهن و چابک خوار جای او گنده نشود و مردار
 هیکل او ضعیف و خورد بود گرچه چابک خورد و مد ندود

باب دهم در خاصیت طبایع افراس

اهل تجربه سه خاصیت یامده آند * اسپ یک نوع باشد ده
 بالخاصیت طبیعت او بادی بود - نوع دیگر بلغمی مزاج باشد - و جنس
 دیگر صفرائی بود *

اسپی که در طبیعت باد غلبه دارد علامت او آنست که اعضایش
 خشک بود از باد و گردنش مثل نخته باشد چنانکه بهر طرف که خواهی
 نکرده و زگرهای او برآمده باشد چنانکه از پوست بغماید و موی تنش
 چرب نبود و پره دزد و دشت و خشک باشد - تن او گوشت نگیرد

و درین دو هفته فریب صد هلبله کومه و بیخته داخل ادویه مذکور کنند -
بتدریج اسب را بدهند *

نوع دیگر ادویه مختصر اسکارا^۱ یعنی ساحی چهار درم تا یک
سیر روغن سرشاف در وقت صباح اسب را بدهند که سودمند بود *

دیگر روغن زرد و روغن گنجدانه از هر یک نه درم - در دماغ اسب
کردن منفعت دهد - درین هوا اسب را روغن خورانیدن مناسب باشد -
و برگ نیم تا نمک سنگ منفعت دهد - و درین هوا پایگاه اسب خشک
و پاک باید داشت - علف سبز پخته یعنی رسیده و شسته چنانکه کرم
و گندگی درو نبود و آب چاه اسب را دادن مناسب است و آب باران
تازه نباید داد که زکام و بلغم پیدا کند - در هوای آخر بهر شکل ادویه و اغذیه
اسب موافق هوای گرما چنانچه در صدر مذکور شد بدهد و محافظت آنرا
بنوعی کند که در هوای گرما گرفته شد که مناسب بود *

فصل چهارم در آداب تربیت در هوای سرما * درین هوا باد
و سردی در طبیعت اسب غلبه کند و زیان رساند - اسب را در وقت
مغرب روغن گنجد و ماش پخته و شراب قندی و شیر و روغن نافع بود -
درین ایام هر روز یک بار اسب را گردانیدن مفید بود *

باب دوازدهم در آداب خورانیدن

نخود سبز و خورید جو و موله سبز اسب را - و دانستن آنکه اسب

^۱ اسکارا = sāyī or sajjī khār is barilla. Can اسکارا be an error for آشنان?

^۲ Khavīd is the same as qasīl, i.e., green wheat or barley cut for fodder. This is sometimes chopped up and mixed with bhūsā or chaff. In Northern India horses are often 'soled' by being put on qasīl for forty days. Dealers fatten their animals for the spring fairs by the system of band qasīl: 'vide' translation of the Faras-Nāma of Rangīn.

فصل دوم در آداب ذریت و محافظت اسپ در هوای گرما *

درین هوا صفرا و گرمی غلبه کند و در طبیعت اسپ آزار رساند - او را در روزی سه بار آب باید داد و دید شست - و شب در فضای خانه ناید بست تا شب نیمه رو سیفند - و روز در جای خنک ندد - چنانکه گرمی آفتاب ناو برسد - و آرد جو برشته با شکر با با قند سفید بیامیزد و در آب شربت سازند و بدهند که سیفه اش خشک ده شود و رود^۱ او کشاده شود و اسپ نوبه شود - چون چاشنی قند دهند باید که غلیله داخل او کنند و از ادویه و اغذیه چیزهای باره مناسب بود - و علف بیل^۲ یعنی دوب شسته بدهند - و درین هوا خون از رگ زهر گردن اسپ را دشادن مفید بود * ناید که اسپ را درین هوا بگردانند و آب قلاب دهند که مفید بود *

فصل سیوم در آداب ترتیب و محافظت اسپ در هوای برشکال *

در این هوا باد و بلغم غلبه کند و اشتباهی از زیاده شود و اسپ را باید گردانید * فایده^۳ که اسپ را از گردانیدن درین هوا باشد از شراب هم حاصل نشود و ادویه^۴ او فلفل دراز و فلفل مور که آن را در هند پپیل مول نامند^۵ و پوست شبطرج یعنی چتر^۶ا چهل^۷ و شاخ درخت تنبول که آنرا چوک گویند و زنجبیل و هلله که آنرا در پیشاب گاؤ جوشانیده باشند هر یک از ادویه مذکور چهار درم و نمک سنگ نه درم مجموع را کوفته و بیخته دو هفته هر روز با نیم سیر^۸ روع^۹ گنجد بیامیزند و ناسب بدهند

¹ i.e., *khahal*, the Panjabi for *dūb* grass

² *Filfil-i-mūr* = *pīpal-mūl*, the root of long pepper. *Mūr* is a corruption of Hindi *mūl* "root"

³ پوست شبطرج = چتر چال = *chhāl* Hindi "bark" = *pūst*, and *chitrā* = *shūtaraj* *Plumbago zeylanica*, Watt, p. 986. *Chūk* is apparently an error for *pūn*.

آب چاه دهند که مناسب بود * بدانکه، خوید جو دفع رحمت صفرا
و گمرا از اسپ کُند و شکم اسپ براند ۱ - روده و احشایش از اخلاط بد
پاک کُند و نه گرداند و موی اعضای اسپ نازک و درخشنده سازد *
در ابتدای حال که جو سبز دهند اگرچه اسپ بفظ اغر نماید ولی
آخر مریه شود و از عادت‌ها پاک گردد و اگر مائش سبز دهند ناید که در
وقتی که مائش گل کرده باشد و دانه کم دارد ناید دادن *

فصل در دانستن آنکه اسپ را در هر ولایت از غله‌ها

چه دهند که مفید بود

اهل تجربه در ولایت خراسان و سواکنند تا سرحد رود نموده اسپ را
از غله‌ها که دهند جو مناسب باشد و در ولایت دکن تا سرحد تَلنگ
و ملیبار اسپ را نخود دادن نفع کُند - و در ولایت سندهه اسپ را مونه
دادن مفید بود - و در ولایت گجرات حبسها الله تعالی عن الحادثات و بلاد
دهلی هر غله که اسپ را دهند سودمند بود و الله اعلم و احکم
تمام شد قسم اول از فرستاده از کتاب شمس کُت * * مثنوی *

قسم اول از این فرستاده	شد مرتب به تیزی خانه
از هنرها و عیبه‌ها که خدا	درد در صورت و رس پیدا
هرچه راوی بگفت راست و درست	همه کرده بیان تقسم نخست
قسم ثانی کنم شروع کنون	خواهم از لطف قادر بیچون
سخن چند گفتن از حکمت	در علاج فرس بهر علت

۱ = the Urdu idiom *pet chalānā* شکم ریختن

شوالیک perhaps a corruption for شالکوت, the Persian name of Quetta
Another MS has سولیک

در هر شهر از آنها چه دهند که منفعت باشد^۱ و نخود سبز چنان باید داد که هنوز پخته نشده باشد که بعد از آنکه پخته شود سود دهد بلکه ضرر رساند - و نخود سبز باید که با گس و دانه باشد - و در ایامی که نخود سبز دهند باید که یک روز شراب فندی با هینگ^۲ و زنجبیل و فلفل دراز و دمک سنگ پیش دهند و روزی جغوات برش با نمک سنگ و بتیس^۳ - و اگر در آن حالت دویه مدکور موجود نباشد هر روز یک سیر روغن کفجد با نه درم جو کهار^۴ بدهند زیرا که اگر نخود تنها دهند شکم اسب بدر آید * استادان این فن گویند اسب قوت که از نخود سبز خوردن یابد از گوشت و روغن و نخود خشک و فندقیاب^۵ - اسبی را که نخود سبز دهند دایم بنظر تر و تازه و خوش آید نماید چنانچه راعی نخود در وقت صبح که شبنم برو نشسته باشد *

نوع دیگر خوراندن موته سبز باسپ * موته سبز نه با خورده پهل^۶ که در او دانه میباشد اسب را باید داد - در هوای برشکال منفعت دهد - دافع باد و بلغم و مغر باشد - و اسب را مویه کند * در آن ایام که مونه سبز خوراند روغن کفجد با جو کهار باید داد که اگر مونه تنها دهند شکم اسب بدر آید *

دیگر خورید جو باسپ دادن * باید که در اول حال که خورید جو باسب دهد سه روز اسب را آب دهند تا منفعت دهد و بعد از آن

1 *Hing*, Hindi. s. m. *assafoetida*.

2 *دیس*, probably from Hindi, a well-known prescription consisting of 32 drugs, given to women and mares after parturition.

3 *جو کهار*, *jur-khār*, H. m., an alkali prepared from the ashes of burnt barley-straw.

4 *خورش پهل*, *phali*, Hindi, a pod

فصل پنجم در معالجه نادی که پست اسب بگیرد و خشک کند *

فصل ششم در معالجه اسپیکه نصف پسین او از باد خشک شود *

فصل هفتم در معالجه اسپیکه فضیب و خصبة او تا حد مقعدش

باد گیرد *

فصل هشتم در معالجه اسپیکه او را دیو ناد گیرد *

فصل نهم در معالجه نادی که بزبان هندیان اتپودر^۲ گویند و این

بیز از قولنج است *

فصل دهم در معالجه نادی که بزبان هندی اردت^۳ گویند ظاهراً

باد لقوة است *

فصل یازدهم در معالجه نادی که بزبان هندی دبانک^۴ گویند و این

بیز از نوع قولنج است *

باب ششم در داستن آنکه اسب از چه سبب زکام پیدا کند

و معالجه آن *

باب هفتم در معرفت آنکه صغرا و گرمی از چه سبب بر طبیعت

اسب غلبه کند و معالجه آن *

باب هشتم در معالجه اسپیی که خون پیشاب کند *

^۱ دیود lit. demon's wind; from the text, later, apparently "madness."

^۲ رتپودر, in one MS. وانپور, probably an error for رتودر *rāṭodar*, S. "flatulent, colic."

^۳ اردت *ardit* = فالی دهن paralysis of the jaw or half the face.

^۴ دبانک, other MSS. have دیانک and دبانک *Dabānk*, S. is said to mean an acute pain in the side.

فرستاده قسم اول مرتب شد - از هندیها و عیبها هرچه خدای تعالی در صورت افراس آوریده است موافق کتاب سنس کُرت نوشته شد و در قسم دوم علل و معالجه بیان کرده شود بتوفیق الله تعالی *

فهرست سی و هشت باب از قسم دوم در علتهای اسبان و بیان تداوی آن

- باب اول در معالجهٔ عالی که در سر اسب پیدا شود *
- باب دوم در معالجهٔ انواع دردها که در چشم اسب پدید آید *
- باب سوم در معالجهٔ زخمها که در دهان اسب ظاهر گردد *
- باب چهارم در معالجهٔ تبها که اسب پیدا کند *
- باب پنجم در معرفت آنکه اسب از چه سبب ناک پیدا کند و بیان معالجهٔ اجناس نادهای افراس - و این باب مشتمل بر یازده فصل است *
- فصل اول در دانستن آنکه اسب از چه چیز ناک پیدا کند *
- فصل دوم در معالجهٔ ناک فیصر^۱ *
- فصل سوم در معالجهٔ نادهای که سر و گردن اسب خشک کند و هندیان آنرا ناک کُک^۲ گویند *
- فصل چهارم در معالجهٔ نادی که هندیان آنرا دیوتک^۳ گویند و این نوع از قولنج است *

^۱ ناک فیصر^۱ in Urdu veterinary works this term as well as فیصر^۲ are given as synonyms for چاندنی زده which is the ordinary term for tetanus

^۲ کُک^۲ not traceable; two MSS. have Kukarnā intr. H. is common colloquial term for stiffening of the joints from rheumatism.

^۳ دیوتک^۳ kapotak, S.

باب ہستم در معالجتہ اسپیکہ خون در تمامہ اعضائی او فاسد شود
و مریض پیدا کند *

باب ہست و یکم در معالجتہ اسپیی کہ از دمک بسیار خوردن
معلول گردد *

باب ہست و دوم در معالجتہ اسپیی کہ از آب خوردن نبوت
مریض شود *

باب ہست و سوم در معالجتہ اسپیی کہ از روغن بسیار خوردن
علت پیدا کند *

باب ہست و چہارم در معالجتہ اسپیی کہ از بسیار خوردن غلہ خام
و پختہ معلول شود و سرگینش برم گردد *

باب ہست و پنجم در معالجتہ اسپیی کہ علت شقاق^۱ پیدا کند
و شقاق را بزبان ہندی زخ گویند *

باب ہست و ششم در معالجتہ اسپیی کہ علت دمر پیدا کند *

باب ہست و ہفتم در معالجتہ اسپیکہ برتن او دانهہا بر آید کہ آنرا
در ہندی بیل^۲ گویند *

باب ہست و ہشتم در معالجتہ اسپیی کہ سینہ^۳ او سنجین شود
و آماس کند و انگ کند در عرف^۴ این را جوگیرا^۵ گویند *

^۱ شقاق is the ordinary stable term for sand-crack; but زخ is merely a contraction of زخم.

^۲ بیل bel is one of the many names for farcy amongst Indian horse-dealers; vide translation of the *Farus-Nama*, Rangin.

^۳ جوگیرا is a term amongst Indian dealers for a form of indigestion.

باب نهم در معالجهٔ اسپیی ده خون از دهن و بینی و مقعد او
آید و خون پیدشاد کند *

باب دهم در معالجهٔ اسپیی که ضیق النفس^۱ پیدا کند *

باب یازدهم در معالجهٔ اسپیی که نول او بسته شود *

باب دوازدهم در معالجهٔ اسپیی که در شکم او درم باشد *

باب سیزدهم در معالجهٔ اسپیی که از مسعت و جبری ده برو کرده
باشند رنجور گردد *

باب چهاردهم در معالجهٔ اسپیکه که دندانها برهم نهد چنانکه
نتواند کشاد و متصل لعاب از دهن بر آید *

باب پانزدهم در معالجهٔ اسپیی که ناد و مقرا در طبیعت او غلبه
کند و معلول گردد *

باب شانزدهم در معرفت اجناس آماس افراس و معالجهٔ آن *

باب هفدهم در معرفت انواع سرفه اسپان و معالجهٔ آن *

باب هجدهم در معرفت اسپیکه علت مواق پیدا کند و مواق را
بزیان هندی هوک^۲ گویند *

باب نوزدهم در معالجهٔ اسپیکه دق پیدا کند و دق را بزبان هندی
کهین^۳ گویند *

^۱ asthma ضیق النفس

^۲ hicough هوک is perhaps a copyist's error for the Sanskrit word
hikh "hicough". The ordinary Hindi word is *hichkī*

^۳ consumption کهین for S. *kshīn* pulmonary phthisis.

باب سی و هفتم در معالجه متفرقه که دافع علل و امراض افراس بود و معرفت ادویه و اغذیه که اسب را دهند تا فربه شود و قوتش بیفزاید و این داب مستملبر هشت فصل است *

فصل اول در بیان ادویه که بطریق چشنی اسب را دهند *

فصل دوم در بیان روغن ها و ادویه که در بینی اسب دهند *

فصل سیوم در بیان ادویه که بطریق جلاب در حلق اسب ریزند *

فصل چهارم در بیان ادویه که اسب را بدان حلقه دهند که دافع علل

و امراض بود *

فصل پنجم در آداب قتل دادن و قتل را بهندی گوگل گویند *

فصل ششم در آداب شاخ گاز میش خوراندن اسب را ادویه چند

ده بیان خواهد شد *

فصل هفتم در آداب شیر خوراندن اسب را *

فصل هشتم در معرفت ادویه و اغذیه چندانکه دافع علل بود و اسب

را فربه کند و قوتش بیفزاید *

باب سی و هشتم در علامات که اهل تجربه آنرا مبارک دانسته اند

و آن خطی چند است که دالای لب اسب میان سوراخ های بینی

واقع است و السلام *

باب اول در معالجه علتی که در سر

اسب پیدا شود

اگر این علت از باد پیدا شود علامت او آنست که پیش سر اسب

گرم گردد و موی رویش ایستاده گردد و گرد چشمهایش اماس کزد *

باب بست و نهم در معالجهٔ اسپیکه علتی در فسیب او ظاهر گردد *

باب سی ام در معالجهٔ انواع اماس خصیهٔ اسپ *

باب سی و یکم در معالجهٔ اسپى که یک غلولة خصیه بالا نکشد
و باز فرو گذارد *

باب سی و دوم در معالجهٔ اسپیکه سم او ساویده باشد و تدایى
خوردگاه و سافها و زانوها - و این باب مشتمل بر دو فصل است *

فصل اول در معالجهٔ اسپى که سم او ساویده شده باشد *

فصل دوم در معالجهٔ خوردگاه اسپ و اسنخوان زانوش که برآمده
شده باشد که آنرا مردم گجرات مورترا^۱ گویند *

باب سی و سوم در معالجهٔ اسپى که دم او بخارش^۲ آمده باشد
بوزان هندی آوندای^۳ گویند *

باب سی و چهارم در معرفت علت مجهول که اسپ پیدا کند
و معالجهٔ آن *

باب سی و پنجم در معالجهٔ اسپى که مار گزیده باشد *

باب سی و ششم در دانستن محل های که اسپ را در انجا نباید
گذاشت اگر نگاه دارد دیوانه شود *

^۱ مورترا : *moṭarā* or *motharā*. H., is a general term for bog-spavin; but according to some only bog-spavin on the inside of the joint should be so termed.

^۲ خارش or خارشت is a general term for mange and prickly-heat, etc.,

آوندای not traceable.

که مفید بود و اگر دوا پزیر نشود بر اطراف گلولی اسپ یا از دنبال چشمهایش یا از کام او رگ بکشایند که نافع باشد و زحمت دفع شود *

و اگر این زحمت از صفرا و گرمی باشد علامت او آنست که تمام سر اسپ گرم شود . و اندرون پلک چشمش سبز یا زرد باشد و متصل خوی کند و دم بسیار زند * علاج او - زنجبیل و لاک و نمک سنگ از هریک دو درم و نیم کوفته و بیدخته هر روز با ربع سیر و نه درم روغن گنجد بیامیزند و گرم کنند - چون سرد شود بوزن نه درم در بیغی اسپ بریزند که نافع بود و از ادویه و اغذیه چیزهای خنک دهند که زحمت دفع شود *

نوع دیگر بیغ نیشکر و بیغ دابه^۱ و بیض کاس^۲ و گرد و اسکند و سیر را کوفته بروغن زرد چوب کرده درد دهند و الشافی هو الله *

باب دوم در معالجه دردهای چشم اسپ و این درد از چند نوع در چشم اسپ پیدا شود

نوعی آن است که چشم اسپ بر چوب آید یا بر جای دیگر خورد اران الم رسدش و آب از چشم او روان شود - و گاه باشد که از سبب آن درد گل در چشم اسپ افتد *

^۱ *Dābh*, Hindī, a coarse kind of grass, the roots of which penetrate several feet below the surface : it is very indifferent fodder It is said to be *Imperata arundinacea* and *Saccharum cylindricum*.

^۲ *Kās*, Hindī, is *Saccharum spontaneum* *Kard. H.* is the root of the red lotus.

علاج - اشفار یا فلی یعنی ساجی چهار درم و فلفل دراز و درونج^۱ از هر یک شش درم کوفته و بیخته بروغن بیا میزند و اسب را بدهند و بعد یک سیر روغن در حلق اسب ریزند و دو هفته بدین طریق هر روز عمل کنند که زحمت دفع گردد *

نوع دیگر - درونج^۱ که آنرا بزبان هندی پهنس گویند دو درم با نه درم روغن سحوق کنند و در بینی اسب چکانند که مفید بود *

نوع دیگر - سر اسب بروغن کفجد چوب کنند و به برگ بید انجیر یعنی آوند یا برگ سرو و سرگین گاؤ گرم کرده تسخین کنند و رگ از زیر چشمها یا از کامش بکشایند که نافع بود *

و اگر این زحمت سر اسب از زکام و زیادتی بلغم باشد علامت آنست که از چشمهایش متصل آب آید و از دهانش لعاب رود و میل بخوردن علف کمتر کند و سرش بدر آید و آواز بلند نتواند کشید و از این سبب درد سر پیدا آید *

علاج او * زنجبیل و فلفل دراز و گود از هر یک شش درم کوفته و بیخته با شراب قندی مخلوط کنند و هر صباح اسب را بدهند و بعد از آن یک سیر شراب قندی در حلقش بریزند که نافع بود *

نوع دیگر - فلفل دراز که هندیان پیدل مول گویند^۲ و چتر جهال^۳ و زنجبیل از هر یک چهار درم - ادویه مذکور کوفته و بیخته با نیم سیر شهد داخل دو سیر مونگ^۴ کرده پخته کنند و در وقت پیشین اسب را بدهند

^۱ درونج *darūnaḡ Doronicum Roylei*. The Hindi name not traceable.

^۲ پیدل مول *pīpal māl*, Hindī, the root of long pepper.

^۳ چتر جهال; other readings are چترا جهال and چتر جها. Chatr is the Panjabi name of *Rhamnus davuricus*: it has a bitter fruit.

^۴ *Mūnḡ*, Hindī, a kind of pulse.

یعنی شهد وکل ذیلوفر وگل درخت مهوه^۱ و عذدل از هر یک یکدرم خشک
سایند - و بابک درم روغن و شهد در چشمش کنند که نافع باشد -
همین ادویه مذکور بآبی که آمله دران خیسانیده باشند سحق نموده
در چشم اسپ طلا کنند که نافع آید *

نوع دیگر درد چشم باشد که اندرون چشمش گوشت بر آید مانند
حباب - اگر آن سوراخ بود از زیادتی خون فاسد است * علاج آن - زک زبر
چشمهای اسپ بکشایند و بول گوسپند بر چشمش بپاشانند و اگر آن
گوشت سیاه بود از گرمی و سفرا باشد * علاج او - هایلله بسایند و با شهد در
چشمش کنند - و اگر آن گوشت سفید است از بلغم بود - هایلله و نمک
سنگ بسایند و با شهد در چشمش کنند که نافع بود *

نوع دیگر - شاخ گوزن که در هفت سنابهر گویند یا ددان گاؤ یا ددان
آهو با روغن و شهد بسایند و در چشمش کنند - نافع باشد *

نوع دیگر - فلفل دراز و بزرگ بانسه از هر یک ششدرم - نموده و
پیخته با ربع سیر روغن و ده درم شهد داخل در سیر و بگ پخته کنند و در
وقت صبح اسپ را بدهند که درین زحمت مناسب است - گوشتی
که مثل حباب در چشم اسپ بر آید بدادن این ادویه برو و به شود *

نوع دیگر - درد چشم اسپ - گاه باشد که از باد بیژنی یک چشم
اسپ و یا هر دو چشمش برود و چون در چشمش بکری دیده هیچ از
حال خود تغیر نکرده باشد ولی آب از چشمش آید - این زحمت از دیگر
دردهای چشم اسپ بدتر بود و بدشواری و شدت دوا بزیور *

^۱ مهوه, Hindi, the mahuvā or mahūā, tree: Bears are fond of the fruit.

علاج آن * بول ادعی در چشمش بیفسانند - یا هلیله و بلیله و آمله
از هر یک نه درم باهم بکوبند و بجوشانند در آب - آنرا سرد کرده بر
چشمش بیفسانند *

نوع دیگر * یک درم نمک بآب سحقی کنند با نیم درم شهد بیامیزند
و در چشمش کنند - نافع باشد *

نوع دیگر * لته بروغن چوب کنند و بر چشمش به بندند و اسپ را
در مصلی به بندند به چشم را بر چیری نقون مالید -

نوع دیگر * تخم بلادر یعنی بهلانو به شهد سحقی کنند و در چشم کنند
و اگر ندین ادویه ها علاج نپذیرد رگ از زیر چشم بکشایند *

نوع دیگر درد چشم آن است که اسپ را چون بزور بزنند خون
در چشمهایش آید یا سرفه بسیار کند و خون در چشمش آید و چشمش سرخ
شود و درد دند - آب از جسمهایس روان شود - همین ادویه عدسور بکار روند
که زحمت دفع شود *

نوع دیگر آنست که از حرارت و گرمی، چشم اسپ درد دند
و دانهائی خورد در اندرون پلک چشم پیدا شود و بخارش آید و بدان
سبب در جائی بمالد و دردش زیاده شود و بعدی رسد به ناخن در
چشمش پیدا شود و چشمش تنگ گردد * علاج آن - پلک چشم اسپ را
باز گونه کنند و نمک سنگ بران دانه و گوشت ناخن چندان بزنند که
خون بر آید - اگر علاج نپذیرد گوشت ناخن ببرد و کسی این گوشت
ببرد باید که درین علم مهارتی تمام داشته باشد و اگر ماهر نبود نعون
با الله منها - چشم اسپ را ضائع کند * چون گوشت ناخن ببرد کوردر^۱

^۱ کوردر: another reading is کوردر; perhaps an error for کهوردر khodar, H.
"honey."

و این زحمت از چند نوع پیدا می شود * یکنوع آنست که از دهان اسب بوی گاره^۱ آید و پیوسته لعاب از دهانش روان شود و کام آماس گیرد و سر در پیش اندازد و متصل سر بجنباند و نتواند که علف نیک بخورد اگر بخاود نتواند که فرو برد - در هندی آنرا والک^۲ گویند *

نوع دیگر آنست که زبان سیاه شود یا سبز گردد و اماس کند و دانهای گرمی بر زبان او بر آید و زبان پیوسته در دهان بجنباند و از دهانش لعاب آید و از خوردن باز ماند *

نوع دیگر که لبهای اسب سیاه شود و اماس کند و گلویش نیز از افدرون و بیرون اماس کند و علامت آماس اندرون حلق آنست که علفی که بخورد نتواند به فرو برد و از راه بینی بیرون آید - آنرا در هندی پرلونک^۳ گویند *

علاج آن - اول باید که زگ از کام اسب بکشایند و از دنبالهای چشم او نیز * بعد از آن زنجبیل و فلفل دراز و گرد از هریک نه درم بکنند و با چهار سیر آب بجوشانند چندانکه نوزن نیم سیر آید - سود کنند و در حلق اسب بریزند که نافع باشد *

دیگر هلیله و بلیله و آمله و برگ نیم از هریک ربع سیر بگیرند و بجوشانند و آب بیالایند - و این آب داخل آبی کنند که اسب را میدهند *

^۱ بوی گاره perhaps a copyist's error for بوی کره.

^۲ والک and دالک, probably errors for the Sanskrit *alābuka*, a disease in horses, in which, according to Nakul. "the mouth of the horse emits a foul odour, its palate becomes swollen, and it shows an aversion to food."

^۳ پر لونک probably an error for *prasūnaka* in which, according to Nakul, the horse's "palate, lips, and mouth become black, its gums decay, and it cannot eat its usual quantity of food."

و علاج او نمک سفک و سمندر پیدین^۱ که عربی زبد البحر گویند و در فارسی نف دریا گویند کوفته و بیخته و با آبی که در نج خام دران جوشانیده باشند پیامیزند و با یک درم شهد در چشمش کنند و در وقت صبح آب سرد در چشم اسپ بیفشانند که مفید بود *

نوع دیگر * معالجه اسپ شب کور - بکیرند و صله جامه ابریشمی و هست باز تر کنند و باز خشک کنند و باز آن جامه را هشت بار دیگر در شراب قندی بدن طریق تر کنند و خشک سازند - و باز بروغن تر کنند و بعد از آن جامه فئله سازند و در ظرفی نهند و روغن ربع سیر در آن ظرف نهند و بدان فئله چراغ روشن کنند و بر سر آن ظرف مسی بازگونه نهند و بگذارند تا آن فئله بروغن تمام بسوزد و دوده که بر آن ظرف مسی چسبیده باشد بگیرند - و هر روز دو درم با یک درم شهد در چشم اسپ که شب کور است نکنند که علت شب کوری برود - و بیرون ازین کتاب شنیده شد که چون خواهند که بدانند ده اسپ شب کور است یا نه بشب جامه سیاه سر راه بیندازند و بر بالای مهره سفید در رشته کشیده بر سر آن جامه سیاه افکنند و اسپ را بدان برانند - اگر اسپ سرزند و بر آن جامه نرود و احتراز کند بدانکه اسپ شب کور نیست و اگر بر آن جامه بگذرد و جامه سیاه و مهره سفید را در نیاید شب کور است و الله اعلم *

باب سیوم در معالجه زخمهای که از

دهان اسپ پیدا شود

این زحمت از زیادنی تلغم و زکام یا از عفرا و گرمی پیدا شود

^۱ Hindi, and زبد البحر Pers., lit. "sea-foam" is cuttle-fish.

قضم^۱ یعنی لجام نتواند خاورد - چون خواهد که بخارد زبانش بران دندانها آید و آزردۀ شود و بیشتر اسپ کرۀ را این زحمت پیدا شود - علاج او آنست که دندانها را از بن بکنند و بر جای آن شهد و روغن پر کنند که نافع باشد *

باب چهارم در معالجه تبها که اسپ را عارض شود

اگر از باد باشد علامت او آنست که تمام اندام خشک شود و گرم گردد و اندرون دهانش خشک شود و عطش زیاد شود و درخشندگی از موی اعضای او برود و پرزۀ دار شود و چنتمهایش آماس کند و سر فرود اندازد * علاج او آنست که تمام اعضایش بروغن زرد چرب کنند و مالش دهند و علف دهند تا تب فرود آید - یک سیر دسمول^۲ با شانزده سیر آب بچوشانند چندانکه بوزن دو سیر آید - سرد کنند - اسپ را باین آب حنّۀ دهند - و این جلاب اگر در حلق اسپ بریزند مفید بود *

اما علامت تبیکه از زکام و بلغم پیدا کند آنست که تمام اندام اسپ سنگین شود - و چنان راه رود که پنداری در گل می رود و متصل خمیازه کشد و سر در پیش اندازد و بخواب رود - پیوسته آب و لعاب از چشم و دهان او روان شود * علاج او مُسْنَك^۳ زیر زمین عجم که بزبان هندی مونه گویند

^۱ قضم; the author uses this word in the sense of لجام but this meaning is not given in the dictionaries. However, one of the meanings of the word is "anything bitten by the teeth."

^۲ دسمول *Dasmul*, S., a tonic prepared from the roots of ten plants.

^۳ This passage is corrupt in all five MSS. *Mushkak* is a "mouse" and also "galingale." The ordinary term for "galingale" is سعد کونی and this is the reading in one of the texts.

نوع دیگر - برگ بدم و برگ امبلی^۱ بهم بجوشانند و در آنه کنند و در گلولی اسپ به بزدند که فافع بود *

نوع دیگر - پوست بدم با برگش بآب بجوشانند و اندرون دهان اسپ بدان آب مکرر بشویند که نفع کند *

دیگر یک سیر پوست بدم با هشت سیر آب بجوشانند چنانکه نوزن چار سیر آمد - بعد از آن آب نیالیند و یک سیر و نیم مودگ در آن آب به بپزند و اسپ را بدهند *

نوع دیگر - بانسه و کلونجی^۲ و بهون رینگنی^۳ و فلفل دراز و پیبل مول و زنجبیل از هر یک سه درم کوفته و بیخته با پیدشاب گاؤ خط کنند و در نه درم برگ بدم کرده بدهند که هر درمی که در دهان اسپ و گاومیش باشد دفع شود *

دیگر در زیر بینی اسپ دود کنند بکاغذ یا بسرگین گاؤ *

دیگر در زیر گلولی اسپ یکداغ گرد کنند و در زیر گوشش سه داغ که زخمهای دهان و کام اسپ دفع شود و از برای انواع علتها که در دهان اسپها پیدا شود این ادویه مذکور مناسب باشد و صلاح آرد *

نوع دیگر آست که از کف اندرون دهان اسپ در دندان و رای دندانهای معهود بر آید بر اطراف دندانهای اسپ - بدان سبب

^۱ امبلی i.e., *imlī* or *imblī*, Hindi, the Tamarind tree and its fruit.

^۲ *Kalonjī*, small fennel *Nigella sativa*.

^۳ *Bhī-ringnī*, Hindi, the root of *Solanum Xanthocarpum*.

باهم باید آمیخت تا یک هفته هر روز اسپ را بدهند سوی^۱ که از مویر
راست کنند بوزن یکسیر در حلق اسپ بریزند که شفا یابد *

نوع دیگر - ربع سیر و نه درم مویر - و نار دانه و فلفل دراز از هر یک
ششدرم - و ربع سیر نبات - بادویه مذکور بکوبند و با ربع سیر و نه درم شهد
خلط کنند - تا یک هفته هر صباح اسپ را بدهند که صحت یابد - و درین
مرض یک هفته به جای ولیده پنج سیر جو پخته و نیم سیر شهد باهم بیامیزند
و اسپ را دهند *

دیگر دو و نیم سیر شیر و نیم سیر روغن و ربع سیر شهد و نه درم نبات
بهم خلط کنند و اسپ را هفته دهند نه نافع باشد * اسپ که در تب این
علتهای مذکور بر اعضاء او ظاهر گردد بدانکه باد و بلغم و عفرا یکجا شده
و تب از هر علت پیدا شده و آن زحمت دوا نپذیرد و این زحمت را
بربان هندی تردوکه^۲ گویند و اگر کسی دوا کند جلاب دسمول مناسب بود *

باب پنجم در معرفت آنکه اسپ از چه سبب

باد پیدا کند و بیان معالجه اجناس

بادهای افراس و این باب مشتمل

بر یازده فصل است

فصل اول در معرفت سبب باد پیدا شدن * اهل تجربه چنین

آورده اند که اسپ را چون مدتی روشن بدهند و بعلف خشک بدارند

^۱ Variousy اسوی - الو or probably āsar, S., a spirit made from sugar, but here made from raisins.

^۲ تردوکه, from the Sk. tri-dosh, "disorder of the three humours of the body.—bile, blood and phlegm."

و کلو^۱ و فلغل دراز و دیودار و سیطرج و بهار^۲ و اسگند و پوست ذیب و قسط شیرین که در هندی ایلوت^۳ گویند ادویه مذکور از هر یک سه درم بکوبند و سه قسمت کنند هر روز یک قسمت از آن با هشت سیر آب بجوشانند چنانکه بوزن یکسیر آب بماند - فرود آرند و سرد کنند - و با یکسیر شهد بیامیزند و در حلق اسپ فرو ریزند که نافع باشد *

نوع دیگر تفبول و پوست ذیب از هر یک نیم سیر بکوبند و با ده سیر آب بجوشانند چنانکه بوزن پنج سیر آید - بیالایند و دو سیر مودگ در آن آب پخته کنند - فلغل دراز و زنجبیل از هر یک شش درم کوفته و بیخته با ربع سیر شهد داخل مودگ پخته کنند - و بعد از دادن جلاب اسپ را بدهند که زحمت دفع شود - قی اسپ فرود آید - و علامت تبی که از عفرا و گرمی باشد آنست که تشنگی اسپ را زیاده شود از قاعده - و اثر چشمهایش سرخ یا زرد گردد و اندامش گرم شود و دم بسیار زند و چون دست در سوراخ بینی او نهند دم او گرم باشد همچو آتش - و سر او نیز گرم باشد - و سر در پیش اندازد - علاج او اینست - بر اعضای اسپ آب سرد بپاشند و اندامش بروغن ستور^۴ تدهین نمایند یعنی چرب کنند - سه بار از جو برشته و ربع سیر شهد و ربع سیر نبات

کلو^۱ prob. *kilū*. Nannorhops Ritchieana, the young leaves of which are used as a purgative for horses.

بهار^۲ prob. *bahra* or *bhairā*, the Belleric myrobalan.

ایلوت^۳, this word occurs more than once. *Qusṭ* is the *Costos*, *Saussurea Lappa*; but according to Watt this is called *kṛt* in Hindi. (*Elvā* is, of course, the Hindī name for aloe.)

ستور^۴ روغن ستور, perhaps nitsfoot oil, but possibly for *Satāwar*, *Asparagus racemosus*, the root of which is used as a demulcent by Salhotris. In one MS. it is stated to be butter.

گرفت و پیشاب او به بندق اکثر آن اسب نرید - این علت را بزبان هندی
آت کرنک^۱ گویند *

علاج او اول تمام اعضایش بروغن چرب کنند و مالش دهند و بعد ازان
تمام اعضایش بآتش بتابند و آب را گرم کنند و چون سرد شود یک سیر
روغن کنجد و ربع سیر جوکهار داخل آب کنند و اسب را بدهند و از ادویه
تچ و هنگ^۲ و جوکهار و فلفل دراز و زنجبیل و بنس^۳ هر یک چهار درم
کوفته و بیخته با یک سیر شراب قندی در وقت صبح اسب را بدهند که
نافع است *

بوعدیگر تدایي کنند - روغن کنجد ربع سیر و نه درم روغن گاو^۴ و ربع
سیر چربی گوسفند یکجا کنند و بجوشانند و هر روز ربع سیر در بینش کند
و همین چربی مذکور هر روز یک سیر اسب را دادن و حنظل کردن مفید
بود و اعضای اسب بدین چربی مذکور تدهین نمودن دفع کند * دواي
دیگر شش درم نمک سنگ و نه درم فلفل دراز و ربع سیر روغن با یک سیر
خون گوسفند بمیزند و اسب را بدهند که مذفعت دهد و رگ دنباله‌ای
چشمش یا اطراف سینۀ او یا از دو پای پس او بکشایند و اگر بمعانجۀ مذکور
دوا بپذیرد داغ کنند که به شود *

* وورد *

داغ باشد علاج علت و * گفته اند آخر الدوا الکی

۱ ایت a name for lockjaw. *ainth-jānū* = trisinus: ایت is perhaps for *ainth* and اکر from *akarnū* a synonym of *ainthnā*.

۲ *Hing* and *hing*, H. *assafetida*.

۳ پیتس or نیس - نیس are the various readings. Possibly these are errors for *banis*: *vide* p. 50. note 2. *Bans* may be an error for *bānsa*, *Adhatoda Vasica*, which is often mixed with ginger and honey.

۴ In two MSS. روغن سگور: *vide* p. 66, note 4

باد پیدا کند - یا در جای تنگ و ریسمان کوتاه بسته باشد که نتواند بفراغت خسپید و غلطید - و یا او را علف بوقت نرسد و گرسنه ماند - یا از لاغری و بی قوتی - یا از شکستن پیشاب و سرگین که چون خواهد که پیشاب کند و سرگین اندازد و در اثنای آن اسب را برانند و نگذارند که پیشاب تمام کند - یا از زجر و مشقت بسیار که بر اسب کنند مثل دوافیدن بسیار و بار سنگین بردن و تیمار از بواجبی نمودن - اسب در کوفت بماند و عاجز شود - و باد بر وجودش غلبه کند - یا از ادویه و اغذیه چیزهای تلخ در محفت بسیار خوراندن اسب باد پیدا کند * بدانکه موجب باد پیدا کردن اسب این چیزها بود که مذکور شد *

بدانکه باد چند نوع است و در انواع این زحمت اسب را تدهین کردن و تسخین نمودن و رگ کشادن مناسب بود و ادویه مناسب هر نوع باد که اسب پیدا کند معالجه بجای خود گفته خواهد شد * باید که هر چاشنی که دهند بعد از گردانیدن اسب دهند *

فصل دوم در معالجه باد قیصر^۱ اسبی که این باد پیدا کند علامتش آنست که تمام اعضای او همچو تخته خشک شود و متصل چشم در حلقه بگرداند چنانچه سیاهی چشم ناپدید شود و میل بر علف خوردن نکند و اگر خواهد که علف خورد نتواند که به خارد و پیشابش سرخ شود و اگر درین زحمت اسب دندانها برهم دهد چنانچه از هم برنتواند

^۱ باد قیصر، amongst Indian horse-dealers this is tetanus; vide also the *Zinat-ul-Khayl*, an Urdu treatise on horses. In an Arabic MS. this disease is called *التصر*

فصل چهارم در معالجهٔ بادی که هندی آنرا کپوتک^۱ گویند *
 علامت او آنست که اسب بیقرار و بی آرام گردد و هر دم بیفتد و بر
 خیزد و از طرف بطرف بگردد و هوش از او برود - اسبی که این مرض
 پیدا کند اثر آنست که نرزد *

علاج او یک سیر دسمول با دوازده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن
 چهار سیر آید - سرد کنند و روغن گاؤ و روغن کنجد و چربی گوسفند
 از هر یک یکسیر داخل آب کنند و باز بجوشانند چندانکه بوزن سه سیر آید -
 هر روز بوقت صبح بوزن نیم سیر از آن در حلق اسب بپزند که زحمت
 اسب دفع شود و همین ادویه را هر روز نیم سیر بخوردن اسب بدهند
 و مقداری ازین ادویه را در حقنه کنند و بر اعضای او بمالند و اگر دوا پذیر
 نباشد داغ کنند *

**فصل پنجم در معالجهٔ بادی که پشت اسب را بگیرد و خشک
 کند *** علامت او آنست اسب پشت بریزد چنانکه پنداری شکم بر زمین
 خواهد مایید *

علاج او آنست که پشتش بروغن دنجد قدهین کنند و تسخین نمایند
 و آب گرم کرده اسب را بدهند * ربع سیر جوکهار و یک سیر روغن کنجد
 در آن کنند نافع باشد *

**نوع دیگر یک سیر شهد و بیخ درخت توتم^۲ یعنی سماق نه درم
 کوفته و بیخته با یک سیر کنجدانه کوفته داخل نیم سیر شیر گاؤ کنند
 و اسب را بدهند - نافع باشد ***

^۱ کپوتک Sk. kapotaka, described as a kind of fatal paralysis in horses.

^۲ Other readings are تیترونه or تیترونه, Tuntum or tintim, Ar., is another name for سماق.

فصل سیوم در معالجه بادی که سر و گردن اسپ را خشک کند
 و هندیان آنرا باد ککرک^۱ گویند علامت او آنست که سر و گردنش خشک همچو تخته گردد چنانچه گردن هیچ طرف نتواند گردانید * علاج او گردنش بروغن کنجد تدهین کنند و برگ بید انجیر که به زبان هندی آرند^۲ گویند و سرگین گاو یعنی پاچک^۳ گرم کرده تسخین نمایند و از ادویه زنجبیل و اثیر^۴ و زرد جونه و دار هلد^۵ و فلفل گرد و فلفل دراز و بیغ^۶ تینو^۷ از هر یک سه درم کوفته و بیخته با یک سیر شراب قندی بیا میزند و اسپ را دهند و اگر شراب نباشد با یک سیر فند بدهند که دافع شود *
 نوع دیگر سنبلله که آنرا بزبان هندی میتی گویند اشل عرب جلبه خوانند و سیاه دانه یعنی کلونجی از هر یک نه درم کوفته و بیخته با ربع سیر روغن کنجد و یک سیر فند خلط کنند و هر روز اسپ را بدهند تا صحت یابد و رگ از زیر گردن اسپ بکسایند و اگر باین دوا زحمت دوع نشود داغ کنند *

نوع دیگر انکوزه و تچ و اجمود و فلفل گرد و آمله و پیتس^۸ و دانه انار و نمکسفک و فلفل دراز و بانسه از هر یک سه درم کوفته و بیخته با شراب و فند بدهند فایده خواهد شد والله اعلم *

1 ککرک, name of a disease that attacks the head and neck of a horse: the word is untraceable.

2 Arand, H., the castor oil (plant or seed).

3 Pāchak, P., and up'ū. H., dried cakes of cow-dung for burning

4 ایپر, apparently the Sk. *usīra*, better known as the *کس خس* *khas-khas*.

5 دار هلد, the wood or the root of the Barbary. *Berberis aristata*.—Watt.

6 تینتور, in other MSS *مردانه* or *سبوار*: words untraceable

7 Vide p. 69, note 3.

و کرد^۱ و سیر و کچور^۲ و گوگل از هر یک چهار درم کوفته و بیخته با نیم سیر روغن زرد بیامیزد - اسپ را بدهد که نافع باشد *

دیگر روغن و شهد از هریک نه درم در بینی اسپ بریزد و در زیر بینیش درود کند بجوب اک که بعربی عشر^۳ گویند و برگهای پهن دارد و در گجرات و همه جا بسیار است - و اعضای اسپ را بروغن زرد چوب کفند و مالش دهند تا شفا یابد *

فصل هشتم در معالجه اسپى که قضیب و خصیه او تا حد مقعدش پاک گیرد و هندوان این باد را بان^۴ گویند * علامت این باد آنست که پیشاب و سرگین اسپ به بغداد و شکم درد آید همچو مشکى پرباد شود و ده بسیار زند و نتواند ایستاد - چون خواهد که نایستد نتواند ایستاد - از پای بیفتد و بیهوش شود چنانکه اگر چابک بنزدنش خبر نداشته باشد - و زبانش سیاه و دهانش خشک گردد * اسپى که این زحمت پیدا کند اکثر آنست که نرید - بهتر آنست که علاج نکنند و اگر کسی بکند این ادویه مناسب بود * سرشف و فلفل دراز و زنجبیل و دودۀ چراغ از هریک سه درم با پیشاب گاؤ سحق کنند و ازان فتیله سازند و در قضیب و مقعد او کنند *

دیگر نمک سنگ و فلفل دراز و اصل السوس یعنی مله‌تی از هریک پنجدرم کوفته و بیخته با یک سیر سرنۀ هندی که آنرا آجهن^۵ گویند و نیم سیر روغن کنگجد بیامیزند و اسپ را حقه کنند *

1 Other readings are کر or کیرد possibly errors for گيرو H. "red ochre."

2 Kachūr, the Long and the Round Zedoary.

3 عشر 'ushar, the Arabic for the āk tree.

4 بان or بان, not traceable. Can this be for the Sk. apān?

5 آجهن, not traceable.

نوع دیگر یک سیر دسمل^۱ ناده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن یک سیر آید - سرد کنند و روغن سدوز و روغن کنجد و چیزی چربی گاؤ یا گوسفند از هر یک ربع سیر گرم کنند و در آن آب بیامیزند اسپ را بدان حقه کنند هر روز تا شفا یابد - اگر باین ادویه های مذکور به نگرند داغ کنند *

فصل ششم در معالجه بادیکه نصف پسین اسپ بگیرد * علامت
او آنست که نصف پیدش او بسلامت باشد و یک نصف از کمر اسپ و نعلش و پاهای او خشک شود چنانکه نتواند جنبید و بیهوش شود و دم از جای بر دارد و خمیازه بسیار کند *

علاج او - نیم سیر الوت^۱ یا دو سیر روغن کنجد بیامیزند و بجوشانند و نصف بدن او که باد گرفته باشد تدهین نمایند که مفید بود و یکسیر شیر و ربع سیر فلفل دراز هر صباح اسپ را بدهند تا شفا یابد *

فصل هفتم در معالجه اسپیکه او را دیوبان^۲ گویند * علامت
آنست که اسپ دیوانه شود و متصل دست ها بر زمین زند و چشمهایش سرخ گردد و کشاده ماند و از هر آواز که شنود ترسد و بر هر طرف قیز نگردد و از جای بر جهد و بلرزد و بیفتد و بیهوش شود و قرار ازو برود و قضیبش بیرون ماند - نتواند بغلاف کشید * اگرچه این زحمت را علاج ننگته اند اما این ادویه مناسب باشد * سرشف و هیئنگ و تچ و بانسه

¹ For *ایلوت* vide p. 66, note 3. One MS. has انگور which is probably an error for انکول *ankol*, H., *Alangium Lamarckii*, the oil of the root-bark as well as the leaves of which are used in rheumatism.

² دیوبان a disease of the brain, attributed to a spirit.

علاج او - سر و گردن اسپ بروغن کنگجد تدهین نمایند و ببرگ ارند و سرگین گاؤ تسخین کنند و مقدار ربع سیر روغن کنگجد در مشامش بریزند - یک سیر ماش پخته با نیم سیر روغن بیامیزند و هر روز اسپ را بدهند تا علت دفع گردد و الله اعلم *

فصل یازدهم در معالجه بادی که بزبان هندی و بانگ^۱ گویند و این نیز نوع از قولنج است * علامت او آنست که شکم اسپ برآید و آواز قراقرز کند و تمام اعضای اسپ خشک شود * چون بخسپد نتواند که بر خیزد و بیهوش شود * و بلرزد و اگر درین زحمت بیفتد قر گردد و فواق کند علاج نپذیرد و اگر آب از بیفتش نیاید علاج پذیر است علاج او اینست زنجبیل بآب سحق کنند و در چشم کنند *

نوع دیگر زنجبیل و فلفل دراز و کرد و اجواین و پوست شیترج از هر یک سه درم و برگ درخت کنار شش درم و نمکسنگ و نمک سونچر و نمک سیاه و نمک کاج و نمک نه بدان طعام بپزند - از هر یک دو درم ادویه مذکور کوفته و بیخته و با شراب قندی بیامیزند و هر روز اسپ را دهند و بر بالای آن یک سیر شراب در حلق او بریزند و اگر شراب نباشد دو سیر اچین یعنی سره بکار برند که مفید بود والله اعلم - معالجه انواع علل و امراض که اسپ از باد پیدا کند مفصل در باب پنجم نوشته شد تا واضح گردد و اگر دانه ندهند مقدار دو سیر مونگ را پخته و درو زنجبیل و فلفل دراز هر یک پنج درم و عسل و روغن زرد ربع سیر کرده بخوراند و از باد پرهیز کنند و علف دوب دهند *

^۱ بانگ or ۵ بانگ, not traceable.

^۲ اچین یعنی سرکه, vide page 73, note 5.

نوع دیگر برگ اک و بیج چترا چال^۱ و جوهار و هیذگ و آمله و سفیل الطیب و فلفل دراز و زنجبیل از هر یک چهار درم کوفته و بیخته با دو سیر شراب قندی اسپ را بدهند و اگر دران حالت شراب نباشد با دو سیر اجهن بدهند نفع باشد و اگر درین زحمت پیساب اسپ بسنه باشد و شکمش درد کند یک سیر روغن کنجد با دو سیر شیر و نه درم فلفل دراز خلط کنند و اسپ را بدهند که زحمت دفع شود و بر اطراف سینه و بر هر دو رانش رگ زند و اگر فائده بدهد بر نزدیک ناف او و بر تهیگاه چهار بندش داغ کند که زحمت دفع شود و شفا یابد و الشافی هو الله *

فصل نهم در معالجه بادی که بزبان هندی و ایهودا^۲ گویند و این نیز نوعی از قولنج است * علامت او آنست که بول و سرگین اسپ بدشواری آید بلکه ببذد و شکمش براید و آواز قراقر کند و بیهوش شود و لاغر گردد و او را اول داغ دهند - اگر از گرمی داغ در نیامد و هوشیار نه شود دوا کردن مفید نبود و اسپ نربد و اگر گرمی داغ در یابد -

علاج او بیج و سعد که بزبان هندی موقه گویند و بابونگ^۳ و گورد و هیذگ و زنجبیل و هر دو فلفل یعنی گرد و دراز از هر یک چهار درم کوفته و بیخته هر روز با یک سیر شراب قندی بدهند تا زمانی که علت دفع شود *

فصل دهم در معالجه بادی که زبان هندی اردنت^۴ گویند * علامات او آنست که دهان اسپ کج شود و متصل لعاب از دهانش آید و از علف خوردن باز ماند *

۱ چترا چال. *chitrā chāl*, the bark of *Plumbago zeylanica*.

۲ ایهودر, not traceable.

۳ *Bābrang*, H., *Embelia Ribes*.

۴ اردنت, *Sk. ardita*, لقوه Ar.

باب هفتم در معرفت آنکه صفرا و گرمی از چه سبب بر طبیعت اسپ غلبه کند و معالجه آن

چنین آورده اند که چون اسپ را از ادویه و اغذیه چیزهای گرم و تیز و تلخ و شور بسیار دهند یا در تابستان بجای بقدند که تپش آفتاب درو اثر نه کند یا در گرمی او را برآه دور برند یا بسیار دوانند یا او را تشنه بدارند و بوقت آب ندهند صفرا و گرمی بر طبیعت او غلبه کند و ازان رنجور گردد و مرضهای بد پدید آید و معالجه هر علتی که مناسب آن باشد به جای خود گفته آید *

علامت اسپى نه صفرا و گرمی بر مزاج او غالب شده باشد آنست که چشمهایش زرد شود و یا سرخ - و دم بسیار زند و متصل عرق کند و تشنگی بیش از قاعدهٔ معهود باشد و بیهوش شود چنانچه اگر چابک بزنند خبر نه داشته باشد *

علاج او - اول او را در آب سرد برانند و ساعتی بدارند و آشنا^۱ دهند و رگ بکشایند و از ادویه و اغذیه چیزهای سرد دهند تا نافع باشد *

باب هشتم در معالجه اسپى که پیشاب خون کند

بدانکه این علت را هندوان رکت پسرآو^۲ گویند و از باد و صفرا است و اگر درین علت اسپ از خوردن باز ماند علاج او دشوار باشد علامت او - سر و اندام اسپ گرم شود و دم بسیار زند و سر و گوش فرو اندازد و در

^۱ آشنا in four MSS.: probably *ashnūn*, H., "bathing." One MS. has استناده

^۲ *Rakat*, H., "blood," and *pracrūr*, H., "urine" = *peshūb khūn*.

باب ششم درد انستین آنکه اسب از چه زکام پیدا کند و معالجه آن

حکماء هندی چنین آورده اند که اسبی را که شیرینی و چربی بسیار دهند یا از ادویه و اغذیه چیزهای سرد خوراند یا مدتی در یکجا بندند و سوار نشوند و نه گردانند یا از بدهضمی به چیزهای ثقیل دهند و هضم نتواند کرد و یا از هوای سرد که او را چل نپوشانند و تیمارش بواجبی نه نمایند زکام پیدا کند - و بلغم بر مزاج او استیلا نماید و اذیت برساند و اسب ملول شود و علامت آنکه بلغم بر مزاج او غلبه کرده است آن است که میل بر علف خوردن نکند و عطسه بسیار زند و آب از بینی بر آید و گلو و پایهای او بقدر اماس کند و سرگین با کرم بیندازد و موی تنش ایستاده شود *

علاج آن رنجبیل و فلفل دراز هر یک در درم و نیم کوفته و بیخته آب بشمر یعنی ^۱ بهون رینگنی چهار درم و آب برگ سنجهالو^۲ نه درم و پینساب گاؤ نه درم مجموع با یکدیگر بیدامیزند و هر روز چهار درم در بینی اسب بپزند که مفید بود و از ادویه و اغذیه چیزهای بارد نباید داد که مناسب نباشد - فخود تر کرده بدهند و آب گرم بدهند که مفید بود و هر چاشنی که دهند باید که بعد از گردانیدن اسب بدهند تا مفعولت دهد *

^۱ بهون رینگنی : *bhāranū* ? *Clerodendron Siphonanthus* ?

^۲ سنجهالو or سمجهالو H.. *Sambhālū*, *Vitex Negundo*.

دیگر ربع سیر مویز و ربع سیر و نه درم نبات و بانسه و السیر یعنی
خس که بدان خسخانه سازند از هریک نه درم مجموع را یکجا بکوبند
و هر روز با نیم آثار شهد بیامیزند و در وقت صبح اسب را بدهند تا زحمت
دفع شود *

نوع دیگر پیت باب^۱ را و فلفل دراز از هریک ششدرم ادویه مذکور
یکجا کوفته با نیم سیر شهد بیامیزند و هر روز اسب را بدهند که مفید بود *

باب دهم در معالجهٔ اسپی که ضیق النفس پیدا کند

این زحمت بیشتر از صفرا و گرمی پیدا شود یا از زجر و مستمکت
بسیار که اسب را بدوانند بمنزل دور برند و تیمار ننمایند - علامت او آن
است که دم بسیار زند و بدشواری نفس او بر آید و بیقرار شود و هوش
از وی برود و چشمهایش سرخ شود و اندامش گرم گردد و عرق بسیار کند -
چون نفس کشد تهیگهتن خالی شود - چون دم فرو برد با زیر گردد -
درین علت اگر آب از بینی اش آید و نفس زدن بر او دشوار تر شود
و بدشواری دوا پذیرد علاج او آنست هلیله و بلبله و آمله از هریک ششدرم
کوفته و بیخته با ربع سیر برنج و ربع سیر شکر بیامیزند و اسب را بدهند که
نافع بود *

نوع دیگر مویز و شکر از هریک ربع سیر و شهد ربع سیر و نه درم فلفل
دراز و بانسه سبز و انار دانه از هریک نه درم مجموع باهم بیامیزند و اسب
را بدهند که نافع باشد *

^۱ پیت پاپرا *pūt-pāprā*, Hind., *Fumaria parviflora*.

وقت پیشاب کردن بنالد - علاج او فاقله ده در هندی الاجی گویند و تخم
سینبیل^۱ با پوست و خارش نوفنه و بیخته از هر یک ششدرم و مویز ربع سیر
گرفته ادویه مذکور را بگویند و با ربع سیر روغن کنجد بیامیزند و در علف
دوب بپایند و هر روز اسپ را بدهند تا علت دفع شود *

نوع دیگر شکر ربع سیر و نه درم برنج و شیر ربع سیر تخم خیار
و بادرنگ که در هندی آنرا کپیرا گویند شش درم مجموع را بهم بیامیزند
و هر روز اسپ را بدهند تا مرض دفع شود *

نوع دیگر دو سیر شیر - و نیم سیر و نه درم روغن زرد - و ربع سیر شهد -
و نه درم شکر باهم بیامیزند و اسپ را بدین حقه کفند که نافع باشد
و چیزهای سرد مثل مندل بآب برگ کنار بر اعضای او طلا کنند و در این
زحمت شیرینی و چربی و چیزهای خنک اسپ را بدهند که منفعت
بدهد و زحمت دفع شود *

باب نهم در معالجه اسپ که خون از دهان و بینی و مقعد او آید و خون پیشاب کند

این زحمت از غلبه صفرا و گرمی باشد - اندام اسپ گرم شود همچو
آتش - چنانکه دست نهی بسوزد - و از خوردن او باز ماند - و این زحمت
علاج ندارد - اما اگر خون از دهان و مقعد اسپ نیاید و همین پیشاب او
خون باشد و خون از بیدیش آید علاج او اول اعضایش بروغن تدھین نمایند
و منصل آب سرد بر اندامش بپاشند و چیزهای خنک که قبل ازین مذکور
شد بر تن او طلا کنند *

^۱ سینبیل or سیمل *semal*, the silk-cotton tree, *Bombax malabaricum*.

دیسو^۱ نمیشود گوکهر و از هریک ششدرم - نبات ربع سیر کوفته با ربع سیر و نه درم شهد مخلوط سازند و اسپ را بدهند که مفید بود - اگر از زیادتى بلغم و زکام بسته باشد علامت او آنست آن بول ابيض و سفید رنگ بود و قطره قطره بچکد و غلیظ بود همان علاج مذکور از جهت پیدشاب که از باد بسته باشد بکار برند که مفید بود *

باب دوازدهم در معالجه اسپى که در شکم او کرم باشد

چون اسپ را شیرینی و چربی بسیار بدهند کرم در شکم او افتد و از باد نیز در شکم کرم پیدا شود - علامت آنست که اسپ میل علف خوردن نکند روز بروز لاغر شود و زیر شکمش آماس کند و تیزی و تندى ازو برود و سرگیزش نرم شود *

علاج آن - باد رنگ کابلی و اجمود از هریک ربع سیر و شطرج و فلفل دراز و زنجبیل و نمکسنگ و زرد چوبه و تنبول و پوست نیب از هریک ادویه مذکور نه درم کوفته و بیخته مجموع هفت قسمت کند و هر روز یک قسمت از آن به پیشاب گاو خمیر کرده اسپ را بدهند که کرمها در شکم اسپ بمیرند و یا برسریں بیرون آید * دیگر تنبول و پوست نیب و هلیله و بلبله و آمله از هریک ربع سیر بکوبند و با ده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن پنج سیر آید و دوسیر مونگ در آن آب به پزند و ربع سیر روغن کنجد در مونگ بیخته بیامیزند و در وقت پیشین اسپ را بدهند که علتش دفع شود و بصلاح آید *

^۱ کیسو^۱ for saffron ? Kesī, the flowers of Butea frondosa.

نوع دیگر دواى مختصر - یکسیر خرما دانه و نه درم برگ نانسه سبز یکجا کنند و اسب را بدهند که مفید بود *

دیگر پت پاپرا و نانسه سبز از هر یک نه درم با نیم سیر شهد بیامیزند و اسب را بدهند - درین علت ولیده اسب باید که جو باشد نه مفید بود *

باب یازدهم در معالجه اسپى که بول او

بسته باشد

علامت او آنست که پانیهای او گرد آورد و قضیب مدصل بیرون کشد و باز بغلاف برد اسب بیقرار شود این زحمت از باد پیدا باشد *

علاج او - اطراف قضیبش بروغن تدهین نمایند و بسرگین گاؤ و برگ ارند گرم کنند و تخم چتر اچیت^۱ و الاچی و خار خشک یعنی گوکهرؤ^۲ و پنبه دانه و تخم مجدیه که بهندی پیته^۳ گویند از هر یک ششدرم کوفته و بیخته با شراب قندی بیامیزند و اسب را بدهند و بر بالای آن یک سیر شراب قندی و اگر شراب نباشد دو سیر جغرات^۴ ترش دهند که مفید بود بول بکشد *

نوع دیگر یک سیر برنج با چهار سیر دوغ ترش به بزند و اسب را بدهند که نافع بود و پیشاب از گرمی نیز بدد و علامت او آنست که قطره قطره از قضیبش بچکد - آن بول سرخ یا زرد باشد * معالجه آن اجمود^۴ و گل

۱ چتر اچیت, not traceable; *chitrū*, H., the Barberry, *Berberis aristata*.

۲ گوکهرؤ *gokhrū*, Hind., *Tribulus terrestris*.

۳ *Majdabh*. Ar. (?), and *pethū*, H., the white gourd melon.—Watt.

۴ اجمود *ajmūd*, Ar. *karafs*, celery; *Apium graveolens*.—Watt.

و بعد ازان ششدرم زنجبیل و نه درم نمکسنگ و فلفل دراز و گرد هریک
ششدرم کوفته و بیخته داخل مونگ پخته کنند و ربع سیرشهد و روغن
کنجد و روغن ستور از هریک نه درم بآن هُنگ بیامیزند و اسپ را بدهند
که نافع باشد و الله اعلم بالصواب *

باب پانزدهم در معالجهٔ اسپیی که باد و صفرا در طبیعت او غلبه کرده و ملول گردد و بزبان هندي این علت را براست^۱ گویند

علامت او آن است که تمام اعضای اسپ خشک شود چنانکه
هیچ طرف نتواند گردید و پیشاب خون کند و سر فرو اندازد و چشمها
نهبندد و متصل بخواب رود و اندامش گرم شود و نصف اعضای عقب او
کچ گردد و پادپایش سست شود و فرو گذارد و بیقرار گردد و از خوردن
ناز ماند - این زحمت علاج نپذیرد و اگر چنانکه درین زحمت نلزد و از
خوردن باز نه ماند دوا پذیر باشد *

علاج او - تخم ارند دو درم و کلو و تخم خیار و باد رنگ از هریک
ششدرم و نبات ربع سیر مجموع یکجا کرده بگویند با ربع سیر و نه درم شهد
بیامیزند و اسپ را دهند و اگر خواهند که حقه کنند هم همین دارو بکار
برند و اگر بر اندامش بمالند هم همین دارو پسندیده است و هم آرد جو
بریان کرده با شیر و روغن و نبات بدهند که نافع باشد و اگر باین ادویه
علاج نپذیرد داغ کنند *

باب سیزدهم در معالجهٔ اسپیکه از مشقت وزجری که برو کنند زنجور گردد

بدانکه اسپ را چون بسیار دوانند و اسلحهٔ سنگینی بروی نهند و راه دور برند مانده شود و بی طاقت و عاجز گردد و ملول شود و علامت او آنست که دم بسیار زند و از خوردن باز ماند و سر بویز افکند و بولش سرخ گردد * علاج او تمام اندامش بروغن تدهین نمایند و رگ از کام و پهلوش بکشایند و از ادویه و اغذیه چیزهای خفک خوراندند و در میان آب بسیار به برند و ساعتی دارند و ایشان دهندش و مدتی بر او سوار نشوند و آسوده دارند و جای بستن او باید که نرم باشد که علت دفع شود *

باب چهاردهم در معالجهٔ اسپیی که دندانها برهم نهد چنانکه نتواند کشاد و متصل آب از دهانش آید

علاج او سر و روی اسپ بروغن تدهین نمایند و به سرگین گاو و برگ بید انجیر گرم کرده تسخین نمایند نافع باشد *

نوع دیگر زنج سیر روغن کنجد تلخ در بینی اسپ بریزند که نافع باشد *

نوع دیگر بهون رنگنی و کبری رنگنی^۱ و علیل و بایل و آمله و تنبل و پوست فیب و کلو از هر یک نه درم بکوبند و با هشت سیر آب بجوشانند چنانکه بوزن چهار سیر آید و یک سیر مونگ در آن آب به پزند

^۱ کهری رنگنی. There do not appear to be two kinds of *rengnī*, but the plant has many names, one of which is *khariyān marāghīn*.

که دیوک^۱ و مورچها و حیوان دیگر جمع کرده باشد و نمک^۲ سانپهر و زیره یکجا کنند و بآب خمیر کنند و بر جائی که آماس کرده باشد ضماد کنند که آماس مذکور را فرو نماند و یا بیزد * دیگر آماس اگر جائی باشد که رگ توان کساد بکشایند و الا بر آن آماس حجامت کنند و خون بکشند و بعد از آن زنجبیل و فلفل دراز از هر یک چهار درم شاهتره^۳ و ایلوت از هر یک ششدرم کوفته و بیخته با نیم سیر روغن زرد^۴ بیامیزند و اسپ را بدهند نافع باشد *

دیگر معالجه اسپیی که در میان ناف و شکمش آماس کند - رگ زدن مناسب و خون کشیدن هم مناسب تر از معالجه کردن - اما ادویه آنست که بعد از خون گرفتن اسفند و شاهتره را با پشتهاب گاو بسایند و بر آن آماس ضماد کنند یعنی طلا کنند - اگر این آماس از باد باشد و بلغم بود ساجی کهار^۵ چهار درم با نیم سیر روغن اسپ را بدهند - برگ کمبوی^۶ و برگ وزن^۶ و چولای باهم گرم کنند و بروغن چرب سازند و بلته بر آن آماس بزدند که آماس فرو کشد * اما آماسی که تمام سر و روی اسپ بگیرد *

علاج اول رگ از کام بکشاید و از طرف گلویش نیز و اگر آماس فرو نه نشیند بر تمام رویش حجامت کنند و خون بکشند که نافع باشد -

^۱ *Dīvāk* for *dīmāk* "white-ant."

^۲ سانپهری; wherever this word occurs, one MS. has شاهتره and another سانپهر.

^۳ روغن زرد. in one MS. روغن ستور and in another گاو.

^۴ سانپهری, in one MS. سانپهر and in another ساجی کهار.

^۵ برگ کمبوی, in one MS. برگ پوی; the leaves of the Po, i or Indian Spinach are used as a poultice.

^۶ برگ وزن; *baran* is said to be *Cratæva religiosa*; the leaves are used in medicine.

باب شانزدهم در علاج و معرفت اجناس آماس افراس و معالجه آن

چنین آورده اند که اسپ از شش علت آماس پیدا کند - اول از باد - دوم از بلغم - سوم از صفرا و گرمی - چهارم آنست که باد و بلغم و صفرا یکجا شود و اعضای اسپ از آن آماس کند و این آماس نیز از یذهاست که جبر و زور بر اسپ کفند و اسپ را در مشقت اندازند - پنجم خون او سوخته گردد و آماس از او پیدا کند - ششم از ریش و دانه که اسپ پیدا کند یا زخمی خورده باشد و در علاج آن تعلل کند بدان اسپ آماس کند *

علامت آماس که از باد باشد آنست که چون دست بر آن فهی آماس مذکور سرد و نرم باشد و آنچه از زکام و خلط فاسد باشد سرد بود و آماس که از گرمی و صفرا بود گرم باشد و زود پخته شود و آماس که این علامت‌ها همه داشته باشد بدانکه سه علت با هم جمع شده و تن اسپ از آن آماس کرده و آماسی که از زخم و دانه باشد علامت آن مثل آماسی بود که از گرمی پیدا شده باشد *

علاج این آماسها - اول آنست که طین الغمل که در هند راپره^۱ گویند و این در پای درخت پهلوه^۲ و غیره میباشد باید که آنرا بیارند و این گلیست

^۱ رانه - رانه - راپره - this Indian name untraceable. Earth from ant-hills is used in medicine.

^۲ پهلوه in one MS. نیلو ; possibly an error for پیلوه the *Arāk* (Ar.) tree, *Salvadora oleoides*.—Watt.

علاج آن هر روز بانسه و زنجبیل از هر یک نه درم کوفته و بیخته با ربع سیر روغن بیدامیزند و هر روز اسپ را بدهند و درین زحمت دانه او باید که مونگ باشد *

دیگر سرفه که از زکام و بلغم باشد علامت او آنست که از بینی اسپ آب متواتر آید و سفید باشد - علاج هلیله و بلبله و آمله و پوست شیطان که بهندی چترا چهل گویند از هر یک پنجدرم کوفته و بیخته با نه درم بانسه و نیم سیر شهد هر روز اسپ را دهند *

دیگر بهون ریگنی و هلیله و بلبله و آمله و پتول^۱ و پوست نیب و کلو^۲ از هر یک نه درم بگویند و با ده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن پنج سیر آید - سرد کنند و دو سیر مونگ در آن به پزند و هر روز وقت عصر دانه باسپ دهند که شفا یابد - و گاه باشد باد و بلغم و صفرا یکجا جمع شوند و طبیعت سرفه پیدا کند و علامت این سرفه آن باشد که خلطی که از بینی آید نشانه‌های مذکور همه در آن باشد - آن زحمت دوا پذیر نبود آخر بمیود و هو الله ناقي و کل شیء هالک الا وجهه *

باب هشت دهم در معالجه اسپي که علت فوق

پیدا کند و بزبان هندی هوک^۳ گویند

چون سینه اسپ این علت پیدا کند و آن باد زور بخند و از سینه بخلقش آید اگر درین زحمت وجع پیدا کند البته نوزد و این علت از مدھضمی پیدا شود و این دوا پذیر نباشد *

^۱ Patol, H., Trichosanthes cucumerina.—Watt. In two MSS. تنبول.

^۲ کلو, in one MS. کَلوی; probably, *gilo*, or *Tinospora cordifolia*.—Watt.

^۳ Vide page 54, note 2.

اگر آماس مذکور تمام سر و گردن اسپ تا بغلها و پشت را بگیرد این نیز از آماسهای دیگر است تمام اندامش بدرد آید اسپ روز بروز لاغر شود و از خوردن باز ماند * علاج بعد از خون کشیدن ساجی و روغن کنجد و شیر برگ اکره با هم بیامیزند و بر آماس مذکور بمالند که نافع باشد و اگر فرو نشتند آخر داغ کنند و این چاشنی دهند ساجی و ساته‌ری با روغن سرشف با هم آمیخته اسپ را دهند که شفا یابد *

باب هفدهم در معرفت انواع سرفه افراس و معالجه آن سرفه که از باد باشد

علامت او آنست آب از بینی اسپ آید مانند کف دریا *
علاج او آنست دسمول دو سیر با یک من و ده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن دوازده سیر آید یکسیر زنجبیل کوفته و بیخته با چهار سیر روغن و چهار سیر شیر گوسفند در آن آب بیامیزند و بار دیگر بجوشانند چندانکه بوزن چهار سیر آید و هر روز نیم سیر از آن آب در وقت هر صبح بخوراند که نافع باشد *

نوع دیگر زنجبیل نه درم کوفته و بیخته هر روز با نیم سیر شیر گوسفند و نیم سیر شهد بیامیزند و هر روز اسپ را بدهند که نافع باشد و زحمت دفع شود * اما سرفه که از صفرا و گرمی پیدا کند علامت او آنست که آبی از بینیش آید سبز قام باشد - اگر در اول حال دواى او نکند آخر بجای رسد که چون سرفه کند بجای خلط خون از بینی افتد و اسپ لاغر شود - مطلق از خوردن بماند و این نوع سرفه بدشواری علاج پذیرد *

ضعیف و ناتوان گردد و دق پیدا کند و این مرض بزبان هندی بوهیار^۱ نیز گویند - علامت او آن است که روز بروز اسپ لاغر شود و شکمش بزرگ گردد درخندگی از موی تن او برد آوازش پست شود و نشاط و تیزی از وی برد و پیشابش سرخ یا زرد شود و نفس آهسته زند و اندامش گرم شود و اشتهاى او کم گردد و دایم سرفه کند و بنظر چنان نماید که سالها رنج کشیده باشد * اسپى که این علت پیدا کند اکثر نرید و الا اگر درین زحمت از خوردن باز نماند و اسپ جوان و قوی باشد و مرض دیرینه نباشد صلاح پذیر بود *

علاج او بیخ ارنند و چتر اچنال و هلیله و بلبله و آمله از هریک پنجدرم کوفته بشراب آمیخته هر صباح بدهند و بر بالای آن یکسیر شراب قندی در حلقش بریزند تا علت دفع شود *

دیگر بت پاپرا و فلفل دراز از هریک ششدرم کوفته و بیخته در نه درم برگ بانسه پیچیده هر صباح باسیب بدهند و در وقت شام فلفل دراز و تباشیر و لاکه از هریک ششدرم در دو نیم سیر شیر گوسفند گرم کرده در حلق اسپ بریزند که مفید بود *

نوع دیگر یک سیر لانه در چهار سیر روغن کفجند نجوشانند و سرد کرده اندام اسپ را بروغن تدهین نمایند و رگ از اطراف پهلوى او بکشایند *

دیگر گوشت گوهفند یا گوشت آهو یا گوشت خوک مقدار دو سیر طبع نموده اسپ را دهند و از علف دوب بدهند تا علت دفع شود *

untraceable, لوسیار - لوهیار - اوهیار - بوهیار^۱

علاج او بیخ درخت بیل و بیخ درخت ارلو^۱ از هر یک ادویه نه درم مجموع یکجا بکوبند با نیم سیر روغن و یکذیم پاو شهد مخلوط سازند و بدهند و بالای این ادویه یکسیر پیشاب گوسفند در حلقش بریزند که مفید بود و دیگر از ادویه مذکور هر یک دو سیر و نیم بکوبند و در بست سیر آب بجوشانند (و هر جا نه سیر واقع شود هفتاد درم اعتبار کنند) و چندانکه بجوشانند که دوازده سیر ماند - بعد ازان آب را عاف کنند و چهار سیر روغن و یک سیر زنجبیل کوفته و بیخنه در آن آب انداخته بار بجوشانند چندانکه روغن فقط باقی بماند و هر روز نیم سیر ازان روغن در حلقش بریزند - علت دفع شود *

نوع دیگر دیوداز دو درم بیون ریگنی ده آنرا کتائی نیز گویند و زنجبیل از هر یک نه درم کوفته و بیخته با یک پاو روغن کفجد خا ط کنند و اسب را بدهند که نافع باشد *

دیگر بیخ پر طائوس دسوزانند و مقدار نه درم خاستر آن با یکذیم پاو شهد آمیخته اسب را بدهند که علت دفع شود *

باب نوزدهم در معالجه^۲ اسپی که علت دق پیدا کند و در هندی آن را کهین^۳ گویند

این علت از شکستگی پیدا شود مثل آنکه از جایی بلند افتد یا از پرفانیدن سلاح سنگین و یا بمنزل دوز برده باشد یا بدیواری یا بجای دکه خورده باشد و در اعضای او خون فاسد جمع شود و اسب ازان

^۱ ارلو *arlū*, H., *Oroxylum indicum*. — Watt.

^۲ کهین *vide* page 54, note 3.

^۳ کهه *for* Hindi *dhakkā*, m., a jostle, shove, shock, etc.

و درونۀ اسپ بسوزد بلکه تب آورد - اسپ را بسیار نمک هرگز نباید داد و اسنادان گفته اند که اسپ کلان را در هفته سه بار و اسپ میانه را نیم سیر و اسپ خورد را یک پلو نمک دهند - باید که ازین وزن دم و زیاده نباشد (و آنچه درین کتاب سیر مذکور میشود آن آثار خام است و آن هفتاد و دو درم است) علامت مضرت او آنست که گرمی و صفرا بر طبیعت اسپ غلبه کزد و تشنه شود - هر چند آب خورد نشکنی نرود - و بر اعضای او دانه گرمی بر آید و آن اسپ سرفه پیدا میکند *

علاج او آنست که در قلاب یا جائی که آب بسیار باشد او را بشویند و ساعتی او را در آب بدارند و باز بیرون آرند و کل ولای قلاب را بر اعضای او طام کنند و ساعتی بدارند تا خشک شود و باز اسپ را در آب بدارند و پاک بشویند و بیرون آرند - یکسیر شکر و نیم سیر شهد و نیم سیر روغن و پنچ سیر شیر در حلق بریزند که مفید بود و از مرغ یا از طاؤس شورها سازند و اسپ را بدهند که مفید شود و علف کبل یعنی درب دهند و او را در جای سرد به بزدند که علت دفع شود و هندوان این مرض را مرض لون و پایپر^۱ گویند و الله اعلم بالصواب *

باب بست دویم در معالجهٔ اسپ که از آب خوردن بیوقت بیمار و مریض شود

بدانکه اسپ را که براه دور برده باشند یا بدوانند یا زیر بار گران عاجز کرده باشند خونس بجوش آید - اگر آب دهند آن خون گرم در رگ و پی

^۱ لون و پایپر - not traceable. This disease is generally called *laun phitina* by Hindus.

باب بستم در معالجهٔ اسپى که خون در تمام اعضاى او فاسد شود و مرض پيدا کند

علامت او آن که تمام اعضاى او آماس کند و گرم و خشک گردد و سرش سنگین گردد و گردن فرو گذارد و نتواند گردید و بول خون کند و نتواند که یکبار با بزمین فهد و موی اعضاى او از درخشندگى باز ماند و پوزهٔ او شود *

علاج او تمام اعضایش تدهین کنند و یک سیر روغن در حلق بریزند و بر اطراف سینه و بر بالای زانوهای او و اطراف پهلوی یکبار رگ بکشایند و از ادویه و اغذیه زنجبیل و فلفل دراز هر یک ششدرم کوفته و بیخته با نه درم برگ بانسه داخل نیم سیر شهد یا نیم سیر شواب کرده اسپ را دهند *

نوع دیگر هلیله بلینه آمله و برگ نیب از هر یک یکبار کوفته و بیخته با ده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن پنج آثار بماند صاف کنند و آن قدر مونگ نه دران آب توان پخت بپزند و اسپ را بدهند که مفید باشد *

دیگر دو نیم سیر شیر و یکنیم پار روغن و نیم سیر شهد باهم آمیخته اسپ را حقه کنند که مفید بود *

باب بست و یکم در معالجهٔ اسپى که از نمک بسیار خوردن معلول و بیمار گردد

بعضی مردم چون اسپ را دوانند یا از راه دور آرند نمک دهند - اینخطا است از آنکه طبیعت اسپ گرم است و چون درانند یا برای دور برند گرمی او زیاده شود و نمک هم گرم - اگر دران حالت نمک دهند سینه

دیگر انگوزه و پیتس^۱ از هر یک چهار درم و فلفل دراز و تچ از هر یک ششدرم و نمکسنگ نه درم کوفته و بیخنه نایکسیور شراب قندی هر روز اسپ را بدهند که زحمت دفع شود *

باب بست و چهارم در معالجهٔ اسپیی که از بسیار خوردن غله پخته و خام معلول شود و سوگین نرم کند

دانه اسپیی که او را ماش و مونه بسیار خوراند شکمش پریاد شود و بلکه آماس نهد *

علاج آن تچ و اجمود و فلفل گرد و هینگ از هر یک چهار درم و نمک سنگ نه درم کوفته و بیخته باهم بیامیزند و آب مخلوط سازند و باسپ بدهند که زحمت دفع شود *

بدانکه استادان این من گفته اند که اگر در دانهٔ اسپ کودره - داخل شده باشد آنرا اگر اسپ بخورد باد و بلغم و صفرا در طبیعت او غلبه کند علامت او آن باشد که هر ساعت خوی کند و اندامش گرم شود و بلرزد و بیهوش و دیوانه شود و هر ساعت بیفتد و بر خیزد و علاج آن گل ذالاب آورده گرم کنند و تمام اعضای اسپ را بمالند و یکسیر دسمول چنانکه مذکور شد جلاب سازند و نه درم نمک سفک و ششدرم خردل و نیم سیر روغن کفجد دران آب جلاب بیامیزند و اسپ را حقنه دهند - به شود - دیگر چونکه اسپ را دانه پخته بسیار دهند اشتهای او کم شود و هرچه

۱ پیتس vide page 50, note 2.

۲ کودره kodra or kodon, the Kodo millet, Paspalum scrobiculatum.

او سرد شود و به بندد و بدان سبب اعضاء بتخصیص شکمش آماس گیرد - علامت او آفتست که سرگیج و پیشابش به بندد و متصل آب از چشمش آید و سست شود و بخسپد *

علاج او قسط شیوین که در هندی ایلوت^۱ گویند تا قدر از روغن بنجد بیامیزد و گرم کند - چون سرد شود بر اعضای اسب بمالند و بعد ازان سرگیج گاز و برگ ارنند تسخین نمایند *

دیگر نمکسنگ و نمک کاج و نمک سیاه و سونچر از هر یک سه درم مجموعها یکجا بگویند و با دوغ قرش آمیخته هر روز وقت نامداد ناسب بدهند و بر بالای آن دو سیر دوغ قرش و یکسیر آسودنه از شهد ساخته باشند در حلقش بریزند که مفید بود و الله اعلم بالصواب *

باب بست و سویم در معالجهٔ اسپیی که از خورائیدن روغن بسیار علت پیدا کند

بدانکه چون روغن و چربی بسیار دهند باد پیدا دند و هرچه خورد هضم نتواند کرد - علامت او آنست که سرگیج نرم و ندبو باشد و شکمش بر آید و هر ساعت بخسپد و باز برخیزد و میل بر علف نکند - پایهایش بقدر آماس کند *

علاج یکسیر بسمول با هشت سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن یکسیر آید سرد کنند و یکسیر اجهن و نه درم نمک سنگ بآن بیامیزند و اسب را باین جلاب حتنه دهند *

۱ ایلوت *vide* page 66, note 3. One MS. invariably has *قسط یعنی ایلوت* for *الوت*.

باب بست و پنجم در معالجهٔ اسپیی که علت شقاق پیدا کند

شقاق را بزبان هندی زخ گویند و این علت از فساد خون باشد و زیادتی سلغم پیدا شود یا آنکه اسپ دهه خورده باشد بر چوبی یا پایش بر سنگی آید و ریش شود و یا بریسمانی ساریده گردد چون در تدایوی آن نغافل کنند ریش بدشواری علاج پذیرد و این زحمت بیشتر بر دست نسبت پای اسپ باشد *

علاج او آنست که در آب سرد بدارند ساعتی و بعد از آن زنجبیل و شیطرج و فلفل گرد و دانت^۱ و ایلوت از هر یک نه درم با بول گاو سحق کنند و هر قدری که داند بران ریش بمالند تا زحمت دفع شود *

نوع دیگر هلیله و بیخ اکره و زنجبیل و پانچی^۲ و نمک سنگ و سانبهر و بیخ سرکهو یعنی سرپوکا^۳ هر یک پنجدرم و با پیشاب گرم کنند و بر جای که ریش باشد علاج کنند که مفید بود *

نوع دیگر سرشف و موته و پوار^۴ از هر یک ششدرم با بول گاو سحق کنند و ریش او بمالند که بصلاح آید *

دیگر یک هفته هر روز سه پاو روغن ستور و ربع سیر برگ ذیب و ششدرم گوهر و باهم بیامیزند و در حلق اسپ ریزند که علت بر طرف شود *

۱ dānti, H. (root=dāntīmūl). *Baliospermum montanum*

۲ پانچی probably باپچی *bāpchi*, the Purple Flea-bane, *Peruvina anthelmintica*.

۳ بیخ سرکهو یعنی سرپوکا *sarphonkā*, H., *Tephrosia purpurea*.

۴ پوار *pawār*, also *panwār*, H., the Fetid Cassia, *Cassia Tora*.

نخورد هضم بسود و باهای او بقدر آماس کزد و سینه اش سنگین شود و باد در شکمش افتد علاج او بر اطراف سینه یا از پهلوئی او رگ نکسایند و معالجه که پیش ازین مذکور شد بکار برند که مفید بود *

دیگر گاه باشد که از بدهضمی شکم اسب برآید و سرگین و همچون آب گردد و این را بران هضمی زحمت ایتسار^۱ گویند و درین زحمت اسب از خوردن باز ماند و شکمش نه پیچد *

علاج او انار دانه و زنجبیل و فلفل دراز و نمسنگ و نال^۲ نیس که هنوز سخت نشده باشد (و بیل چیز است که در گجرات اچار میسازند و جهت رفع این زحمت بآدم هم میدهند) و بتیش از هر یک چهار درم کوفته و بیخته هر روز با یکسیر شراب فندی در وقت آفتاب دوآمدن بدهند که نافع باشد *

نوع دیگر علاج - ایتسار انار دانه خام نه درم و تنه شرده درم و کادبیل^۳ و اندرجو و موته و رسوت از هر یک نه درم - این همه ادویه کوفته مقدار نیم سیر ازین ادویه با یکپار شهد باسب بدهند که شفا یابد *

نوع دیگر برنج و کدنه از هر یک یکپار با یکسیر برنج سائی به پزند و یک سیر جغرات و یکپار روغن داخل نموده بدهند و سه روز ولیده بدهند و گریه نشتون هفت روز بدهند - بعد ازان شوربای گوشت و برنج پخته بدهند روز اول افک دانه دهند هر روز بتدریج زیاده دهند تا به حال خود آید - علت او و زحمت دفع شود *

^۱ ایتسار, a form of indigestion; Sk., *Atisāra*, 'dysentery.'

^۲ نال بیل H., the unripe *bel* fruit (*bāl*. H., immature).

^۳ کانبهل *kambhal*. H., the monkey-face tree, *Mallotus philippinensis*.

باب بست وهفتم در معالجهٔ اسپي که بر تن خود آبلها پيدا کند انرا بزبان هندي بيل^۱ گویند

این زحمت از بسیاری روغن و دانه پخته دادن پیدا شود و اگر آبلها بر نصف پیش اسپ بر آید از بلغم و زکام باشد و اگر به پشت اش غلبه کند از صفرا و گرمی بود و اگر بر کفکله و پاهاى او ظاهر شود از باد بود و آن آبله اگر خورد بود مقدار دانه آمله است و بزرگیش بقدر گردگان باشد *

علاج آن اول آبلها را بشکافند و چرک و گندگی که باشد بیرون آورند و بجای آن شیر ذرهم پر کنند و یا شیر آک - بعد ازان نیم سیر روغن بچوشانند و نه درم مور توتیا سحق کرده بروغن آمیخته بر آبلها طلا کنند *
نوع دیگر شیطرچ و زنجبیل و هلبله و بلبله و آمله و بانسه خشک قرایمان^۲ و کلوا ری^۳ و ایلاچی و بهار سرو^۴ و پت پاپره و بنون ریگنی و پوست یم و دهلوری^۵ و کریات^۶ ادویه مذکور را از هر یک ربع سیر مجتمع یکجا بکوبند و هفت قسمت کنند و هر روز یک قسمت ازان با هشتت سیر آب بچوشانند چندانکه بوزن یکسیر آید صاف نمابند چون سرد شود وقت صبح در حلق اسپ بریزند که نافع باشد *

1 ' Bel ', vide page 55, note 2.

2 ترمان, Trayamān (in Bombay) = asbarg, H., *Delphinium Zail*.

3 کلوا ری *kalvārī*, in Sind = *kabra* or *ber*, H., The Edible Caper, *Capparis spinosa*.

4 بهار سرو - *behar sero*, not traceable.

5 دهلوری *dhaurī*, H., *Zizyphus rugosa*.

6 کریات *kiryāt*, H., the Creat, *Andrographis paniculata*.

دیگر هیوا کسپس و نقهه و پوست شیطرج و برگ نیل خشک بسایند
و بران ریش به بزدند که خشک شود انشاء الله موی او بر آید و به شود *
نوع دیگر مور توتیا^۱ و پهنکری و هیوا کسپس از هر یک دو درم بساوند
و آهک خوب تازه بآب لیمون حل کنند و قدری ادویه مذکور دران
آهک اندازند و ریش اسپ نیز بآب لیمون بساوند و آهک حل شده را
بجراحات نهاده بزدند و آن وقت ده بسته باشد باز همان وقت بکشایند
بچهار روز یا پنجروز که به بزد زحمت دفع شود و الله اعلم بالصواب *

باب بست و ششم در معالجه اسپیکه گری داشته باشد یا پیداکند

بدانکه این علت از حرارت خون فاسده بر طبیعت اسپ غالب
شود و از پوست اسپ ظاهر شود *

علاج آن نخست از گردنش رگ بکشایند و از هر دو دست نیز و از
بول و سرگین گاو با شراب بیامیزند و بر انجا که زور کرده باشد طلا کنند بلکه
بر تمام اعضایش بمالند که مفید بود *

نوع دیگر بمکسنگ و بیخ کونچ و تخم خردل سفید و فلفل دراز و شیطرج
از هر یک ربع سیر کوفته و بیخته با پنج سیر آب گرم برگ نیب و پنج سیر
بول گاو بیامیزند و بر اعضای اسپ طلا کنند ده مفید بود *

نوع دیگر دو هفته هر روز یکسیر روغن نا ششدرم ساجی در حلق اسپ
بریزند که نافع باشد و از ولیده موده دهند که زحمت دفع شود *

^۱ مور توتیا mór-tūtiā = Nilā-tūtiā. Copper Sulphate or Blue Stone.

باب بست و هشتم در معالجهٔ اسپي که سينهٔ او سنگين شود و آماس کند

اسپيکه اين زحمت داشته باشد اهل فارس حمل^۱ گویند و مردم هند آنرا جوگیره گویند و بعضی برا خوانند و مادهٔ اين زحمت از باد باشد یا از بدهضمي که بعد از خوردن دانه برو سوار شوند و بدوانند یا بمنزل دور برند و چون ازان فرود آیند فی الحال لجام از سرش برگیرند و در قائضه نذارند و تیمار بواجبي ننمایند در کوفت بماند و علف که خورده باشد هضم نتواند کرد علامت او آنست که سيفه اش سنگين شود و لنگ گردد بلکه از راه رفتن بماند *

علاج اول از سر و گردن و سينه و درش او بروغن کنجد چرب کنند و مالش بسيار دهند - و اگر از بدهضمي سينه اش سنگين شده باشد علامت او آنست که سرفهٔ بسيار کند - سينه اش بروغن ستور تدهين نمایند و بسرگين گاو و برگ بيد انجیر تسخين کنند و بر اطراف سينه او رگ کشايند و سه روز اسپ را دانه ندهند و اگر بصلاح نیاید بکفته هر روز ربع سير روغن کنجد و نه درم سير که بزبان هندي لهن گویند و با یکسیر قند مخلوط کنند و اسپ را بدهند که مفید بود *

نوع دیگر هیفنگ و بچ و کرو^۲ و اجمود و بانسه و آمله و پیتس و انار دانه و نمک سنگ و زنجبیل از هریک ربع سير و هلیله یکسیر و نیم پاؤ کوفته و بیخته هفت جا قسمت کنند و هر روز یک قسمت با شراب قندي اسپ را بدهند و یک سير شراب در حلقش بریزند (سير که بوزن ادویه

^۱ hamir? Hamir in Ar. is applied to a horse suffering from indigestion from eating barley.

^۲ karī, H., Gentiana Kurroo.

نوع دیگر روغن بهرامی^۱ هر روز یکذیم پا در حلق اسپ بریزانند که مفید بود و علت رفع شود * و چنین آورده اند که اسپ فربه را چون در هوای گرم درانند خوندش بجوش آید و فاسد شود و از غلبه خون فاسد - گاه باشد که آبلهای بیل از زیر گلو تا بر اطراف گردن اسپ بر آید و این نوع نخستین است که مذکور شد - و اسپ را درین زحمت بیم هلاک است بزود دوا نه پذیرد - و علامت او آنست که متصل خوی کند و از گرمی مضطرب شود و بلرزد و بیهوش گردد و دهانش خشک گردد علاجش چنانکه مذکور شد آن آبلها را بشگافند و درمیان آن تخمها باشند که مانند تخم خردل - اگر دانه را بشگافند و درمیان او سبز فام بود علاج نکنند که فایده نبود و آن اسپ نرزد و اگر بزرگ دیگر بود آن تخم را و چرکی که در آن آبلها باشد بیرون آرند و بجای آن قرنفل سحق کرده پر کنند و بران آبله داغ کنند *

دیگر ربع سیر قرنفل را نآب معجون ساختند ناسب بدهند *

دیگر آنست که از گرمی اندرون اسپ باشد - دانه خورد بر اعضایش بر آید و پخته شود و آب ازان روان گردد - علامت گرمی آنست که چشمش سرخ شود و پیشابش زرد شود و دم بسیار زند و لاغر شود *

علاج آن برگ بریا برگ کهنی یا برگ پپلی درآب بجوشانند و چون آب سرد شود بر اعضای اسپ چرب کنند * چاشنی هلیله نیم سیر و آمله نیم سیر و برنج نیم سیر و شکر یک سیر کوفته و بیخته باهم بیامیزند و هفت قسمت کنند و هر روز یک قسمت ازان با نیم سیر روغن بیامیزند و بدهند که نافع باشد *

^۱ بهرامی, probably for *brāhmī*, H., Asiatic Penny-wort. According to the *Makhsan*, Vol. II, p. 1422, *bahrāmaj* is another name for *bed-mushk*, or the Sallow, *Salix Caprea*, from the flowers of which a valuable oil is obtained

دیگر آب سرد در قضیب بیفشانند و بروغن چرب کنند - نه درم
برگ نیب با یکسیر خرما خاط کنند - یک هفته هر روز اسپ را بدهند که
علت دفع شود *

باب سی ام در معالجه انواع آماس خصیه اسپ

این آماس چند نوع میباشد - اگر از باد باشد علامت او که چون
دست بروی نهند سرد و نرم بود *

علاج او - ابلوت و زیره بود که بهندی جوکهار^۱ گویند ساتهري از هر
یک چهار درم کوفته و بیخته با ربع سیر روغن بیامیزند و هر روز بر خصیه اش
ضماد کنند که مفید بود *

دیگر آبی که ماهی درو جوشانیده باشند موازنه یک سیر هر روز
اسپ را بدهند که علت رفع شود اما خصیه اسپ اگر از زیادتی بلغم
اماس کند علامت او آنست که اماس سخت باشد و سول بدشواری کند *

علاج او - زنجبیل و فلفل دراز و گرد و شاهتره و جوکهار از هر یک
شش درم کوفته و بیخته با سیر شراب بیامیزند و هر بام داد در حلق اسپ
دریزند که مفید بود - اگر شراب فیاشد اسوی که از شهد درست کرده باشد
مناسب باشد *

دیگر پنجروز هر صباح به یکسیر روغن کفجد تلخ اسپ را حقنه کنند
که زحمت رفع گردد و خصیه اسپ را بمالند و بسرگین گاو و برگ بید انجیر
تسخین نمایند *

^۱ جوکهار *java-khār*, H., is Carbonate of Potash (made from barley straw).
زیره apparently an error in text.

مذکور شد هفتاد و دو درم اعتبار کنند و یکپار که نوشته میشود چهارم حصه آثار است که مذکور شده و آن هفده درم است (اگر شربت نباشد نیم سیر شهد در حلق بپزند که مفید باشد و اگر این علت کهنه باشد و به این ادویه مذکور نرود بر اطراف سیفه اش نزدیک شانه داغ کنند نه زحمت دفع شود و در معالجه این زحمت سرعت باید کرد - اگر توقف کنند علاج کردن او دشوار شود و بعد از آن اسپ به حال خود نیاید *

نوع دیگر اگر سر شانه اسپ درد کند یا از باد خشک شود و بدان سبب لنگ شود * علاج که از برای اسپ جوگیره مذکور شده است بکار برند که مفید بود - اگر فائده ندهد و شانه اش همچنانکه خشک مانده بلند شانه اش را بشکافند و بدهن پرباد کنند چنانکه پوست از روی استخوان برخیزد و بجویری گرم کرده تسخین نمایند که اصلاح یابد - و اگر نفل اسپ و رانهایش از باد خشک شود همین علاج مذکور از دهین و تسخین و ادویه و شکافتن عمل نمایند که مفید بود *

باب بست و نهم در معالجه علتی که در قضیب اسپ ظاهر گردد

این علت بیشتر از گرمی پیدا شود و سر قضیبش آماس کند و دانه‌های گرمی بر آرد و خارش پیدا کند - اگر در معالجه او تاخیر کنند گاه باشد که کرم درو افتد *

علاج او - رگ از طرف اندرون رانهای او بشکافند و این رگ را بزبان هندی پت رگ^۱ گویند *

اما خصیه اسپ از باد و بلغم و صفرا آماس کند اندرون خصیه اش پخته شود و علامتهای مذکور همه بروز ظاهر شود - این نوع آماس معتبر از آماسها که ذکر کرده شده است - همان علاجی که جهت آنها گفته شده است عمل نمایند که مفید بود - و اگر بهتر نشود آن اسپ خصیه اش بشکافند و چرک و گندگی که از پخته گی پیدا شده باشد بیرون آرند تا شفا یابد و الله اعلم بالصواب *

باب سی و یکم در معالجه اسپیکه یک خصیه بکشد و باز واگذارد

بدانکه خون و بلغم ناهم جمع شود و در طبیعت اسپ این علت پیدا کند و یکپای او از طرفی که خصیه باشد لنگ شود * دوی آن - از رانهاش نزدیک خصیه را رگ بکشایند و خصیه اش بروغن چرب کنند و سرکین و پیدشاب گاؤ با نمک در دیگ کنند و بجوشانند و از آتش فرو گیرند و ساعتی بریزر خصیه او بدانند تا بخار آن به خصیه اش رسد که نافع است و غله گلتا و پوست درخت دند از هر یک ربع سیر با نیم سیر دسمول بکوبند و در درازده و نیم سیر آب بجوشانند چندانکه یکنیم سیر بماند سرد کنند و یکپاؤ روغن کفجد در آن آب انداخته اسپ را حتنه کنند تا زحمت رفع شود *

دیگر ایلوت یکنیم پاؤ و یمقس و فلفل دراز هر یک یکپاؤ و جوکار و هینگ از هر یک نه درم کوفته و بیخته هفت قسمت کنند و یکنیم پاؤ روغن کفجد مخلوط ساخته باسی بدهند که هر دو خصیه او به حال خود

۱ kalatt (gulatti, the seeds), Horse gram or Kooltee : *Dolichos biflorus*.

دیگر فلفل دراز و پیلی مول و چوک^۱ و شیطرچ و زنجبیل و جوگهار از هر یک پنجم درم کوفته و بیخته در دو سیر مرنک پخته کرده مخلوط کنند و وقت صبح با سبب بدهند که مفید است - و روزی دوبار اسپ را بگردانند و نخود را با آب تر کرده بدهند کربی^۲ با علف خشک درین علت باسی باید داد که مفید است *

نوع دیگر اگر خصیه اسپ از گرمی آماس کند علامت او آدست که سرخ شود و دانه‌های گرمی بر آن بر آیند *

علاج او آنکه خصیه اش را بروغن چرب کنند و پوست درخت کهنی یا درخت بر یا درخت پیپل نآب سحق کنند و بر خصیه اش ضاماد نمایند *

دیگر نه درم موته و شاهتره و یکپار جل کونبین^۳ و سوا^۴ ربع سیر مجموع بکنند - با هشت سیر آب بجوشانند چنانکه بوزن یکسیر بماند - صاف کنند و ربع سیر نبات در آن شربت سازند و یک هفته هر صباح در حلق بریزند که علت رفع شود *

دیگر نه درم نبات و ربع سیر شهد و نیم سیر و نه درم روغن زرد در دو سیر شراب آمیخته اسپ را حقه کنند - سه روز باین نوع عمل نمایند که مفید است *

^۱ چوک *chūk*, H., Sorrel, Bladder Dock, *Rumex vesicarius*.

^۲ کربی *karbi* or *kurbī*, the stalks of *Sorghum vulgare*, the Indian or great millet.—Watt.

^۳ جل کنبی *Jal-kumbī*? *Pistia Stratiotes*.

^۴ سوا *soā*, H., barley cut as fodder.

بکدازد و بر سم اسپ بچسپید - چون سرد شود از چرم نعل راست کنند و بران چرم قدری آمله کوفته و بیخته بریزند و بران سم نهند و نعل آهنین بطریق معهود بندند که نافع باشد و سم او بحال خود آید *

فصل دویم در معالجه خوردگاه اسپ که از باد آماس گیرد

علامت شدت درد آن باشد که پایها درست بر زمین نه نهد و بلندد و بر سر سم راه رود *

علاج او باید کرد - خوردگاهش بروغن راسنا^۱ چرب کنند و به آتش گرم کنند و سه برگ انکول^۲ را برگ آرند گرم کرده بر خوردگاه که آماس کرده باشد بلته به بندند و سه روز بدین سبیل عمل نمایند که نافع است *

نوع دیگر نمکسنگ یک پاو و قدر صبرتر یعنی کنوار با هم خلط کنند و بر خوردگاهش به بندند و اگر فائده ندهد رگ خوردگاه او بکشایند که بصلاح آید - اگر قلم پایهای اسپ و زانوش از باد بیاماسد همان علاج نه از آماس خوردگاهش گفته شد بندند که مفید بود و اگر استخوان بندگاه اسپ زیر زانوش از قاعده^۳ معهود زیاده گردد و همچو سنگ سخت شود و آن سبب بلندد علاج او نمسنگ و ساجی و نمک طعام و هیر^۴ نسیس و تومری یعنی کدوی گرد و زنجبیل و فلفلین از هر یک یکدرم کوفته و بیخته مجموع بآب برگ سرکبو^۵ مخلوط سازند و بران استخوان که زیاده از قاعده بر آمده باشد هر روز بلته به بندند تا زحمت دفع شود و بصلاح آید *

۱ راسنا *rāsna*, Vanda Roxburghii.

۲ انکول *ankul*, Alangium Lamareku.

۳ سرکبو *untraceable*.

آیند و علف دوب دهند و آب چاه که نافع باشد * در علاج این زحمت سرعت باید کرد که اگر تاخیر شود بول و سرگین اسپ به بغداد و کمرش خشک گردد و از خوردن باز ماند و آخر اسپ نماند *

باب سی و دویم در معالجه اسپیکه سم او ساویده
باشد و علاج خوردگانه و ساقها و زانوهای او
و این باب مشتمل بر دو فصل است

فصل اول

بدانکه اسپ بی فعل را چون بر زمین سنگستان یا بر زمین سخت می‌رانند سم او ساویده شود و اگر زود خبردار نشوند چنان شود که مطلق از راه رفتن بماند و پای خود بر زمین نتواند نهاد * علامت شدت زحمت آنست که چون دست بر سم اسپ نهند سرد باشد مطلق حواری دروی نبود *
علاج او - اول سم اسپ را پاک بشویند و اندرون سم نگاه کنند و سنگی و چرک که باشد بیرون آرند - بعد ازان هیدرا کیس^۱ و بلاد^۲ و تخم کوروجن^۳ از هر یک ربع سیر کوفته و بیخته با کائپل^۴ و بوپهلی^۵ با شهد در سم اسپ طلا کنند و با پارچه آنرا به بزدند - سه روز باین عمل نمایند که مفید بود *

دبگوشهد و قند سیاه از هر یک یکپاژ باهم بیدامیزند و هم سم اسپ را باز گونه کنند و ادویه مدکور بران سم نهند و با آتش گرم کنند و چنانکه

^۱ *Hirā-kāsis*. H., Copperas, green copperas: martial vitriol: sulphate of iron.—*Platts*.

^۲ کوروجن - *untraceable*.

^۳ کائپل *kāephal*. H., The Box-myrtle, *Myrica Nagi*.

^۴ بوپهلی *bophali* * *Corchorus Antichorus*.

نوع دیگر - دهانش گرم شود چنانکه اگر دست در آن کنی بسوزد و زبان و کامش زرد شود و خشک گردد از حرارت و اگر در مهتاب بدارند نه ابسد و نذارد که آفتاب است از گرمی که در مزاج دارد و بسیار به سایه آید و هوش از او برود و در شب نفس بیسر از روز زند و اندامش گرم شود - هرچند آب خورد تشنگی نرود و روی او اندک آماس کند و پوست بلکهای جسم او سخت شود چنانکه بدشواری باز کونه توان کرد و چون باز گونه کفزد اندرون پلک او سفید باشد و نقطه‌های سیاه در آن سفیدی باشد و اندامش خشک شود و زمین بسیار ببوید و دهن بر زمین نهد و از بیغی و دهن خاط اندارد مانند ریم - و گردن خود را بسیار بگرداند و پهلوی خویش ببوید و این علت در اندرون پهلوی او بود و گاه باشد که گردن کج کفزد و سر بر زمین نهد و خمیازه بسیار کشد و براه نتواند رست و صبح دم بسیار زند و زمین را آهسته بپای بکند - اگرچه علف بسیار خورد روز بروز لاغر شود و مگس بسیار بر اندامش نشینند و قطره قطره بول از قضیبش به چکد و چون موی دم او بکشند زود از جای بر آید و در شکمش آواز قراقرز کفزد * نوع دیگر آنست که از دهانش بسیار لعاب آید و شکمش براند و سرگین اسب مانند آب باشد و اسپیکه این علامت‌ها پیدا کند اگر در اول حال علاج کفزد البته بزید و بیطار خوب چون تشخیص این مرض را کند آن اسب را در میان اسبان نه بندد که این علت در میان دیگر اسبان سرایت کفزد * علاج نمکسنگ و زنجبیل و فلفلین و هلیله و آمله و قاقله با پوست و دارچینی و تمال تیز^۱ و هینگ از هر یک نه درم و کاکولی^۲ دمید دهمها^۳

^۱ tamāl, The Cassia Lignea or Cassia Cinnamon, Cinnamomum Tamala. نیز - پشنر - untraceable.

^۲ کاکولی: can this be kākūlī, the Persian name for صمبر?

^۳ دهمها, errors in text.

باب سی و سویم در معالجه خارش دم اسپ

این از خون فاسد باشد و دانه‌های کرمی در استخوان دم او بر آید و چون در معالجه تاخیر نمایند موی او بریزد و گاه باشد که در استخوان دم او کرم افتد و خارش او زیاد شود - علاج آن از دم اسپ خون نکشاید و دمش بروغن چرب نکند و یک هفته هر صبح یکسیر خرما با یکسیر برگ نیب اسپ را بدهد که علت دفع شود *

باب سی و چهارم در علت مجهول^۱ که اسپ پیدا کند

این زحمت بیشتر در هوای گرم اسپ پیدا کند و این هوا را باصطلاح هندیان شامی^۲ پز گویند و این علت را چهار^۳ گویند و انواع این زحمت بسیار است و یک نوع آنست که اسپ گاهی نفس بشتاب بکنند از پی هم - و گاهی آهسته - و بی علتی مدام اندام او گرم بود اگرچه در سایه بسته باشد - و رگ نعلهایش بجهد و اعضایش خشک شود و پانی او بقدر آماس کفد و تهی گاهش از باد بر آید - چون پلک چشمتش باز گونه نکند زرد بود *

فوعدیگر آنست که قضییش آماس کند و از غلاف بیرون آید اندرون نتواند کشید - و میل بر علف خوردن نکند و آهسته تراه رود چنانکه پنداری در دریاگ با در گل می‌رود - همیشه سر بیجفانند و بیهوش شود و خوابش ناید و دم او گرم باشد و نفس دراز کند و متصل خمیازه آیدش *

^۱ مجهول, perhaps a translation of the disease called *gum-nām*, etc.: vide *Faras-Nāma of Rangin*.

^۲ شامی پز, not traceable.

^۳ راکهار - کمار, a disease; untraceable.

و گورستان و جائی که آدم کشته افتاده باشد و دیگر جائی که همدوان را بعد از مردن میسوزند و در بتخانه‌ها و سر چهارسوی زیرا که بگویند که درین مکانها دیو و پری حاضر میشوند چون نظر اسب بر آنها می افتد دیوانه شود و بیهوش گردد و خود را بر زمین می افکند و چشمهایش از حدقه بیرون آید و کس نداند که این چه زحمت دارد و علاج او دشوار باشد * اسپیکه این علامتها پیدا کند و او را عارضه نباشد بدان که دیو دیده و دیوانه شده است آن اسب را از میان اسپان جدا باید دست که چون دیگر اسپان او را بدین نوع بیند دیوانگی او در نهاد آنها اثر کند و اینها نیز دیوانه شوند و گویند علاج او آنست که قرآن و دعا خوانند تا دیو از تن او بگریزد و دیوانگی او رفع شود و بصلاح آید *

باب سی و هفتم در علاج متفرقه که دافع علل و امراض اسب بود و معرفت ادویه و اغذیه که اگر اسب را دهند فربه شود و قوتش بیفزاید و این باب مشتمل بر هشت فصلست

فصل اول در بیان ادویه که بطریق چاشنی اسب را دهند

زنجبیل و فلفل دراز و فلفل گرد و پوست شیترج و هلیله و بلبله و آمله و باو برنگ و قسط شیرین و گشنیز و تچ و پپیل مول و پوست درخت سرکه و زرد چوبه و همامه^۱ و پتیس و مویه و بانسه خشک و بهارنگی^۲

^۱ همامه، *hamāma*, the fat of the hump of an ox or camel.

^۲ بهارنگی *bhūrangī*. H., *Clerodendron serratum*.

و چوک و رکیک^۱ و ساجی کنار و جوکار بوزن برابر مجموع بکوبند و یکپاو
چوب ششم و یکپاو دیودار بکوبند و چهار سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن
نیم سیر آید ادویه مذکور را آمیخته اسپ را بدهند که مفید بود *

دیگر یکپاو برگ نیب با یکسیر خرما اسپ را بدهند و بوزن نیم سیر
آب برگ نیب یکپخته هر روز در حلقش بریزند که مفید بود *

باب سی و پنجم در معالجه اسپیکه مار او را گزیده باشد

علامت او آنست که زبانش خشک شود و دهانش بسته شود
چنانکه نتواند کشاد و اگر زبانش سبز شود علاج بپذیرد و اگر سبز نشده باشد
علاج - اول بر اعضایش آب سرد بپاشند و اگر موی تن او ایستاده نشود
علامت صحت بود - بر آن محل که مار گزیده است حجامت کنند
یعنی پچهند^۲ و خون بکشند و اگر جای زگ کشان باشد بکشایند و روغن
و نمکسنگ متصل بران طلاء کنند و آب چولای با فلفل گرد و روغن در
حلقش بریزند و برگ نیب با روغن او را دادن مفید است *

باب سی و ششم در دانستن محلهای که اسپ را در آنجا نباید داشت اگر بدارند دیوانه شود

اهل تجربه چنین آورده اند که اسپ را در چند جا نباید بست
اول در خانه خالی که کسی در آنجا سکونت نکرده باشد و در ویرانهها

^۱ رکیک. In one MS. زاک, *zāk*, "Vitriol, copperas," not traceable.

^۲ *Pachhnā denū*, H., generally means "to scarify a wound," but it apparently also means "to cup" and "to lance."

و تیل مناسب است - و از برای دفع زحمت گومی شیر و روغن مفید بود -
و از برای دفع بلغم و زکام شراب قندی بآب سرگ بانجی و تخم کدای یا
بول گاو در بینی کردن نفع بود *

فصل سیوم در بیان جلاب‌ها که از برای دفع علل و امراض باسپ
بدهند - راسنا و زنجبیل و فلفل دراز و باورنگ و بیج و چتر و چهل و چسبی^۱
مد دیدمک^۲ و چوکه و موته و پیپل مول و بهاز^۳ و مسجیت و اپلوت و زرد
چوبه و گلو و پتیس و شاه‌درة و همامه و بادسه و تخم نیلوفر و کوکل از
هر یک یک و نیم درم کوفته با هشت سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن
پنسیر آید صاف کرده سرد کنند و در حلق اسپ بریزند - تا دو هفته چنانکه
مذکور شد عمل نمایند که دافع بلغم اسپ است و علت بغمه^۴ را برود
و اشتها پیدا کند و آن زحمت را بزبان هندی بیکهات^۵ گویند علامت او
آنست که یکطرف از دست و پا و چشم و غیره از کار بماند از خوردن جلاب
مذکور بصلاح آید و دافع اجناس آماس بود *

دیگر هلیله و بلبله و آمله و سعد و پوست درخت سرکهو و ببول^۶
و پوست شیطر ج و زنجبیل و ترایمان و کهیرا^۷ و پت پاپره و بهون ریگنی
و پوست نیب و کریاته^۸ و ده‌آوری دو هفته هر روز از هر یک ادویه مذکور

^۱ چسبی - چسبی - چسبی، not traceable.

^۲ دیدمک - مد دیدمک، not traceable.

^۳ بهاز، not traceable.

^۴ بغمه for *Boghma*, H. Enteritis.

^۵ بیکهات، a disease : not traceable.

^۶ *Babul* = *Acacia Arabica*. Another reading is *patol*, for which
vide page 87, note 1.

^۷ کهیرا *khēra*, the cucumber.

^۸ *Kiryāta* = کریات *kiryāt*, vide page 97, note 6.

وگرد^۱ و دافنت و مال کنگی و کرا چپال^۲ و گرمال^۳ یعنی املناس و جوادین و دیودار و انوال^۴ و سرسون و قذبول و اجمود و زبیره سیاه و سفید و پت پاپره ادویه مذکور را از هر یک نه درم کوفته و بیخته بدهند و اسب کلان را هر روز بست و هفتدرم و اسب میانه را هیجده درم بدهند که اگر سرگین اسب نرم شده باشد به بندد و پیچنس شکم رفع شود و فربه و توانا گردد و اگر همین ادویه را در بول گاو آمیخته با اسب بدهند دفع زکام و بلغم کند و سرفه برود و کرمی که در شکم اسب است بمیرد و دفع گردد و اگر این ادویه را با روغن زرد آمیخته با اسب بدهند دفع باد و صفرا کند و اگر در زیر حلقش نغمه^۵ بر آمده باشد بخوردن این ادویه دفع شود که مناسب است *

نوع دیگر بچ و کلو و گرد و بانسه و هردو کتای^۶ یعنی ایستاده و افتاده از هر یک نه درم کوفته و بیخته با بول گاو مخلوط سازند و یک هفته هر روز با نه درم برگ نیب بدهند که دفع بلغم و زکام بود و سرفه که از هیچ ادویه نه نمیشده باشد ازین ادویه مذکور دفع گردد و هر روز مقدار یکپار بدهند که مفید بود *

فصل دوم در بیان ادویه که از جهت دفع علی و امراض در بینی اسپ کنند آن انواع است - از برای دفع باد از چربیهای و روغن

^۱ گرد vide page 59, note 2.

^۲ کرا چپال = bark. کرا kara, H., *Strobilanthes chatus*, the bark of which is used medicinally.

^۳ گرمال یعنی امل ناس *Amaltās* is Purgine Cassia; *Girmāl*, H., is another name for it.

^۴ انوال, not traceable.

^۵ نغمه, not traceable.

^۶ کتای *katāi*, H., is another name for *Rengū* or *Solanum xanthocarpum*.

نوع دیگر تخم خردل سفید و کنجد دانه از هر یک بیست و هفت درم ناسه سیر آب دسمول خلط کنند و سه قسمت کنند و بکوبند و هر روز یک حصه از ادویه مذکور با هشتت سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن یک و نیم سیر بماند سود کرده حقه کنند *

دیگر اگر در شکم اسپ گرمی زور کرده باشد نه درم نبات و هزده درم شهد و نیم سیر و نه درم روغن و دو سیر شیر مجموع باهم بیامیزند و حقه کنند که بصلاح آید *

فصل پنجم در آداب مقل دادن اسپ را و مقل را بپایان هندی گوگل گویند * چنان آورده اند که در هوای سرشکال زکام و باد و بلغم بطبیعت اسپ غلبه کند و بدان سبب گرسنگی اسپ کم شود و اسپ معلول گردد و از برای دور کردن آن هیچ دوائی به از مقل نیست و مقل که اسپ را دهند باید که بزرگ زر بود و دانه بود - پنجدرم مقل و هلیله و بلبله و آمله از هر یک ربع سیر مجموع یکجا بکوبند و در چهار سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن نیم سیر آید صاف کنند و در حلق اسپ بریزند و بدین سبیل عمل نمایند که مفید بود - و اگر برای دفع باد بود گوگل یکپاؤ بیخته کوفته با نیم سیر بول گاو در حلق اسپ بریزند که زحمت دفع شود - و اگر از برای دفع گرمی باشد یکپاؤ مقل با پانزده درم شهد و نیم سیر روغن اسپ را دهند که نافع بود *

فصل ششم در آداب خوراندن شاخ گاو میش اسپ را اهل این صنعت * چنین آورده اند که شاخ گاو میش چون اسپ را دهند اول باید که یک شبانه روز در گل بخیسانند بعد ازان شاخ گاو را بسوهان براده ساخته قدری شهد بریزند و در کوزه نو کنند و سر کوزه را تنگ بگیرند

دو درم کوفته با هشت سیر آب بجوشانند چندانکه یکسیر بماند سرد کرده در حلق اسپ بریزند که تمام زحمت صفرا و گرمی که باشد دفع شود و خون فاسد صلاح آید و اگر قی داشتند باشد از دفع شود و جهت آماس و دانه که از گرمی بر آید سودمند بود و زحمت دفع شود و خارش از تن برود *

نوع دیگر جلاب از جهت دفع زکام و بلغم مناسب بود - و فلفل دراز و قسط شیرین و پوست شیطان و سعد و گلوی و دانت و گرد و پوست درخت روهرا^۱ و اسکند و پوست نیب دوهفته هر روز از هر ادویه مذکور سه درم کوفته با هشت سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن یکسیر بماند - صاف کنند - با یکپاژ شهد بیامیزند و در حلق اسپ بریزند که از زحمت که از زکام و گرمی پیدا شده باشد ببرد و اشتها پیدا کند و اگر آماس در اعضای رئیس او باشد روح دفع کند و صلاح آید *

فصل چهارم در بیان ادویه که اسپ را بدان حقه کفند

و اهل تجربه چنین آورده اند که برای دفع علتهائی که در نصف پسین اسپ واقع شود هیچ ادویه او را به از حقه دیست و حقه بعضی بجلاب دهند و بعضی بچربی بیامیزند نفع باشد که چربی تنها بسیار دفع دهد و حقه دادن در وقت صبح مناسب بود - اول اسپ را آب باید داد نه بخورد بعد از آن حقه کنند و انواع ادویه حقه بسیار است - نوعی ایفست که نمکسنگ و نمک سوده از هر یک ششدرم کوفته و بیخته با یکسیر روغن کنجد بیامیزند و یکسیر آب بیامیزند و حقه دهند *

^۱ روهرا *rohra*, Indian Red-wood. Bastard Cedar, *Soymdia febriluga*.

دو نیم درم بیفزاید تا مدت معهود - و اگر سیر اسپ را از جهت قوت و فربه شدن دهند با چربی و گوشت و شراب مناسب است که اینها مقوی اند - و اگر از برای دفع باد دهند تا نیم سیر روغن گاو یا روغن کنجد مفید بود که دافع انواع باد بود و کرم شکم بمیرد و اشتها بیفزاید - و اگر از جهت دفع زکام و نلغم دهند با جلاب هلیله و بلبله و آمله نافع بود و اگر سیر با اجین دهند درد شکم اسپ رفع کند و اگر با بول گاو دهند اسپ که از ضعیفی و لاغری شکم او کلان شده باشد علت او دفع گردد و شکم اسپ به حال خود آید و الله اعلم بالصواب *

فصل هشتم * چنین آورده اند که از برای دفع زحمت باد و نلغم صفرا ساجی کهار اسپ را دادن مفید بود * اسپ کلان که باشد ده درم و اسپ میانه را پنج درم و اسپ خورده را دو نیم درم - اگر در هوای برشکال دهند با روغن سرسوسن مفید بود - و در هوای دیگر با روغن گاو منفعت دهد و دافع باد و نلغم و صفرا بود - چون اسپ کم قوت و کوفت یافته را که خون در تن او موده باشد دهند خون موده را زنده سازد و بصلاح آید *

نوع دیگر اگر اسپ را وقت صبح همین پخته با هلیله و بلبله و آمله دهند دفع شکستگی و ماندگی او کند و منفعت بسیار دهد و اگر خواهند اسپ لاغر را فربه کنند سه هفته هر روز دو سیر روغن با ده سیر شیر بدیزند و روغن و شهد از هر یک یکسیر بآن بیامیزند و اسپ را دهند که فربه کند و قوت او زیاده کند *

نوع دیگر مغز تخم گهونکچی چهار درم و تخم پانجی نه درم تا یکسیر شراب قندی در وقت صبح اسپ را بدهند که منفعت بسیار باشد و روشنائی چشم بیفزاید و غعف پیری دروی اثر نکند و قوتش داده

و در میان آتش نهند چندانکه بوازد شاخ در توده سوخته خاکستر گردد و بعد ازان برآورده تا زنجبیل و فلفلین و سعد و شیطرج و نمکسنگ و پیکرمول و گود و کلونجی و ساجی چهار ادویه مذکور را وزن برابر گرفته و بیخته دوچند خاکستر مذکور باهم بیامیزند سه هفته اسپ را بدهند - هفته اول تا مقل - هفته دوم تا شکر - هفته سیوم با روغن زرد - اول روز پنجدرم - دوم روز ده درم - روز سیوم پانزده درم - باقی روزها بست درم - با سه هفته ادویه مذکور چندبچه گفته شد هر روز بدهند که هر علنی که اسپ را از باد و بلغم پیدا شده باشد دفع کند و اسپ حمل یعنی جوگیره^۲ را چون این ادویه بدهند آن علت ازو برود و از جهت رفع آماس پایهای اسپ مفید بود آماس هر باد را دفع کند و قوت اسپ بیفزاید و موی تن تازه و درخسندگی گردد و اهل فن چنین آورده اند که این ادویه با شاخ گاو میش اسپ را همچو آب حیات باشد یعنی اسپ که معنول باشد چنانکه نزدیک بموت رسیده باشد چون این ادویه مذکور با شاخ گاو بدهند علتهای او دور کند و فربه سازد و الله اعلم *

فصل هفتم در آداب سیر خوراندن اسپ را در هوای سرما مناسب باشد - اسپ که در طبیعت او عرق و گرمی زور کرده باشد اصلاً نباید داد و لیکن اسپ را که باد و سردی در مزاج او غالب شده باشد در هوای سرما سیر خوراندن جهت رفع آن مناسب است - باید اسپ کلان را سه هفته بدهند و اول بکپار و هر روز ده درم بآن باید اضافه کرد تا سه هفته - و اسپ میانه را چهار هفته بدهند - روز اول نه درم و هر روز چهار درم و نیم بیفزاید تا مدت معهود - و اسپ خرد را روز اول پنجدرم و هر روز

^۱ پیکرمول. Piper root.

^۲ Vide p. 55, note 3.

^۳ Zahrbād. Lymphangitis, oedema, asaraca, and sometimes erysipelas.

شود و اگر روزی ده هرسنگ برانند ماده نکردد و از محل دادن سست
نسود و پشم او بازگ و درخشنده شود و بهتر بر آید *

باب سی و هشتم در علامت که اهل تجربه آنرا
مبارک و خجسته و فروخ دانسته اند و آن
خطیست چند که بر بالای لب
است و جاهای دیگر میباشد

خطی که در میان سوراخهای بینی واقع است مثل خطهای
کف دست آدمی چنین آورده اند که اگر آن خطوط بسکل ماهی واقع
باشد یا مانند همان بود آن اسب بسیار مبارک است و هر جا که باشد
صاحب او را روز بروز در ذات زیاده نکرد و هیچی بسبب جمع شوند و خیر
و برکت او بیفزاید و اگر بمصاف رود البتد بر اعدا ظفر یابد و الله
اعلم بالصواب *

* ت م ت *

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI

Please help us to keep the
clean and moving.